

РАЗИКОВА Л.Т.

**ТАЛАБАЛАРДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК
КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ
ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-
ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ**

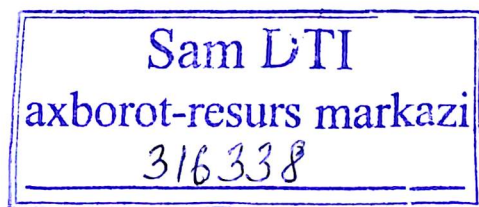

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ДАВЛАТ ТИББИЁТ ИНСТИТУТИ

Л.Т.РАЗИКОВА

ТАЛАБАЛАРДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК
КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИLMИЙ-
ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

ТОШКЕНТ – 2021

УЎК: 37 (075)
КБК: 37.24-5.

Л.Т.Разикова. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг илмий-педагогик асослари. (Монография). –Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2020, 138 бет.

ISBN 978-9943-7134-5-1

Ушбу монографияда талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг илмий-педагогик асослари, тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш жараёнининг концептуал асослари ва тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришнинг модели очиб берилган. Шунингдек, узлуксиз таълим тизимига педагогик лойиҳалаштириш жараёнини кенг татбиқ этиш орқали илмий ва инновация ютуқларни амалиётга жорий этишнинг самарали методлари келтирилган.

УЎК: 37 (075)
КБК: 37.24-5.

Тақризчилар:

Ш.Х.Зиядуллаев – СДТИ Илмий ва инновациялар бўйича проректор, тиббиёт фанлари доктори, доцент;

И.Б.Асқаров – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент, ЖизПИ “Транспорт воситалари муҳандислиги” кафедраси.

ISBN 978-9943-7134-5-1

© Л.Т.Разикова, 2021;
© Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, 2021.

КИРИШ

Жаҳонда шахснинг ижодий имкониятларини ривожлантиришга қаратилган ахборот-таълим муҳитини шакллантиришнинг муҳим омили сифатида таълим олувчиларнинг фаоллиги, ижодкорлиги, тадқиқотчилик фаолиятига йўналтирилган педагогик экспериментларни лойиҳалаш, ташкил этиш ва ўтказишнинг замонавий шакл ва методларидан кенг фойдаланишмоқда. Хусусан, касбий таълим сифати бўйича “Европа Кенгаши мамлакатларининг 2020 йилга қадар мутахассис кадрларни касбий тайёрлаш соҳасидаги Ҳамкорлик стратегияси”да тадқиқотчилик элементларини ҳамкорликда ўқитиш технологиялари билан интеграциялаш масалалари тадқиқ этилмоқда.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш деганда талабаларни бўлажак касбий фаолияти муаммоларини ечишдаги тадқиқотчилик вазифаларини бажариш билан боғлиқ илмий методлардан оқилона фойдаланишга ўргатиш тушунилади.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашда тадқиқотчилик кўникмаларининг ўрни муҳим. Буларга назарий ўрганиш, кузатиш, муаммони кўя билиш, фараз қилиш, мақсад ва вазифаларни белгилаш, тадқиқот методларини танлаш, фараздан келиб чиқиб режа тузиш, эксперимент ўтказиш (методлар), экспериментни ўтказиш босқичлари, эксперимент натижаларини олиш, фаразга нисбатан эксперимент натижасини таққослаш, назарий таҳлил қилиш ва умумлаштириш, амалда қўллаб кўриш кабилар билан боғлиқ кўникмалар киради. Айтилганларнинг баъзилари фан асосларини ўрганишда, баъзилари амалиёт жараёнида, яна бошқа хиллари изланиш ишлари орқали шаклланади.

Республикамизда илм-фан, техника ва технологияларнинг тезкор ривожланиши бугунги замон талаблари асосида таълим тизимини ислоҳ қилиш, касбий-педагогик таълимда илғор инновациялар ва амалий ишланмаларни кенг жорий этилиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом

эттириш»¹ устувор вазифа сифатида белгиланган. Шу сабабли бўлажак мутахассисларнинг педагогик муаммоларни қиёсий таққослаш, танқидий таҳлил қилиш, умумлаштириш ва ўқитиш методларининг оптимал вариантларини танлаш асосида амалий кўникмаларини шакллантириш орқали уларни тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш жараёнини такомиллаштириш заруратини тақозо этмоқда.

Мазкур монография Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони ва 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сонли «Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларнинг ижросини таъминлашда муайян даражада хизмат қилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т., 2017. –Б.39.

I БОБ. ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА

1.1-§. Талабалар тадқиқотчилик фаолияти муаммоларининг педагогик ва психологик таҳлили

Мамлакатимиздаги илмий-техника тараққиёти инсон фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан, таълим соҳасида ҳам катта ўзгаришларни вужудга келтириб, такомиллаштириш жараёни узлуксиз давом этмокда. Замонавий илмий-техника тараққиёти фақат моддий ишлаб чиқариш соҳасидагина эмас, балки фаолият кўрсатаётган ҳар қандай соҳада ҳам жиддий ўзгаришлар киритмокда. Ҳозирги давр меҳнат бозори мутахассисликларда умумтаълим, касбий билимларнинг фақат юқори даражасини эмас, балки махсус тайёргарликни ва тафаккурнинг мослашувчанлигини ҳам талаб этувчи тадқиқотчилик ва изланувчанлик қобилятига эга бўлишни тақозо этмокда.

Илмий-техника тараққиёти янги ахборотнинг доимий равишда ўзгариб бориши билан бирга кечади, шунинг учун ҳам жамиятга ўзгарувчан ахборот оқимини энг кераклигини танлаб олиш, ечимларнинг энг яхши вариантларини таққослашга, таҳлил қилишга, мустақил қарор қабул қилишга қодир кадрлар талаб этилади. Бугунги кунда итоаткор ижрочилар эмас, балки айнан ана шундай мутахассислар ишлаб чиқариш жараёнини юқори даражага кўтаришга имкон берувчи янги ғоя ва фикрларни илгари сурадилар.

Ишлаб чиқаришнинг янада ривожланиши мутахассиснинг мустақил фикрлаши, изланиши, ўз билимларини ишлаб чиқариш эҳтиёжларига мувофиқ мустақил тўлдиролди олиш қобилятини талаб қилди. Шунинг учун илмий-техника тараққиёти инсоннинг ишлаб чиқаришдаги фаолияти хусусиятини анча ўзгартириб, бу билан унинг тадқиқотчилик қобилятларининг ривожланиши, шунингдек, тадқиқотчи шахсининг шаклланиши учун қулай шароитлар яратади.

Ҳозир таълим муассасаларида бизнинг келажагимиз бўлган ёшлар ўқимокда. Олий таълим муассасалари битирувчиларининг катта қисми ишлаб чиқариш соҳаларида фаолият кўрсатишади,

шунинг учун айнан олий таълим муассасаларида шахснинг тадқиқотчилик сифатларини шакллантириш бўйича ишлар олиб бориш зарур. Бу вазифани амалга ошириш учун талабалар билан илмий тадқиқот ишларини ташкил этишнинг ва ўтказишнинг янги шакллари зарур. Ҳозир шундай методлар керакки, улар реал объектлар, жараёнлар ва ҳодисаларни мустақил тадқиқ этишга ҳамда тушунтиришга ўргатсин. Бу талабаларда билимларни ёдлашдан холи бўлган интеллектуал мослашувчанликни ривожлантирган бўлар эди.

Ҳар бир одам шахс сифатида турлича намоён бўлади. У ўзининг хусусияти, қизиқиши, қобилияти, ақлий жиҳатдан ривожланганлик даражаси, эҳтиёжи, меҳнат фаолиятига муносабати билан бошқалардан фаркланади. Булар шахснинг ўзига хос хусусиятлари бўлиб, мазкур хусусиятлари ривожланиб, маълум бир босқичга етсагина у камол топган шахс сифатида намоён бўлади. Шахс ижтимоий муносабатлар жараёнида қарор топади.

Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчиси дир. Демак, шахс – ижтимоий муносабатлар маҳсули бўлиб, онгли фаолият билан шуғулланувчи ижтимоий мавжудот сифатида жамиятда ўз ўрни бор. Шахснинг ривожланиши эса барча туғма ва ҳосил қилинган хусусиятлар: организмнинг анатомик тузилиши, фаолият ва хатти-ҳаракатларнинг миқдорий ҳамда сифат ўзгариши жараёнидир.

Ривожланиш – шахснинг жисмоний, ақлий ва бошқа ҳислатларининг такомиллашувини намоён этадиган жараён бўлиб, бундай ҳислатлар туғма, баъзилари кейинчалик эришилган бўлади [115].

Шу маънода Н.Р.Атутовнинг фикрича, фанда табиат ҳодисалари тўғрисидаги анъанавий тасаввуфларга баъзан мувофиқ келмайдиган шундай бир кашфиётлар юз беради. У фан ва техниканинг янги ютуқларини тез ва тўғри баҳолаш учун ва улардан кейинчалик фойдаланиш учун ақлнинг мослашувчанлиги, ўзлаштирилган билимларни ижодий қўллаш зарур деб таъкидлайди [19].

Биз дастлаб тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараёнида ифодаловчи асосий тушунчалар ҳақида тўхталамиз.

«Шакллантириш» тушунчасига турли хил энциклопедияларда икки вариантда таъриф берилади. Масалан, С.М. Ожеговнинг

луғатида [71] «шакллантириш» - 1) маълум шакл бериш, тугалланганлик, яратиш; 2) яратиш, тузиш, ташкил этиш. Ривожлантириш деганда «бир ҳолатдан бошқа, янада мукаммал ҳолатга ўтиш жараёни, эскидан янгига ўтиш» тушунилади.

Х.Тўрақулов ва бошқаларнинг педагогика фанидан изоҳли луғатда [107] инсон руҳияти ва организмдаги сифатини ривожланиши, ўзгаришлар деб таъриф берилган.

Бизнинг фикримизча шакллантириш бу – ташқи ва ички таъсирлар орқали шахснинг фазилатлари, сифатлари ва хулқларини шакллантиришдир. Ривожлантиришга эга шахснинг шаклланган фазилатлари, қобилиятлари, кўникмаларини ижобий томонга ўзгартириб бориш жараёнидир.

Шу ўринда қобилият, кўникма ва малака бу тушунчалар ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Қобилият – шахснинг муайян фаолият юзасидан лаёқатли ва унинг ишини муваффақиятли бажаришдаги ўзига хос имкониятларини ифодаловчи индивидуал руҳий хусусиятидир [107].

Кўникма – бу ақлий ва жисмоний ҳаракатлар ёрдамида режалаштирилган мақсадга эришилади ҳамда муайян бир фаолият амалга оширилади.

Малака – киши эгаллаган билимлари, кўникма босқичидан ўтиб доимий ҳаракат турига айланиши, маҳорат ҳосил қилиниши [69].

Х.Ф.Рашидовнинг “Касбий педагогика” китобида қуйидаги таърифлар берилди.

Кўникма – таълим олувчиларнинг меҳнат жараёнидаги ҳаракатини (ёки ҳаракатлар мажмуасини) муайян шароитда мақсадга мувофиқ бўлган ҳаракат усулларида тўғри фойдаланиб муваффақиятли бажариш қобилияти.

Малака – таълим олувчиларнинг меҳнат жараёнидаги ҳаракатини (ёки ҳаракатлар мажмуасини) аниқ, тез ав мақсадга мувофиқ тарзда автоматик равишда бажариш қобилияти. Малакани “автоматлашган кўникма” деб ҳам аташ мумкин [80].

Шу пайтгача педагогик адабиётларда «кўникма» ва «малака» тушунчаларининг бир қатор таърифлари берилган.

«Кўникма» – бу «мақсадларни амалга оширишда ва ҳаракат қилишга тўғри келадиган шароитларда фаолият ёки амалларни самарали бажариш имкониятидир».

Кўпчилиқ олимлар кўникма деганда, фаолиятни янги шароитларда бажариш қобилияти деб таъриф ҳам берилган. «Кўникма фаолиятнинг мазкур тури томонидан уни ўзлаштириш махсулдорлиги, сифати ва тезлигини белгиловчи шахснинг хусусияти ҳисобланиб, у фақат намоён бўлиб қолмай, балки фаолиятда шаклланади ҳам».

О.А. Абдуллина, С.А. Кисельгоф, Л.Ф. Спиринлар кўникмани «билимлар ва кўникмага асосланган ҳаракат ёки ўзаро боғлиқ амаллар системаси» сифатида кўришади [7].

«Кўникма» тушунчасининг бундан кейин аниқлаш жараёнида биз, олимларнинг бу масалага иккита ҳар хил нуқтаи назарига дуч келдик, яъни баъзилар кўникмани тугалланмаган малака деб ҳисобласа, иккинчи нуқтаи назарга кўра кўникма шаклланган билимлар ва кўникмалар асосида ташкил топувчи ижодий амал сифатида «алоҳида фаолият»нинг маълум мақсадга эришишга йўналтирилган деб қаралади, яъни «кўникма» «малака» дан кўра кенгрок тушунчадир.

Бизнинг фикримизча, «кўникма – бу ўзлаштирилган билимлар ва ҳаёт тажрибаси асосида тез, аниқ ва онгли бажариладиган амалий ва назарий амалларга тайёр туришдир». Кўникмалар такомиллашиб ва автоматлашиб, малакага айланади. Кўникманинг асосий белгиларига: мослашувчанлик (турли хил вазиятларда оқилона ҳаракатланиш қобилияти); мустаҳкамлик (ташқи халақитларга қарамай, аниқликни ва суръатни сақлаш); пишиқлик (кўникма амалда қўлланилмаётган даврда йўналмайди); реал шароитларга ва вазибаларга максимал яқинлашганлик киради.

Педагогик энциклопедияларда «малака» тушунчаси «ўзлаштиришнинг юқори даражасини ифодаловчи ҳаракат» сифатида аниқланади, бу босқичда ҳаракат (амал) автоматлаштирилган бўлиб қолади – онгли назорат шу даражада камайтириладики, гўёки у йўқдек туюлади».

И.А.Зимняя: “малака – кўп қиррали, мақсадга йўналтирилган машқлар натижасида амални бажаришнинг мустаҳкам, мукаммалига етказилганидир” [47].

Психолог С.А. Рубинштейн малакаларнинг муҳим аҳамиятини қуйидагича кўрар эдики, яъни малакалар нисбий элементар ишларини тартибга солишдан енгиллаштириши ва бунинг оқибатида у

янада мураккаб масалаларни ҳал қилишга йўналтирилиши мумкин [85].

Юқорида айтилганларнинг ҳаммаси фанда мавжуд бўлган кўникмалар ва малакалар муаммосининг турли хил жиҳатларига нисбатан нуқтаи назарларнинг қарама-қаршилигини ёрқин ифодалайди. Биз «кўникма» ва «малака» тушунчаларини фарқ қилувчи, аммо шу билан бирга, уларнинг алоқалари тўғрисида фикр юритувчи, умумийлигини кўрсатувчи муаллифларнинг фикрларига кўшилаемиз.

Т.У.Тучкованинг кўрсатишича, кўникма ва малакаларнинг умумийлиги шундан иборатки, улар таркибига ҳам онгли, ҳам онг ости компоненти киритилиб инсон фаолиятида маълум бир ўринни эгаллайди. Унинг фикрича, малакалар ва кўникмалардаги фарқ шундан иборатки, малакада асосийси автоматлаштирилган компонент ҳисобланса, кўникмада – онгли мақсадга йўналтирилганлик бўлади [94].

Кўникма фаолият билан ўзаро муносабатда бўлса, малака амал ёки операция билан ўзаро муносабатда бўлади.

Мавжуд таърифларни умумлаштириб, В.А.Мижриков қуйидаги хулосага келади: «малакалар ўқитишда – кўп қарра бажарилиши натижасида автоматлаштирилган хусусиятга эга бўлувчи ўқув амалларидир». Талабалар билим ва кўникмаларини ўзлаштира борган сари автоматлаштирилган элементлар уларнинг оғзаки ва ёзма нутқида, ўқув масалаларини ечишда ва ҳоказоларда пайдо бўлади. Демак, кўникма – бу онгли ва аниқ амалларга тайёрлик, малака эса – бу фаолиятнинг автоматлаштирилган бўғинидир. Кўникмаларнинг элементлари кўпинча малакаларга ўтади, улар эса ўз навбатида кўникмаларнинг мукаммаллашишига ёрдам беради, баъзан эса уларнинг шаклланишига имкон беради.

Шундай қилиб, кўникма деганда уни бажариш мақсадлари ва шартларига мувофиқ маълум фаолиятни самарали бажариш қобилиятини тушуниш керак.

Малака эса – бу ўзлаштиришнинг юқори даражаси билан ифодаланувчи амаллардир.

Кўникмаларнинг турлари орасида тадқиқотчилик кўникмалари ажралиб туради.

Ўз тадқиқотимизда биз бу икки жараён талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларининг бошланғич даражалари бир жинсли эмаслиги туфайли бир-бирига керакли ҳолда юриши керак деб ҳисобладик.

«Тадқиқот» тушунчаси бўйича фикр юритсак, илмий тадқиқот билимларни ишлаб чиқиш янгиликларни яратиш жараёни, билиш фаолияти турларидан бири. Илмий тадқиқот ҳаққонийлиги, қайта тикланиш, исботла нувчанлиги, аниқлиги билан фарқ қилади.

Педагогикада «тадқиқот» педагогик қонуниятлар, тамойиллар, ўқитиш ва тарбиялаш механизми, педагогика назарияси ва тарихи, ўқув-тарбиявий ишни ташкил этиш методикаси, унинг мазмуни, қонун-қоидалари, методлари, ташкилий шакллари тўғрисида ижтимоий аҳамиятга эга янги билимларни олишга йўналтирилган илмий фаолият жараёни ва натижаси сифатида ифодаланади. Шу ернинг ўзида тадқиқотчилик методига таъриф берсак – талабаларни мустақил ва бевосита кузатишга жалб этиш методи бўлиб, унинг асосида борлиқдаги объектлар предметлар ва ҳодисаларнинг алоқалари ўрнатилади, хулосалар чиқарилади, қонуниятлар ўрганилади. Таълимга тадқиқотчилик элементларининг киритилиши бўлажак ўқитувчиларда фаолликка, ташаббускорликка, қизиқувчанликка кучайтиради ва уларнинг тафакқурини ривожлантиради, талабаларнинг мустақил изланишларга, «ихтироларга», «кашфиётларга» ва янги ғоялар эҳтиёжини рағбатлантиради, уларнинг «тадқиқотчилик» қобилиятини ривожлантиради.

Булардан кўриниб турибди, замонавий касб таълими ўқитувчиси ана шундай талабаларга жавоб бериши учун у албатта мустақил изланувчанлик, тадқиқотчилик ва ижодий ишлаш қобилиятига эга бўлиши керак.

Педагогик адабиётларда тадқиқотчилик тамойили ўқув жараёнини шундай ташкил этишни назарда тутадик, бунда талабалар ўрганаётган фанлари бўйича қўлланиладиган тадқиқотларнинг асосий методлари билан танишишлари, тадқиқотчилик методикасининг қулай элементларини ўзлаштиришлари ва янги билимларни, табиатни ва ижтимоий ҳодисаларни, тадқиқ этиш йўли билан мустақил эришиш кўникмаларини эгаллашлари лозимлиги кўрсатилган [68]. Тадқиқотчилик тамойилининг қўлланилиши талабаларнинг билиш ва ўрганишга оид қобилиятларини, ривожлантиришга бўлган

фаоллигини оширишга имкон беради. Ўқитишда тадқиқотчилик тамойилининг афзаллиги шундан иборатки, ўқитувчи талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш учун зарур бўлган объектни танлаб олиб, ўқитишни унга йўналтириш мумкин.

И.Я.Лернер ва М.Н. Скаткинлар «ижодий фаолият тажрибасини тўла ўзлаштириш ва бир вақтда билим ҳамда кўникмаларни эгаллаш учун педагогик амалиётда анча илгари қўлланилган тадқиқотчилик методи зарур»лиги тўғрисида фикр юритиб тадқиқотчилик методининг моҳиятини «ўқувчиларнинг улар учун янги бўлган муаммоларни ҳал этиш бўйича изланувчан, иждодий фаолиятларини ташкил этиш усули сифатида» таърифлашади [58].

Ҳар бир бўлажак замонавий мутахассис мустақил равишда таълим олишга ва ўрганишга шундай тайёрланишлари керакки, улар нафақат ҳозирги мавжуд техника ва технологияни билиши, балки янги техника ва технологияни анча қисқа муддатда ҳамда самарали ўзлаштира олишлари лозим. Шунини таъкидлаш керакки, бўлажак кичик мутахассисда иждодкорликни шакллантириш ва ривожлантириб бориш алоҳида педагогик вазифа ҳам ҳисобланади ҳамда бу вазифани амалга ошириш учун махсус методикалар ишлаб чиқишни тақозо этади.

У.Содиқовнинг фикрича, замон талабига мос мутахассис тайёрлаш учун фақат билим бериш билан чегараланмасдан, ўқувчиларга ҳар бир масалага иждодий ёндашишни ўргатиш керак. Ўқувчилар иждодий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш уларнинг қизиқиши, ҳаваскорлиги билан боғлиқ [89].

Таълимга иждодий ёндашув – шахсга йўналтирилган ўқитишни тўла амалга оширишга имконият яратади.

Хорижий педагоглар ва психологлар: Д.Гилрорд, Е.Торранс, Л.Термен, Р.Стернберг, М.Воллах, россиялик олимлар В.Дашлова, П.Гальперин, В.Калныкова, Д.Богоявленский, Т.Куликова ва бошқалар томонидан иждодий фикрлаш назарий жиҳатдан асосланган бўлсада, бугунги кунда иждодий фаолиятни ривожлантириш методикаларини ишлаб чиқишда йўналтирилган тадқиқотлар давом этмоқда [105].

Д.Б.Богоявленскаянинг фикрича, иждодий иш – муаммоли вазиятни ҳал қилишга қаратилган фаолиятдир. Иждодий фаоллик

деганда ходисалар, жараёнлар, объектлар ахамиятини тушунган ҳолда, кийинчиликларни ёки муаммони енгишга интилиш тушунилади. Яъни шахснинг касбий фаолияти бўйича янги ечимларни излаш ва топиш ҳамда натижаларидан коникиш тушунилади [32,33].

Ижодий фаолликни шакллантириш ва ривожлантириш – босқичма-босқич ҳал қилинадиган муаммодир. Шахс фаоллиги турли, яъни ўқув, илмий, ишлаб чиқариш, ижодий фаолиятлар таъсирида шаклланади ва ривожлантирилади [13].

Махсус адабиётларда эса, ижодкорлик тушунчасининг у ёки бу талқини келтирилиши билан бир қаторда, унинг табиати, ижодий жараён тузилиши ва инсон ижодий қобилиятларининг шаклланиши хақида турли фикрлар мавжуд. Бу ерда “ижодкорлик” тушунчасини талқин этишда унинг кўп қирралигига эътибор қаратиш лозим. Чунки, ижодкорлик тушунчаси “фаоллик”, “фаолият”, “жараён”, “фаолият кўриниши”, “фаолият тип”и, “фаолият шакли” сифатида қаралади. Унинг бошқа томони эса “ижодий потенциал”, “ижодий қобилият”, “ижодий фаоллик”, “ижодий муносабат”, “ижодий фаолият”, “ижодий меҳнат”, “шахс ижоди” каби тушунчаларда акс этади [74,78,83].

Л.С.Рубинштейннинг «инсон фаолияти ва ишида, унинг амалий, назарий, психологик ва маънавий ривожини нафақат намоеън бўлади, балки такомиллашади», деган ғояси хизмат қилади [86].

В.Г.Разумовский эса ижодкорликни қуйидагича таърифлайди: “ижодкорлик – бу инсоннинг борлиқни билишга йўналтирилган онгли, мақсадли фаолияти бўлиб, унинг натижасида янги, ўхшаши бўлмаган, илгари мавжуд бўлмаган, жамиятнинг моддий ва маънавий ҳаётини яхшилашга қаратилган буюмлар, асарлар ва бошқа шу қабилар яратилади” [83,18].

Ижодий фаолиятнинг фалсафий назарияси ва унинг ижтимоий табиати Н.Ф.Хорошко [109], А.Т.Шумилин [114] каби олимларнинг ишларида қаралган бўлиб, улар асосан инсон ижодий фаолиятининг дунёқараши жиҳатини, гнесологик ва умумметодологик характердаги муаммоларини ўрганган.

Фаолият субъектига боғлиқ ҳолда ижодкорлик уч турга ажратилади: алоҳида шахснинг ижодкорлиги; ижтимоий гуруҳ (қатлам)нинг ижодкорлиги; объект ижодкорлиги [55].

И.С.Якиманский фаолият ва фаоллик ўртасидаги фарқ тўғрисида куйидагиларни қайд этган: “фаолият – бу энг аввало зарурият. Фаоллик – бу қизиқиши, аҳамияти, идеали, эҳтиёжи ва мустақил фаолиятда жойлашган ифодаси билан айтиб туриладиган шахсий моҳият намоён бўлишдир” [115].

К.И.Кузьмин бу ҳақда “Ижодкорлик режалаштирилган ёки кўр-кўрона такрорланувчи фаолият бўлиб қолмасдан, у инсон тафаккури ва фаоллигининг кўриниши ёки юзага чиқишидир” – дейди. Шунингдек, у илмий-техникавий ижодкорликни “техник қурилма яратиш ва синаб кўриш билан боғлиқ мақсадга йўналтирилган лойиҳалаш ва конструкциялаш ҳамда илмий тадқиқот ишлари мажмуаси” – деб таъриф беради [56].

Психолог олим С.Л.Рубинштейннинг фикрича, ижодий фаолият жараёнида кишида аста-секин ишнинг қайси жойини, нимани ўзгартириш, яхшилаш, такомиллаштириш масаласини ўйлаш тамоёйли вужудга келади. Натижанда мавжуд билимларни таққослаш, кузатиш ва ижод жараёнида келиб чиқадиган вазифаларга мувофиқлаштириш, мўлжалланган ечимнинг умумий тузилишини фикран тасаввур этиш зарурати туғилади [85].

Бу эса, ўз навбатида, хаёлнинг инсон миясининг фаол ишлаши билан топилган ечимларни ҳисоблашларда, чизмаларда, эскизларни яратишда, буюмларни безаш ва ҳоказоларда аниқ ифодалашни талаб қиладиган ўзига хос ақлий иш билан боғлиқдир. Ижодий меҳнат жараёнида фақат қандайдир буюм ёки янги нарса яратилиб қолинмай, балки шахснинг ўзи киритган оригинал хусусиятлари ҳам яққол намоён бўлади. Шунга кўра, ижодий фаолият, ижодкорлик сифатлари ва шахс хислатларини шакллантиришнинг муҳим омили ҳисобланади.

Фаолиятнинг асосий кўриниши сифатида аниқланган ижодкорлик моҳияти ўқувчи ижодий фаолиятининг ўзига хос хусусиятини аниқлаш учун асос бўлиб хизмат қиладди. Таълим олувчилар ижодий фаолияти моҳиятини аниқлаштиришга йўналтирилган ўз ёндашувимизда биз куйидаги тамойилларни келтирамиз:

1. Касбий таълим мазмунига боғлиқ ҳолда ижодкорлик ўзига хос хусусиятларга (адабий, илмий, мусиқали, техник, математик ва ҳ.к.) эга.

2. Объектив ва субъектив аҳамиятга эга бўлган омиллар мавжудлиги эса таълим олувчининг кашфиётчи, ижодкорлиги ҳақида фикр юритишга имкон беради.

3. Талаба фаолияти ўз мақсади ва мазмуни, фаолият шароити ва мотиви бўйича ўзига хос ҳисобланади.

4. Ўқувчиларда интеллектуал ижодий потенциални амалга оширишда шахснинг ўзини-ўзи ифодалашига эҳтиёж энг муҳим ҳисобланади.

5. Назарий ва амалий ҳамда дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида замонавий таълим методларидан ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини эътиборга олган ҳолда фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

6. Таълим олувчиларни ижодий фаолиятга тайёрлашнинг зарурий дидактик воситалари яратилмаганлиги.

7. Фанлар мазмунини ишлаб чиқишда таълим олувчилар ижодий-интеллектуал қобилиятларини шакллантириш ва ривожлантиришга эътибор қаратишлари.

Д.Ф.Жалоловнинг “Махсус фанларни ўқитишда ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантириш” мавзусидаги диссертация ишида махсус фанлардан ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантириш имкониятлари илмий-назарий жиҳатлари; ўқувчиларининг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантиришда электрон таълим ресурсларидан таълим жараёнида фойдаланишнинг аҳамияти; махсус фанлардан ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантириш бўйича ўқитиш жараёни модели; дарс ишланмалари, мустақил ишлар шакллари, турлари ўрганилиб, методик тавсиялар; фаол усулларни қўллаш имкониятлари ўрганилиб, бир гуруҳ фаол усулларнинг моҳияти ёритиб берилган [44].

Ш.С.Шариповнинг тадқиқот ишида бўлажак меҳнат ва касб таълими ўқитувчиларининг ихтирочилик қобилиятини ривожлантиришнинг педагогик-психологик ва ташкилий шарт-шароитлари аниқланган ва асослаб берилган; шунингдек, талабалар билиш фаоллиги ва ишлаб чиқиладиган ихтирочилик ғоялари самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи автоматлаштирилган ўқув-ахборот тизими ҳамда билимлар банкини ўз ичига олган янги ахборот технологияси мазмуни; ижодий гуруҳни таркиб топтириш ҳамда

унинг аъзоларида ихтирочилик ижодкорлигини шакллантириш (кўп босқичли дастурлаштирилган таълим) мазмунини танлаш мезонлари; ижодий гуруҳнинг фаолиятини машғулотлар жараёнида узатиладиган ахборотларнинг мураккаблиги, ҳажми ва узатилиш маромини аниқлаш асосида баҳолаш услуги ишлаб чиқилган [111].

В.Е.Алексеев ишларида эса техник ижодкорликнинг психологик асослари, ўқувчилар техник ижодкорлигининг моҳияти, техник ижодкорликни ривожлантиришнинг дидактик асослари аниқланган. Техник ижодкорликни ривожлантириш жараёнида политехник тамойил, фанлараро алоқадорлик ҳамда муаммоли ўқитишнинг ўрни ва роли асосланган [10].

Н.Н.Алимовнинг “Касб-хунар коллежи ўқувчиларини техник ижодкорлик фаолиятига тайёрлаш методикаси” мавзусидаги диссертация ишида КХКлари ўқувчиларининг техник ижодкорлиги тушунчасининг мазмун ва моҳияти; техник ижодкорлик фаолиятига самарали тайёрлашга имкон берувчи педагогик шарт-шароитлар; техник ижодкорлик фаолиятига тайёрлаш модели; умумкасбий фанлар бўйича ташкил этиладиган назарий ва амалий машғулотлар ҳамда дарсдан ташқари ишларда ўқувчиларда техник ижодкорлик кўникмаларини шакллантириш методикаси ишлаб чиқилган ва ўқув жараёнига жорий этилган [12].

Н.А.Муслимов ўз диссертация ишида Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асосларини ёритиб берган [65].

Барча соҳада ижод иш натижасининг фарқли белгилари, унинг янгилиги ва ижтимоий аҳамиятга моликлигидир. Педагогик энциклопедияда “ўқувчиларнинг техник ижодкорлиги фойдали ва муҳим янгилик белгиларига эга бўлган техник объектлар яратиладиган фаолият туридир”, деб таърифланади.

Қ.Абдуллаеванинг фикрича, техник ижодкорликка индивидуал ёндашиш таълимнинг энг муҳим жиҳатларидан бирини амалга ошириш, юқори даражадаги қийин ижодий фаолиятга доир қобилиятни ривожлантириш имконини беради. Бинобарин, ана шундай ёндашишда ўқувчининг маънавий кучи намоён бўлади, мустақил ижодий ишда қатнашадиган барча ўқувчиларнинг, шу жумладан, энг бўш ўқувчиларнинг ҳам билим ҳам ҳунарни пухта эгаллаши учун хақиқий шароит вужудга келади [6].

М.И.Махмутов фикрига кўра, «ўрганишнинг тадқиқотчилик методи – таълим олувчиларнинг билишга оид мустақилликларининг энг юқори даражасини таъминловчи муаммоли ўқитишни ташкил этишнинг энг самарали усулларида биридир».

Тадқиқотчилик методи «илмий билиш методларини эгаллашни таъминлайди, ижодий фаолият жиҳатларини шакллантиради, бундай турдаги фаолиятга қизиқишнинг, эҳтиёжнинг шаклланиши шарти бўлиб ҳисобланади, тўла қийматли, яхши англаган, тезкор ва қулай фойдаланиладиган билимлар беради» .

П.И.Пидкасистийнинг фикрича, тадқиқотчилик методи «билимларнинг ижодий қўлланилишини таъминлашга қаратилган бўлиб, унда талабалар илмий билиш методларини ўзлаштириб олишади, уларда тадқиқотчилик фаолияти тажрибаси шакллантирилади» [76].

Биз юқорида санаб ўтилган муаллифларнинг фикрларига тўла қўшилган ҳолда шуни таъкидлаймизки, тадқиқотчилик методи талабаларнинг мустақил ишлаш қобилияти ривожланишига, уларда тадқиқотчилик фаолиятига қизиқишнинг шаклланишига, билимларнинг эгалланишига ва уларнинг ижодий қўлланишига имкон беради.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришга оид Россия олимлари томонидан жуда кўп илмий изланишлар олиб борилишини инобатга олиб, биз уларнинг ишларига ва фикрларига алоҳида тўхталдик.

Е.И. Борчук диссертация тадқиқотида тадқиқотчилик кўникмаларини «турли предмет соҳаларида илмий - эмпирик тадқиқотларни олиб бориш кўникмаси» сифатида таърифлайди. Муаллифнинг таъкидлашича, тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиши ва ривожланиши самарадорлиги «илмий – эмпирик тадқиқотчилик фаолияти инвариантига адекват бўлган ўқув – билишга оид фаолият инвариантида фойдаланиш ҳисобига таъминлайди» [30].

Баъзи ҳолларда ўқув тадқиқотчилик кўникмаси деганда, «илмий методнинг тегишли методика ўқув муаммосини ечишда ўқув тадқиқотчилик топшириғини бажариш шароитида қўллаш кўникмаси» деб тушунилади.

Н.С.Амелина тадқиқотчилик кўникмаларини «ўқув меҳнатининг барча турларида билишга оид фаолият учун зарур бўлган руҳий

ва амалий ҳаракатларнинг (амалларнинг) мураккаб системасини ўзлаштириш» сифатида таърифлайди [14].

Баъзи ҳолларда тадқиқотчилик кўникмасини «тадқиқотчилик масалаларини ечиш жараёнида ўзлаштириладиган мустақил кузатиш, тажрибалар қобилияти» сифатида қарашади.

А.Г. Иодконинг фикрича, тадқиқотчилик кўникмалари тадқиқотни ёки унинг қисмини мутақил бажариш учун зарур ўқув меҳнатининг интеллектуал ва амалий кўникмалари системасидан иборат [48].

Кўпчилик муаллифлар «кўникмалар диалектик – материалистик нуқтаи назардан кузатишлар олиб бориш ва педагогик ходисаларни (далилларни) таҳлил қилиш ва шу асосда педагогик масалаларни тузиш ва ечиш; эксперимент ишлаб чиқиш ва ўтказиш; эксперимент натижаларини ишлаб чиқиш ва умумлаштириш; материални ҳисобот, реферат, маъруза, ўқув тарбиявий тадбирларни ишлаб чиқиш; биринчи манбалар ишлаш, педагогикага қўшни фанларнинг ютуқларидан фойдаланиш» сифатида таърифлашади.

О.И. Митрош тадқиқотчилик кўникмалари деганда, «ўзининг ва бошқаларнинг педагогик тажрибасини кўриш ва педагогик вазифаларни ечиш учун зарур билиш фаолияти усулларини ўзлаштириш» ни тушунади [63].

Юқорида санаб ўтилган муаллифларнинг фикрларини ҳисобга олиб, биз ўз ишимизда тадқиқотчилик кўникмаларининг қуйидаги таърифини қабул қилдик.

Тадқиқотчилик кўникмалари деганда биз илмий тадқиқот методларида фойдаланган ҳолда ижодий ёки илмий фаолиятни (амални) самарали бажариш кўникмаларини тушунамиз.

Касб таълими ўқитувчиси эгаллаши керак бўлган тадқиқотчилик кўникмаларини аниқлаш учун биз қандай кўникмаларни тадқиқотчиликка тегишлилигини кўриб чиқиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Ўқитувчи учун зарур бўлган турли хил кўникмалар орасидан тадқиқотчилик кўникмаларига қуйидагиларни киритиш мумкин: педагогик вазиятни таҳлил қилиш, натижани лойиҳалаш ва педагогик таъсирларни режалаштириш, реал мавжуд ижтимоий-педагогик ходисаларнинг ҳолатини таҳлил қилиш ва баҳолаш кўникмаси, талабаларнинг ўқитилганлик ва тарбияланганлик даражасини намоён қилиш кўникмаси, шахс ва жамоанинг ривожланишини

Samir
17
a'xborot-resurs markazi

316338

лойиҳалаш кўникмаси, аниқ педагогик масалани ажрата олиш ҳамда аниқ ифодалаш кўникмаси ва бошқалар.

В.Н.Литовченконинг фикрига кўра, тадқиқотчилик фаолиятини амалга ошириш учун кўникмалар қуйидаги гуруҳларга ажратади [59]:

1) тадқиқотчилик фаолиятида қўлланиладиган ақлий методлар ва амалларни ўз ичига олувчи жараёنли тадқиқотчилик кўникмалари: таққослаш, таҳлил ва синтез, абстракциялаш ва умумлаштириш, фаразни илгари суриш, солиштириш ва умумлаштириш ва бошқа фикрлаш амаллари;

2) илмий тадқиқот фаолиятида ўзини ўзи ташкил этиш методларини қўлланишга имкон берувчи ташкилий тадқиқотчилик кўникмалари, илмий тадқиқот ишини режалаштириш, ўзини таҳлил қилиш ва назорат этиш, тадқиқотчилик фаолияти жараёнида ўз ҳаракатларини тартибга солиш;

3) манбалар билан ишлашга, экспериментал тадқиқот ўтказишга, далиллар воқеаларни кузатишга ва кузатиш маълумотларига ишлов беришга, натижаларни амалий фаолиятга жорий этишга имкон берувчи амалий (техник) тадқиқотчилик кўникмалари;

4) тадқиқотчилик фаолияти жараёнида ҳамкорлик усулларини қўлланишга, ўзаро ёрдам, ўзаро назоратни амалга оширишга, натижаларни муҳокама қилишга имкон берувчи коммуникатив тадқиқотчилик кўникмалари.

В.П.Бударкевич тадқиқотчилик кўникмаларига қуйидагиларни киритади [37]:

- фаразларни илгари суриш масалани ечиш, топшириқни бажаришнинг назарий асосланишларини амалий (экспериментал) текшириш учун тажрибалар, экспериментларнинг мақсадини ифодалаш;

- тадқиқотлар ўтказиш учун зарурий манба ва материаллар танлаб олиш;

- экспериментал қурилмани ишлаб чиқиш ва йиғиш, асбоб ва схемани тайёрлаш;

- тажрибаларни, экспериментларни амалга оширишда тадқиқотчилик ҳаракатлари режасини тузиш ва уни тўғри бажариш;

- эксперимент натижаларини кузатиш ва қайд этиш;

- кузатишлар, тажрибалар, экспериментлар натижаларини таҳлил қилиш ва хулосалар чиқариш;

- техник муаммоларни ҳал этиш учун экспериментал-тадқиқотчилик фаолиятининг шаклланган усуллари қўллаш;
- эксперимент натижаларини ҳимоя қилиш.

О.М.Митрошнинг тадқиқотчилик кўникмалари системасини қуйидагилар ташкил этади: тадқиқ этилаётган назарий манбанинг илғор ғояларини мустақил ажрата олиш; бир жинсли муаммо бўйича турли хил манбаларнинг ҳолатини умумлаштириш ва баҳолаш; педагогик ҳодисаларни (далилларни) таҳлил қилиш, педагогик масалаларни ечиш, конструкциялаш кўникмалари; гипотезани ифодалаш, экспериментни ўтказиш, педагогик тажрибани ўрганиш ва таҳлил қилиш [63].

Юқорида санаб ўтилган нуқтаи назарларни эътиборга олиб, биз бўлажак касб таълими технология ўқитувчиси эгаллаши керак бўлган асосий тадқиқотчилик кўникмаларига қуйидагиларни киритдик:

- меҳнат фаолиятини илмий асосда режалаштириш ва ташкил қилиш;
- мустақил тадқиқотчилик фаолиятининг мақсад ва вазифаларини шакллантириш;
- дастлабки манбалар билан ишлаш, уларни таҳлил қилиш;
- қизиқтирувчи муаммо бўйича илғор тажрибаларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш;
- олинган ахборотни шахсий амалий фаолиятга кўчириш;
- тадқиқотчилик масалаларини ечиш йўлларини аниқлаш;
- тадқиқотчилик масалаларни ечиш учун зарур воситаларни танлаш;
- тадқиқотлар ўтказишда ўзлаштирилган билимлар, кўникмалар ва малакаларни қўлланиши;
- анча катта ҳажмдаги ахборотдан асосий, аниқ ва энг муҳимини ажрата олиш;
- фаразни ифодалаш;
- эксперимент ўтказиш, амалларни бажариш учун кетган вақтни аниқлаш;
- илмий қузатувлар олиб бориш;
- иш натижаларини таҳлил қилиш ва умумлаштириш;
- иш сифатини аниқлаш;
- фаолиятларни амалга оширишда ижодий ёндашув;

- фаолиятни ўзи таҳлил қилиш ва ўзи назорат қилишни амалга ошириш ҳамда уни қўйилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ тузатиш.

Олий таълим муассасаларида ҳар бир ўқув фани тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш имкониятларига маълум даражада эгадир. Бу масалага нафақат умумтаълим фанлари дарсларида умумқасбий ва махсус ҳамда педагогик туркум фанлари машғулотларида алоҳида эътибор қаратиш лозим. Ихтисослик фанлари ҳақиқий ишлаб чиқариш шароитларига яқиндир ва ўқитишни тадқиқот элементлари билан бирга ташкил этиш кўп жиҳатдан талабаларни замонавий ишлаб чиқаришда фаолият кўрсатишга тайёрлайди.

Аммо педагогика амалиётида кўрсатишича, махсус фан ўқитувчилари ҳар доим ҳам ўқувчиларнинг тадқиқотчилик сифатларининг шаклланишига самарали ёрдам берадиган даражада ўқитиш жараёнини доимо ташкил этишлари мумкин.

Касб таълим йўналишларида ўқитиладиган “Махсус фанларни ўқитиш методикаси” фани тадқиқотчилик кўникмаларини муваффақиятли шакллантириш учун қулай асос бўлиб хизмат қилади. Айнан “Махсус фанларни ўқитиш методикаси”да ихтисослиги асосини ташкил этувчи махсус фанларни ўқитиш методикасида ўргатилади. Бироқ бу йўналишда самарали ишлаш учун маълум шароитлар яратиш зарур. Биринчидан, ўзи тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришга қодир бўлган ўқитувчи керак; иккинчидан, шундай ўқитиш дастури ишлаб чиқилиши керакки, унда бўлажак ўқитувчиларда объект ходиса, жараён ёки вазиятни турли нуктаи назардан таҳлил қилиш, таққослаш, баҳолаш, тадқиқ қилиш қобилияти, технологияларини самарали шакллантиришга, уларни ўз ишини олдиндан кўра олишга имкон берадиган барча жиҳатлар намоён бўлсин.

Бир қатор олимлар мазкур масалаларни маълум даражада ҳал қилишга имкон берувчи илмий ва педагогик тадқиқотлар ўтказилган.

Бу ишларда бўлажак ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятига етарли даражада тайёрламасликдан келтириб ўтилган. Биз томондан Олий таълим муассасаларида касб таълим ўқитувчиларни тайёрлаш йўналишларига ихтисослик фанлардан дарс берадиган

Ўқитувчилардан сўровнома ўтказилди. Сўровдан ўтказилган 112 та ихтисослик фани ўқитувчисидан 62,5%и унча мураккаб бўлмаган тадқиқотларни ўтказишда қийналишини ҳамда талабалар билан тадқиқот ишларини ташкил этишда қийинчиликларга дуч келишини айтишган. Таълим муассасаларида талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини ўргатишнинг тўғри ташкил этилиши, уларни реал замонавий ишлаб чиқариш шароитларида тадқиқотчилик фаолиятига сифатли тайёрлашга, албатта ижобий таъсир кўрсатади. Педагогик амалиётда ҳам бўлажак ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг катта тажрибаси тўпланган.

Шу ўринда биз талабаларнинг меҳнатга тайёрлашда уларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш муаммосини ўргандик.

Дастлаб тадқиқотчилик кўникмалари рўйхатини аниқладик, уларнинг талаба шаклланганлигининг мезонларини ва даражаларини аниқладик. Экспериментал текшириш натижасида биз «лаборатория – амалиёт ишларини муаммоли қўйиш тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиш самарадорлигининг ошишига имкон беришга, таълим олувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятини рағбатлантирувчи восита ва методларнинг киритилиши эса ижобий таъсир кўрсатиши, жавобгарлик ҳиссини, ишни ўтказишга қизиқишни оширишга, бу эса умуман уни бажариш маҳсулдорлиги юқори бўлишга имконият яратишга гувоҳ бўлдим». Шунини таъкидлаш жоизки, тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиши самардорлиги илгари сурилаётган тадқиқотчилик топшириқлари ҳаётий режаларга, ижодий тайёргарлик тажрибасига ва юқори синф ўқувчиларининг бошқа шахсий хусусиятларига қай даражада мос бўлишига боғлиқ экан.

А.Г.Иодко томонидан таълим олувчиларда кимёни ўқитиш жараёнида тадқиқотчилик фаолияти кўникмаларини шакллантириш методикаси ишлаб чиқилган [48].

Т.А.Камишникова ўқитишда тадқиқотчилик ёндашувини ўқувчиларда билишга оид мустақилликни ривожлантириш, ижтимоий фаол шахснинг ривожлантириш сифатида фойдаланди [52].

Т.Н. Байраба кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларини ўқитишда тадқиқотчилик методидан фойдаланиш самарадорлигининг дидактик шартларини аниқлади [29].

Педагогика таълим муассасаларида ўқувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларининг шакллантирилиши муаммосини Д.И. Митрош ўрганди [63]. У тадқиқотчилик кўникмаларининг моҳиятини, улар шакллантирилишининг ўзига хос хусусиятларини аниқлади. Ўз тадқиқот давомида ўқувчиларда тадқиқотчилик кўникмалари шаклланиши ва ривожланишининг энг муҳим психологик-педагогик механизмларини аниқлади. Буларга: ўқувчиларнинг ижтимоий ва психологик-педагогик қизиқишларининг кенглигини шакллантирувчи ва касбий фаолияти соф ижодий фаолият эканлигини англашни рағбатлантирувчи ўқув фаолиятининг мазмуни ва ташкил этилиши; назарий ўқитишнинг ўқувчиларнинг узлуксиз амалий фаолияти билан алоқаси; боланинг аниқ шахси ривожланиш фаолияти сифатидаги касбий фаолиятига ўзининг назарий-амалий тайёрлигининг мунтазам рефлексиясини киритди.

Тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллашга кўрсатма ўқувчиларнинг ўзига талабчанлиги даражасини оширади, уларнинг интеллетуал фаолиятини фаоллаштиради ва уларда ақлий меҳнат маданиятининг шаклланишига ёрдам беради.

Олий таълим муассасаларда талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларининг шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларини С.Т. Арсенова [16], Е.И. Барчук [30], З.А. Исаева [49] ва бошқалар ўрганишган.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш уларни янги билимларни мустақил ўзлаштиришга ўргатиш ва касбий компетенцияларни ҳосил қилиш учун биринчи навбатда уларда ўз-ўзини ривожлантириш ва интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш зарур.

В.Н.Литовченко ўзининг диссертация ишида педагогика соҳасида таълим олаётган талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмалари моҳиятини аниқлаб, уларнинг шаклланиш тузилмасини, мезонларини, даражаларини ва йўлларини белгилаб беради [59].

Баъзи тадқиқотларда талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмалари тадқиқотчилик фаолияти тузилмаси асосида ажратиб

кўрсатилган ва уларни лаборатория ҳамда амалиёт шароитида шакллантириш йўллари белгилаб берилган.

Е.И.Барчукнинг илмий иши олий мактабда лаборатория машғулотида тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиши жараёни таҳлил қилишга бағишланган [30]. Унинг илмий ишида тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиши юз берадиган билимлар тузилмаси илмий-эмпирик тадқиқотларнинг жараёни объекти, предмети ва тузилмаси тўғрисидаги, тадқиқотчи экспериментаторнинг фаолияти таркиби ва тузилмаси тўғрисидаги, умумий илмий хусусиятли методологик билимлар тақдим этилган ва аниқ объект, предмет ҳамда аниқ фан методлари тўғрисидаги аниқ илмий хусусиятга эга методологик билимлар, тадқиқотчи – фаолиятининг ўзига хос хусусияти тўғрисидаги билимлар тақдим этилган.

Диссертация тадқиқотларини ва психолого-педагогик адабиётни таҳлил қилиб, биз кўпчилик олимларнинг талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш илмий изланишлар объекти сифатида олиб борилиши керак деган фикрни маъқуллашларини аниқладик.

Тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиши ва ривожланиши асосини таълим олувчиларнинг кўпинча одатдаги масалалар ва топшириқларни бир қаторда тадқиқотчилик масалалари ва топшириқларини бажаришларини ташкил этади. “Аmmo бажарилиши жараёнида фақат муаммоли вазиятларгина эмас, балки талабалар муаммони ҳал этишнинг янги усулини мустақил топадиган топшириқларни ҳам тадқиқотчилик топшириқлари деб ҳисоблаш мумкин”.

Тадқиқотчилик топшириқлари - тадқиқотчилик жараёнининг барча ёки кўпчилик босқичларини босиб ўтилишини талаб этувчи топшириқлар бўлиши керак. Бундай топшириқларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Далиллар ва ҳодисаларни кузатиш ҳамда ўрганиш.
2. Тадқиқ этилиши лозим бўлган номаълум ҳодисаларни аниқлаштириш (муаммони кўйиш).
3. Гипотезани (фаразни) илгари суриш.
4. Тадқиқот режасини тузиш.
5. Ўрганилаётган жараёнлар бошқа ҳодисалар билан алоқаларини аниқлашдан иборат режани амалга ошириш.

6. Ечимни текшириш.

7. Олинган билимларнинг қўлланилиши мумкинлиги ва зарурлиги тўғрисида амалий хулосаларни шакллантириш.

Тадқиқотчилик саволлари ва топшириқларига оид муаммоларни ҳал этишга, мустақил ҳолда ихтиро ва кашфиётларни топишга йўналтирилган фаол изланувчан фаолиятни вужудга келтиради”. У тадқиқотчилик топшириқларни бажаришнинг қуйидаги босқичларини ажратиш мумкин:

- таклиф этилган тадқиқотчилик масаласини тушуниш ёки уни мустақил ифодалаш;
- мавжуд билим, кўникма ва малакаларни долзарблаштириш;
- билимлар етишмаслигини англаш;
- билимларни кузатишлар, китобларни ўқиш, тажрибалар ўтказиш, ўқитувчи билан суҳбат қуриш ва ҳоказо йўли билан тўлдириш;
- фарзани илгари суриш;
- илгари сурилган фарзани асослаш;
- хулосани ифодалаш ёки умумлаштириш.

Юқорида санаб ўтилган умумий тадқиқотчилик топшириқларини бажариш босқичларини эътиборга олиб биз касб таълим ўқитувчисини тайёрлаш жараёнида тадқиқотчилик топшириқларини бажариш учун қуйидаги босқичлар зарур деб ҳисоблаймиз:

1. Тадқиқотчилик топшириғи ёки муаммосининг мазмунини англаш.

2. Мазкур топшириқ бўйича билимларни фаоллаштириш, уларнинг камчиликларини аниқлаштириш.

3. Қўшимча адабиётларни ўқиш йўли билан билимларни ошириш манбалар керакли маълумотларни мустақил излаш ва топиш.

4. Фарзани илгари суриш.

5. Тажрибага тайёргарлик кўриш (ҳаракат режасини тузиш, бажариш кетма-кетлигини тузиш).

6. Тажрибани ўтказиш.

7. Кузатиш ва натижаларни қайд этиш.

8. Натижаларни дастлабки фараз билан таққослаш.

9. Натижаларни таҳлил қилиш.

Психологик – педагогик ва диссертация тадқиқотларини таҳлил қилиш ва изланишлар асосида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш муаммосини кўпчилик олимлар ўрганишганини, бироқ бугунги кунга келиб касб таълими ўқитувчисини касбий педагогик тайёрлаш соҳасида унинг қуйидаги муаммолар етарлича кўриб чиқилмай қолганлиги тўғрисида хулоса чиқариш мумкин:

1. Таълим олувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараёнига таъсир қилувчи омилларни ўрганиш.

2. Тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик мезонлари ва даражаларини ишлаб чиқиш.

3. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мазмунига дидактик талаблар ишлаб чиқиш.

4. Шакллантириш жараёни бошқаришнинг психологик – педагогик асослари графиги.

5. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш методикасини ишлаб чиқиш ва амалда жорий этиш.

Касб таълимида ўқитишда илмий билимлар тизимини баён қилиш билан бирга талабаларни мутахассисликка амалий тайёрлаш тавсифидаги бир қатор тадқиқотчиликка оид билим, кўникма ва малакалар билан ҳам қуролланиши муҳим. Шунинг учун, ўқитиш жараёнини такомиллаштириш ҳақида гапирганда бўлажак касб таълими ўқитувчиларига фақат янги билимларни баён этиш усулларини такомиллаштиришни кўзда тутмай, балки ўқув ишида тадқиқотчиликка оид амалий билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантириш услубини такомиллаштиришга ҳам эътибор қаратиш лозимлигини тақозо этади.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг келажак фаолиятдаги муваффақиятлари эса, улар касбий маҳоратининг нечоғлик шаклланганлигига боғлиқ. Бу эса, мутахассисликка оид назарий билимларни эгаллаш жараёнини интеллектуал (заковатли) маҳоратлари (таҳлил, таққослаш, синтез, абстракклаш ва бошқалар)нинг ва амалий тавсифидаги кўникмалари (кузатиш, ҳодисаларни ўрганиш, ҳисоблаш, тажриба ўтказиш ва бошқалар)нинг ривожланиш узлуксизлиги билан алоқадордир. Шу маънода, касбий таълим йўналишлари бўлажак ўқитувчиларни тадқиқотчиликка тайёрлаш мазмуни ва услубий таъминотини такомиллаштириш моҳиятини-касбий

махоратлар структураси ва улар шаклланиш жараёни хусусиятларининг таҳлили, маҳоратлар шаклланганлигининг умумий мезонини, улар асосида эса касбий билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланганлик даражасини аниқлашга имкон берадиган ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат занжир деб, у ўқув материалининг мантиқан тугалланган бирлиги сифатида мутахассисликка тайёрлашнинг бир ёки бир неча фундаментал тушунчаларини ўрганишга қаратилган мантиқий тизим дейиш мумкин.

1.2-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараёнига таъсир этувчи омиллар

Энциклопедик луғатларда “омил” атамаси “бирор жараён, ходисанинг хусусиятини ёки айрим жиҳатларини белгиловчи сабаб, ҳаракатлантирувчи куч” ёки “Омил – бирор жараёндаги, ходисадаги пайт, муҳим ҳолат” сифатида таърифланган.

Ўзбекистонлик олимлар тузган педагогика фанидан изоҳли луғатда, омил – муайян бир гуруҳга кирувчи иккита илк махсус сабабдан ташкил топган аҳамиятли сабабдир деб таърифланган [107].

Педагогик олим В.А. Мижериков тузган психологик – педагогик луғатда бундай таърифланган: “Педагогик омил – бошқа бир ходисанинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлган ҳар қандай педагогик ходиса”.

Турли хил педагогик асарларни таҳлил қилиб чиққан И.П.Подласий: “Омил – бу бир гуруҳдаги камида иккита алоҳида сабаблардан ташкил топган катта сабабдир”, деб ҳисоблайди [77].

Бундай алоҳида сабабларни элементар сифатида қараб чиқиш мақсадга мувофиқ. Сабаблар дидактик жараён давомида ўзгариши, турли хил қийматларни қабул қилиш мумкин бўлиб, уларнинг таъсир кўрсатиш жадаллиги ўзгаришсиз қолмайди.

Шундай қилиб, омил сабабдан ташкил қилинади. Ягона омиллар бирлашмасидан умумий омиллар ҳосил бўлади. Умумий омиллар биргаликда мажмуавий омилларни ҳосил қилади, улар ўз навбатида олдиндан мажмуавий, умумий ва birlik омилларга келтирилган

маълум гуруҳдаги барча сабабларни истисносиз бирлаштирувчи бош омилларни ҳосил қилади.

Яна ўзига хос омиллар ҳам мавжуд бўлиб, уларни маълум бир сабабга кўра умумий ёки мажмуавий омиллар таркибига киритиб бўлмайди.

И.Н. Подласий дидактик жараёнининг маҳсулдорлигига таъсир кўрсатувчи тўртта бош омилни ажратади [77]:

- ўқув материали;
- ташкилий педагогик таъсир;
- талабаларнинг билим ва кўникмаларни ўзлаштириши;
- вақт.

Бу омиллар бўлажак касб таълим ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш муаммосини ҳал қилиш учун ҳам муҳим бўлиб қолади.

Аммо И.Б.Подласий уларни мактаб ўқувчиларини ўқитиш жараёнига нисбатан қўлланилишга қараб ажратган эди. Талабалар ҳам ўқувчидир, фақат ёш каттароқдир. Шунинг учун биз бўлажак ўқитувчиларни ўқитишнинг касбий йўналтирилганлигини ҳисобга олган ҳолда, қисман ўзгартириб, уларни ўзимизнинг тадқиқотимиз учун ҳам қўллашимиз мумкин.

Шундай қилиб, бизнинг фикримизча бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнига ва натижасига куйидаги асосий омиллар таъсир кўрсатади:

I. Ўқув материали.

II. Ташкилий – педагогик таъсир.

III. Талабаларнинг ўқитилиши ва ўзлаштириши.

IV. Вақт.

V. Ўқитишнинг касбга йўналтирилганлиги.

VI. Ўқитишга ижодий ёндашув.

VII. Ўқитувчининг малакавий даражаси.

Булардан ҳар бирининг мазмунини батафсил кўриб чиқамиз.

I. Ўқув материали.

Унинг таркибига зарурий равишда ўқув материалининг мазмуни кириши керак, биз уни талабаларга тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш учун тақдим этамиз.

Ўқув материали мазмуни деганда ўқув предметини ўрганиш учун ажратиб олинган билимлар ва кўникмалар системасини тушунамиз.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш, ўқув материали мазмунини ишлаб чиқиш учун қуйидаги тамойиллардан фойдаланиш зарурлигини кўриб чиқамиз:

- тадқиқотчилик фаолияти асосини ташкил этадиган асосий қонунлар, тушунчалар, қоида ва тоифаларини ўрганишни назарда тутувчи илмийлик тамойили;

- аудитория ва аудиториядан ташқари ўқишнинг барча турларини қамраб олувчи мажмуавий ёндашувни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳисобига эришиладиган тизимлилик ва изчиллик тамойили;

- талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мазмунини режалаштиришдан ривожлантиришгача иборат бўлган кетма-кетлик тамойили, бунда ҳар бир янги билим аввалгисига таянади ва ундан келиб чиқади;

- билим захираларнинг барча турларидан максимал даражада фойдаланиб фаол, ижодий, эркин шахснинг шаклланишини таъминловчи инсонийлик тамойили;

- ўйинлар, тренинглар, муаммолар, тадқиқотчилик топшириқларидан фойдаланиб, фаоллаштирилган ўқитишнинг қулайлик ва эришувчанлик тамойили;

- назарий билимларни лаборатория ва амалий машғулотлардаги ҳамда амалиёт давридаги реал тадқиқотчилик фаолияти билан бирга қўшиб олиб боришдан иборат бўлган алоқадорлик ва узвийлик тамойили;

- талабаларнинг ёш имкониятларига ва индивидуал хусусиятларини инобатга олиш тамойили;

- талабалар мустақил ва ижодий ишлаш қобилиятларини ривожлантиришни таъминловчи ижодкорлик тамойили.

Касб таълими йўналиши талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларини муваффақиятли шакллантириш жараёнига мажмуавий ёндашишни амалга ошириш лозим. Биз касб таълими учун ўқитувчи кадрларни тайёрлаш муаммосини ҳал этишга энг самарали ёндашишларини аниқлаш масаласида психологик-педагогик

адабиётларни таҳлил қилингандан сўнг шундай хулосага келдик. Касб-ҳунар коллежи ўқувчиларининг техник ижодиётига раҳбарлик қилиш билан танишиб, мажмуавий ёндашув қўлланилганлиги гувоҳи бўлдик (техник ижодни биз тадқиқотчилик фаолиятининг ажралмас қисми сифатида қараймиз).

В.Г.Гетт ва А.М.Плутокнинг фикрларича, устахоналарда ўқув амалиётларини, махсус фанларни, лаборатория машғулотларини ўргатиш жараёнида умуман, ўқитишнинг бутун даври мобайнида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган фаолиятлари мақсадига йўналтирилган ҳолда олиб бориш лозим [42].

Талабаларнинг техник ижодкорлигини ривожлантиришга мажмуавий ёндашишнинг қўлланилиши мақсадга мувофиқлигини В.П.Тигров ҳам кўрсатиб ўтади. Унинг фикрича, касб таълими йўналишлари талабаларининг техник ижодиётини ривожлантиришга мажмуавий ёндашишни қўллаш мақсадга мувофиқ бўлиб, у талабаларнинг бутун ўқитиш даври давомида биринчи курсдан битирув курсигача ижодий фаолиятига киришишини назарда тутати” [92].

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш учун олий ўқув юрти ўқитувчисининг тадқиқотчилик фаолиятига талабаларнинг муносабатларини билиш зарур. Бу унга талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мазмунини, шакллари, методларини ва амалга ошириш босқичларини аниқлаш имконини беради.

Биз тадқиқотимизнинг дастлабки босқичларида талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш муаммосини ўрганиш билан чекландик. Изланувчи эксперимент жараёнида касб таълими йўналишлари 3-4 курс талабаларининг ўқитувчилик касбини эгаллашда тадқиқотчилик кўникмаларига қандай аҳамият бераётганларини таҳлил қилишга уриниб кўрдик. Ёпиқ турдаги анкета сўровларини ўтказишда (талабалар сони нафар) бундай саволга жавоб бериш таклиф этилган эди: “Сизнинг фикрингизча, касб таълими ўқитувчисининг касбий ва педагогик шаклланишда тадқиқотчилик кўникмалари ва малакаларининг аҳамияти қандай.”. Жавобларнинг характери таклиф этилган учта вариантдан бирини танлашни талаб қилар эди:

1. Тадқиқотчилик кўникмаларини бўлажак ўқитувчини тайёрлаш жараёнида ва унинг педагогик фаолиятида алоҳида қилиб ажратиш шарт эмас.

2. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш – бўлажак ўқитувчини педагогик ва касбий фаолиятига тайёрлаш жараёнидаги шартларидан биридир.

3. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш – бўлажак ўқитувчининг унинг келгуси фаолияти учун зарур ва асосий шартдир.

Тадқиқ этилаётган объектга нисбатан муносабатларнинг учта варианти аниқланди: ижодий, нейтрал, салбий сўров натижалари жадвал шаклига келтирилган бўлиб унда талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллашга ўқитувчини педагогик фаолиятига тайёрлаш жараёнининг шарти сифатидаги муносабати акс эттирилган (1.1- жадвал).

1.1-жадвал

Талабаларнинг тадқиқотчилик фаолиятига муносабати

Талабаларнинг муносабати	Ўқитиш курслари, талабалар сони				Ўртача
	1-курс (74 киши)	2-курс (72 киши)	3-курс (68 киши)	4-курс (65 киши)	
1-Ижобий	63,2%	64,4%	71,4%	72,3%	67,7%
2-Нейтрал	28,6%	28,6%	24,1%	21,5%	25,7%
3-Салбий	8,2%	7,0%	4,5%	6,2%	6,6%

Жадвалда акс эттирилган тадқиқот натижаларининг таҳлили шуни кўрсатадики, бўлажак ўқитувчининг педагогик фаолиятига тадқиқотчилик кўникмалари аҳамиятини баҳолаш курсдан курсга ўтган сари (1 – 63,2%; 4-72,3%) тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллашга ижобий фикр билдирганлар сони бўйича ўртача ортиб борган. Талабаларнинг 25,7%и тадқиқотчилик кўникмалари ва малакаларининг касбий аҳамиятига ўртача муносабатда бўлинган 6,6%, яъни ҳар ўнинчи талаба, касб таълим ўқитувчисини тайёрлаш жараёнида тадқиқотчилик кўникмаларининг аҳамиятини салбий қабул қилади.

Сиз тадқиқотчилик кўникма ва малакаси деганда нимани тушунасиз? 72% талабалар тадқиқотчилик деганда мустақил изла- нувчанлик, тажрибалар ўтказиш, ижодий қобилиятни тушунишган, 15% талабалар ихтирочилик яратувчилик деб тушунишган, 5% талабалар лойиҳачилик деб, 7% тушунчалари унчалик йўқлигини айтишган. Демак, биринчи курсданок талабаларга уларнинг касбий- педагогик фаолиятида тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллаш- ларининг педагогик аҳамиятини кўрсатиш ва уларни ўқув жараёнида шакллантириш зарур.

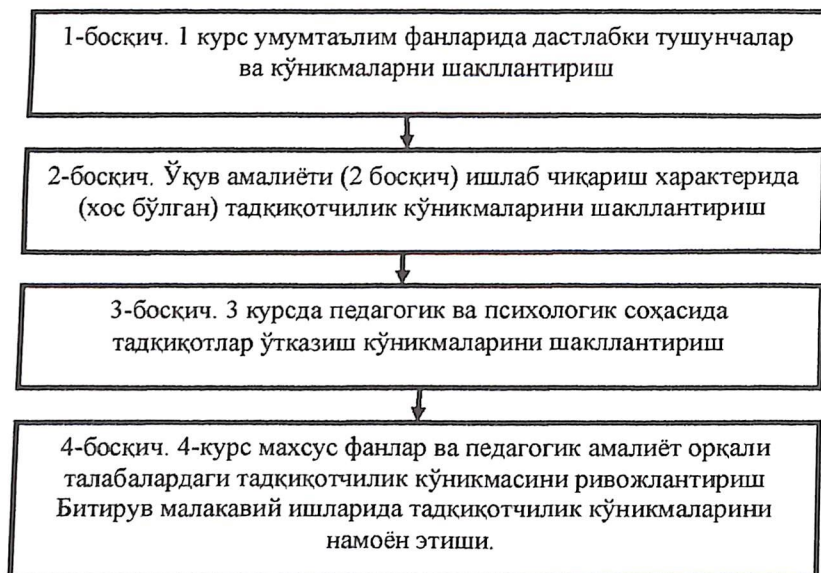
Ўтказилган тажрибалар асосида олинган маълумотлар тала- баларда ўрганишга бўлган фаоллик, қизиқиш ва эҳтиёжни намоён қиладиган тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллашга талабаларнинг муносабати мураккаб ва кўп қиррали эканлигини кўрсатди. Бугунги кунда жамиятнинг энг муҳим эҳтиёжи – ўз фанини яхши биладиган тадқиқотчилик кўникмаларига эга педагогик технологияларни чуқур ўзлаштирган малакали педагогик кадрлардир.

Тажриба-синов ўтказилган гуруҳларда махсус фанлар бўйича 50 дан ортиқ машғулотлар таҳлил қилинганда ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмалари ва малакаларини шакллантириш жараё- нининг моҳиятини тушунишлари, уларнинг маърузада, семинар ва лаборатория машғулотларида ўқитиш жараёнини ташкил этиш билан талабаларни бу жараён моҳиятини тушунишлари ўртасидаги ўзига хос боғлиқлиги намоён бўлди. Масалан, сўроқланган биринчи ва иккинчи курс талабаларининг 62,6%и ва 54,2%и ўқитувчилар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантирувчи фаолиятларни бажариш бу асосий талаб бўлиб, уни албатта бажариш шарт деб ҳисоблашади. Мустақил иш сифатида бажариш керак деб талаба- ларнинг фақат 16%и ва ўқитувчиларнинг 29,2%и ижобий фикр билдирган. Талабаларнинг 12%и касбий шаклланиши учун мунтазам равишда тадқиқотчилик иши билан, ўзини ўқитиш билан шуғул- ланиш зарур деб ҳисоблайди. Ўқитувчиларнинг 42%и ҳам шу фикрда. Яхши касбий билимларни эгаллаш учун тадқиқотчилик фаолияти билан шуғулланиш ва билимга фаолликни намоён қилиш бурчи ҳиссини 6% талабалар ажратиб кўрсатишди.

Мазкур муаммо олий ўқув юрти ўқитувчиси томонидан талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараё- нини ташкил этишга комплекс ёндашиш орқали муваффақиятли ҳал

этилиши мумкин. Биринчи курсда ўрганиладиган фанларнинг асосий ўқув материалига қўшимча равишда махсус ишлаб чиқилган қўшимча материаллар орқали талабаларни тадқиқотчилик, билимлари, кўникмалари ва малакалари, таҳлил, синтез ҳамда тадқиқотчилик фаолияти босқичлари ва бошқа шу каби тушунчалар билан таништирилади.

Ўқитишнинг иккинчи йилида ўқув устахоналарида амалиётни ўтиш даврида талабалар ишлаб чиқариш фаолияти учун хос бўлган тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш назарда тутилади. Бу даставвал амалий ўқув материалларидан фойдаланишга, ишлаб чиқаришда меҳнатни ташкил этишга, натижаларини таҳлил қилишга ва унинг самарадорлигини оширишга тадқиқотчилик ёндашуви шакллантирилади. Бу босқичда талабаларга айнан бир хил ишни турли хил усуллари билан бажариш мумкинлигини ва уни амалга ошириш йўлини танлашдан олдин унинг иқтисодий, эстетик ва бошқа мақсадга мувофиқ хусусиятларини белгилаб берувчи тадқиқотчилик фаолиятини амалга оширилиши кераклигини намоён қилиш лозим (1.1-расм).

1.1-расм. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш босқичлари.

Учинчи курсда талабаларни педагогика ва психология соҳасида тадқиқотлар ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари ва усуллари билан таништириш зарур. Бу мақсадда психологик-педагогик блокидаги фанларни ўрганиш жараёнида турли хил муаммоли ўйинли технологиялар ва мустақил изланувчанликни талаб этувчи фаол методлардан фойдаланиш зарур. Бироқ бизнинг фикримизча, педагогик амалиётни ўтказишдан олдин ўқитишнинг бу босқичида ишлаб чиқариш устахоналаридаги амалий таълимни, педагогика ва психология назарий ўқитишни бирга қўшиб олиб бориши ҳисобига талабалар тадқиқотчилик тайёргарлигини кучайтириш керак. Буни ўқув устахоналаридаги машғулотларда турли ролли ўйинларни ташкил этиш ҳисобига амалга ошириш мумкин. Бунда талаба ўқитувчи ролида иш олиб бораётганда ва ўз тенгдошларига дарс берган бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий педагогик малакали тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш қўйидаги элементларига асос солинади: педагогик масалаларни ечишнинг оқилона йўллари аниқлаш, “Ўқитувчи ва талаба фаолиятини аниқлаш, таҳлил этиш, умумлаштириш, дарсини таҳлил қилиш ва ҳ.к. Бундай машғулотларни ташкил этиш ва ўтказиш ўзини оқлайди, чунки, талаба нафақат педагогик тайёргарликни ўтайди фаолиятига янги соҳаси ўқувчиларни, балки реал касбий тадқиқотчилик фаолияти учун асосни ҳам шакллантиради.

Тўртинчи курсда педагогик амалиёт ўтиш даврида талабалар таълим олишнинг янги сифатига ўтади. Булар энди ўзининг бўлажак касбига ташқаридан эмас, балки ичкаридан “Назар ташлаган” кишилардир. Олинган билимларни амалда реал фойдаланиш қобилиятлари, олинаётган билимларни кейинги фаолиятларда қўллаш нуқтаи назаридан муносабат шаклланади. Бизнинг фикримизча, бу босқичда ўқитишни ўзгартиришларни ҳисобга олган ҳолда касбий тадқиқотчилик билимларни кўникмалари ва малакаларини янада ривожлантиришга йўналтириб ташкил қилиш лозим. Айнан шу даврда талаба олдида шундай педагогик муаммони қўйиш лозимки, уни ишлаб чиқиш битирув малакавий ишининг асоси бўлиб ҳисобланади. Битирув малакавий иши доирасида педагогик тадқиқот ўтказиш бўлажак касб таълими ўқитувчисининг билим, кўникма ва малакаларини онгли эгаллашнинг асосий бўгини бўлиши керак. Бизнинг фикримизча, агар талаба тадқиқотчилик билимларини

амалда қўллай олсагина бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш самарали ва таъсирчан бўлади.

Билимларни амалий кўникмаларга ўтказишни амалга ошириш имконини берадиган битирув олди амалиётини ўтказиш жараёни бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг татқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришнинг якуний босқичи элементи ҳисобланади.

Битирув малакавий иши ҳимояси ўқитувчи-тадқиқотчини тайёрлаш жараёнига яқун ясайди. Ҳимоя қилиш жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчиси ўзининг тадқиқотчилик кўникмаларини касбий фаолиятида аниқ татбиқ этилишини намоён этадиган шароитга қўйилади.

Олий ўқув юртларида битирув малакавий ишларини бажариш бўлажак ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик малакасини оширишнинг самараси ҳисобланади. “Талабанинг битирув малакавий иши мавзуси устида ишлаши “Назарий билимларни чуқурлаштириш, аввал ўзлаштирилган билимларни тартибга келтириш ва уларни қўйилган муаммони амалий ҳал этиш жараёнида тўлдириш, тадқиқот, эксперимент ва мустақил ишлаш малакаларини ривожлантириш билан боғлиқдир”.

Ўқув материални тартибга келтирувчи жиҳатлардан бири уни тақдим этиш тузилмаси ҳисобланади.

Ўқув материални тақдим этиш тузилмасини аниқлаб, биз қуйидагиларда тўхталамиз:

- Илгари ўрганилган билимлар янги маълумотлар, алоқалар, боғланишлар билан бойитилиб бир неча марта такрорланади.

- Таълим оловчи дастлабки муаммони тушуниб уни ҳал қилиш билан боғлиқ бўлган билимлар доирасини аста-секин кенгайтиради ва чуқурлаштиради:

- Ўқув материали мазмунининг алоҳида қисмлари турли ҳил усуллар билан баён қилинади.

II. Ташкилий педагогик таъсир

Унинг таркибига аудитория ва аудиториядан ташқари машғулотлардаги ташкилий педагогик таъсирлар киради.

Аудитория машғулотларида ташкилий-педагогик таъсир таркибига бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик

кўникмаларининг шаклланиши ва ривожланиши жараёнига ва натижасига таъсир кўрсатувчи қуйидагилар киради.

1. *Ўқитиш ва ўргатиш методлари.* Биз тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган ўқитиш жараёнини ташкил этишда суҳбат, муаммоли маъруза, мунозара, машқ, лаборатория услуби, ижодий ва амалий ўйинлар, лойиҳали ва вазиятли топшириқ каби фаол методлардан фойдаланишни назарда тутамиз. Бундан ташқари, ижодий ва изланувчанлик масалаларнинг ечимини излашни фаоллаштирувчи турли хил методлардан фойдаланиш (аналог, ўхшашларини излаш, функционал – қийматли таҳлил, морфологик таҳлил, ақлий ҳужум, ихтирочилик топшириқларни ечиш алгоритми ва бошқа) тавсия этилди.

2. *Ташкилий шакллар.* Биз ўқитиш жараёнини шундай ташкил этамизки, бунда талабалар тадқиқотчилик топшириғи устида унинг мураккаблик даражасига қараб яқка тартибда ҳам, кичик гуруҳларда ҳамда жамоа бўлиб ишлай олишади. Шунинг учун тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришда ўқитишнинг турли хил яъни, яқка тартиб жуфтликда ва кичик гуруҳларда ишлаш шаклларда фойдаланиш яхши натижа беради.

3. *Ўқув вазиятлари.* Ўқув материалларини талабаларга самарали етказишда ўқув вазиятлари муҳим роль ўйнайди. Демак, маърузаларда назарий материалларини узатишда, талабаларнинг билимларини мустақил ўзлаштириш жараёнида ўқув вазиятларини қўллаш яхши самара беради, шунингдек, талабаларнинг билимга оид фаолликларини опиради.

4. *Иш натижаларини назарий таҳлил қилиш, текшириш ва баҳолаш.* Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиш даражасини назорат қилиш унинг сифатига жиддий равишда боғлиқ бўлади, аммо шунини таъкидлаш жоизки, бунда талаба ўқитувчи томонидан доимий кузатувда эканлигини сезмасин, акс ҳолда бу унга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Педагог ўз баҳосини қўяр экан, у талабаларга буни асослаб бериши ва нима учун бу баҳони қўйганлигини тушунтириб бериши керак.

5. *Ўқув жараёнини жиҳозлаш.* Моддий техника базаси бўлажак ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларига муваффақиятли ва самарали шакллантириш учун муҳим аҳамиятга эга. Ўқув жараёни учун қуйидагилар мавжуд бўлиши зарур:

- маъруза учун замонавий жиҳозланган аудитория;
- ўқув лабораториялари;
- ўқув устахоналари, улар талабаларнинг тадқиқотчилик фаолиятини бажариш учун зарур жиҳозлар, яъни лаборатория жиҳозлари, станоклар, тадқиқотчилик ишини бажариш учун турли хил мосламалар билан таъминлаш керак.

6. *Ўқитиш воситаларининг қўлланилиши.* Ўқитиш воситалари талабалар ўзлаштириш сифатига, уларнинг ақлий ривожланишига ва касбий қарор топтиришга катта таъсир кўрсатади, шунингдек, улардан тўғри фойдаланиш ҳамда ўқитиш жараёнини сифатли ташкил этишга имкон беради.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш учун биз ўқитишнинг турли боскичларида ҳар хил дидактик воситалардан фойдаланамиз. Буларга:

- дарсликлар ва ўқув қўлланмалар;
- жадваллар, моделлар, макетлар ва бошқа воситалар;
- ўқув техник воситалар;
- ўқув лаборатория жиҳозлари ва бошқалар;
- идеал воситалар;
- схемалар;
- ўқув хариталари;
- чизмалар;
- слайдлар;
- электрон таълим ресурслари;
- графиклар ва бошқалар киради.

Шуни таъкидлаш жоизки, талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришда замонавий дидактик воситалардан самарали фойдаланиш яхши самара беради.

7. *Ўқитиш шароитлари.* Ўқитишнинг сифати унинг шароитига боғлиқ бўлиб ўқитиш жараёнини самарали ташкил этишда бизнинг фикримизча қуйидагилар зарур:

- санитария-гигиеник тартибни яратиш (иссиқлик, ёруғлик, сув, тозалик);
- ўқув лабораторияларининг машғулот ўтказишга тайёр эканлиги, техника хавфсизлигини таъминлаш;

- замонавий техника ўқитиш воситаларининг мавжудлиги ва улардан унумли фойдаланиш;

- машғулотларда ортиқча юкланишга ва кучланишга йўл қўймаслик.

8. *Ўқитувчига талаблар.* Малакали педагогга асосий талаб унда педагогик маҳорат ва қобилиятларнинг шаклланганлигидир. Педагогга талабларни белгилаб, биз педагогик маҳорат ва қобилиятларга қуйидагилар киради, деган хулосага келдик:

- Ташкилотчилик;
- Дидактик;
- Методик;
- Коммуникатив;
- Ижодий қобилият;
- Тадқиқотчилик;
- Илмий билимлилик;
- Мустақиллик.

И.П.Подласий педагогнинг энг муҳим касбий сифатларига деб қуйидагиларни киритади: ўқитиш фанини яхши эгаллаганлик, психологик тайёргарлиги, умумий эрудиция, кенг маданий маълумот, педагогик маҳорат ва ўқитиш технологияларини эгаллаганлик, ташкилотчилик қўникмалари ва малакалари, педагогик одат, педагогик техника, муомала технологияларига эга бўлиши, нотиклик санъати ва бошқа сифатлар [77].

Г.Соатова касб таълими ўқитувчисига замонавий таълим шароитида қуйидаги талаблар қўйилишини келтирди [90]:

1. Техника олий ўқув юртларида бўлажак ўқитувчиларда педагогик маҳоратни шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларини ҳамда назарий методик асосларини ўрганиш.

2. Бўлажак касб таълим ўқитувчисининг педагогик маҳоратини шакллантириш ва ривожлантиришнинг янги методикаларини ишлаб чиқиш.

3. Бўлажак касб таълим ўқитувчисининг педагогик маҳоратни мустақил эгаллашга эҳтиёж ва ҳавасни уйғотиш, шахсий қобилиятларини ривожлантириш.

4. Педагогик – психологик ва методик билимларини амалда қўллаш учун ҳар бир талабада шахсий педагогик маҳоратни шакллантириш.

5. Ўз педагогик маҳоратини такомиллаштириш мақсадида уларда доимий малака ошириб бориш тўғрисида малакаларни шакллантириш.

6. Бўлажак касб таълим ўқитувчисининг педагогик маҳоратини шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган машғулотларни ўтказиш технологияларини ишлаб чиқиш.

7. Бўлажак касб таълими ўқитувчисида илғор педагогик тажрибаларни ўрганиш ва қўллаш малакаларини ривожлантириш.

Биз мазкур масала бўйича унинг фикрига қўшилган ҳолда бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантирувчи ва ривожлантирувчи ўқитувчи ўзи бу қобилиятга яхшироқ эга бўлиши кераклигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Ўқитувчи: “Ўзи яхши билган ва уддасидан чиққан нарсани ўқувчига яхшироқ ўргатиши мумкин.” Шунинг учун ҳам талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш учун ўқитувчида юқорида келтирилган қобилият ва малакалар мавжуд бўлиши керак.

9. *Талабага қўйиладиган талаблар.* Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш учун унда тадқиқотчилик фаолияти таянадиган бошланғич билимлар зарурдир. Агар бундай таянч билимлар бўлмаса, у ҳолда уларни тадқиқотчилик фаолиятига ўргатишни бошлаш мумкин бўлган даражага олиб чиқиш керак. Шунинг учун талабаларга қўйиладиган зарурий талаб уларда тадқиқотчилик фаолияти билан шуғулланиш қобилияти ва унга интилиш истагининг мавжуд бўлишидир. Шунингдек, талабаларга қуйидаги талаблар ҳам қўйилади: уй топшириқларини бажариш, мустақил ишларни бажариш, машғулотларда иштирок этишдир.

Яна бир талаб (аудиториядан ташқари машғулотларда педагогик таъсир) таркибига бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнига таъсир кўрсатувчи қуйидаги ташкил этувчиларни инобатга олиш зарур:

— четдан (ота-оналар, дўстлар) ёрдам беришнинг ҳажми ва хусусияти;

— оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш ва қўшимча адабиётлар ўқиш;

– мустақил тадқиқотчилик ишини ташкил этиш.

III. Талабаларни ўқитиш ва ўргатиш омили.

Талабаларнинг ўқитилганлиги деганда биз ажратилган вақт ичида белгиланган ўқув натижаларга эришиш имкониятлари билан бирга талабаларнинг ўқишга бўлган қобилиятини тушунамиз. Мазкур омилга қуйидаги икки жиҳат киради:

1. Аудитория машғулотида ўқитиш. Аудитория машғулотида ўқитишда талабаларни тадқиқотчилик кўникмаларининг шакллантириш жараёни қуйидаги ташкил этувчиларга боғлиқ бўлади:

– талабаларнинг умумий тайёргарлик даражасига;

– талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллаш қобилиятларига;

– талабалар диққатига, асаб тизимига, миждозига, шахсий фазилатларига;

– талабалар фикрлаш қобилиятига;

– тадқиқотчилик кўникмаларини онгли ва пухта ўзлаштиришга бўлган психологик хусусиятларига;

– ўқишга қизиқишига ёки талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шаклланиши мақсадини қай даражада тушунишади ва англашади, улар бунга қизиқишларини намоён этадилар;

– тадқиқотчилик фаолияти билимлари ва кўникмаларини ўзлаштириш суръатлари:

– талабаларнинг соғлиги, уларнинг чарчаган, касалланиши;

– талабаларнинг ҳаётий тажрибалар ва қадриятларни инобатга олиш;

– талабаларнинг интизомлиги ва масъулиятлилигига.

2. Аудиториядан ташқари машғулотларда ўқитиш. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг аудиториядан ташқари фаолиятида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш қуйидагиларга боғлиқ бўлади:

– ўзини назорат қилишни амалга ошириш (унинг ҳажми, такрорийлиги, сифати);

– талабанинг қатъиятлиги;

– унинг мақсадга йўналтирилганлиги;

– ишчанлик қобилияти;

– қизиқишига;

- рағбатлантирилишига;
- қобилиятлилигига;
- саломатлиги ҳолатига;
- ёдлаб олиш ва ўзлаштириш тезлигига;
- фикрлаш даражаси ва хусусиятларига боғлиқ бўлади.

IV. Вақт омили.

Унда ҳам икки жиҳатни ажратилади:

Аудитория машғулотлари ва аудиториядан ташқари машғулотларда тадқиқотчилик фаолиятига вақт сарфланади ва у қуйидагиларга боғлиқ бўлади:

- тадқиқотчилик фаолияти тўғрисидаги билимларни идрок қилишга ва дастлабки ўзлаштиришига;
- ўрганилган ўқув материални мустаҳкамлашга;
- назорат қилишнинг даврийлигини амалга оширишга, билимларни такрорлаш ва мустаҳкамлашга;
- топшириқларни бажаришга ва тадқиқотчилик кўникма ва билимларини амалда қўлланилишига;

Аудиториядан ташқари машғулотларда талабаларнинг ўзида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириши ва ривожлантириши қуйидаги сарфланадиган вақтга боғлиқ бўлади;

- мустақил иш топшириқлар ва вазифаларини бажаришига;
- қўшимча адабиётларни ўқишига;
- факультатив машғулотларда ва қўшимча машғулотларда, тўғарақларда иштирок этишига.

V. Ўқитишнинг касбга йўналтирилганлиги омили

Ўқитувчининг асосий вазифаси ўқитиш, тарбиялаш шахсий фазилат ва қобилиятларини ривожлантириш, кўникма ва малакаларини шакллантириш жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришдан иборат. Ўқитувчи ўқитишни йўлга солиб туриши, жараёнларига раҳбарлик қилиши керак.

Талабани касбий тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлашда биз ўқитиш жараёнини шундай ташкил этишимиз керакки, бунда у олий ўқув юртида олган билимларини, кўникмалари ва малакаларини ўқувчиларга узатибгина қолмай, балки уларни касбга йўналтириши бунда уларга мустақиллик, ташаббус, эркинлик бериши керак. “Ўз ишининг ҳақиқий устаси ўқув тарбиявий жараёнда гўёки “Кадр

орқасида”, ўқувчилар эркин амалга ошираётганлардан ташқарида, аслида эса ўқитувчи эса бажарадиган танловда қолади”.

VI. Ўқитишга ижодий ёндашув

Замонавий таълим шароитида ўқитишга ижодий ёндашувни талаб этади. Чунки ўқитувчи доимо ўз-ўзини ривожлантириб бориши ва ижодий ёндашувни амалга ошириб бориш керак.

VII. Ўқитувчининг малакавий даражаси

Мазкур омиллар ичида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини амалий тадқиқотчилик фаолиятига тайёргарлигини таъминлайдиган муҳим омил, ўқитувчининг малакавий даражаси ҳисобланади. Ўқитувчининг малакавий маҳорати даражаси эса, аниқ намоён бўладиган унинг дарсадаги фаолияти ва ўқитувчи ташкил этадиган талабалар тадқиқотчилик билим, кўникма ва малакаларни ошириш орқали мутахассисликка тайёрлаш мазмунини бойитиш ва унинг услубий таъминотини такомиллаштиришнинг самарали модулларини яратишда асосий манба бўлиб ҳисобланади [95].

Педагогикада малакали ўқитувчи бажариши керак бўлган вазифалар қуйидагича белгиланган:

- ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш ва у асосида ўқув жараёнини ташкил этиш;
- ўқув мақсадини белгилаши ва унга эришиш йўлларини аниқлаш кўникмаси;
- ташхислаш – ўқувчиларнинг жисмоний ва психологик ривожланиш даражасини, уларнинг ўзлаштириш даражасини, ақлий қобилиятларини, тарбиялаш шароитларини ва бошқа фазилатларни аниқлаш кўникмаси;
- истиқболни белгилаш – ўз фаолияти натижаларини олдиндан кўра билиш кўникмаси;
- ўқув тарбиявий фаолиятни лойиҳалаш, яъни бўлажак касбий фаолият моделини куриш, мақсадга эришининг воситалари ва усулларини танлаш;
- ўқув тарбиявий фаолиятни режалаштириш;
- фаолиятни ташкил этиш – ўқувчиларини мўлжалланган ишга жалб қилиш; мўлжалланган эришишда улар билан ҳамкорлик қилиш;
- маълумот бериш – ўқитувчи ўқувчилар учун ахборотни узатишни бош манбаи;

- назорат қилиш;
- таҳлил қилиш – бажарилган фаолиятнинг самарадорлигини аниқлаш ва баҳолаш;
- ўқув материаллари ва услубий кўрсатмаларни ишлаб чиқиш.

Биз тадқиқотчилик кўникмаларини бўлажак касб таълими ўқитувчиларда шакллантириш ва ривожлантириш жараёнида кўрсатилган вазифаларни киритиш уларда касбий педагогик маҳоратининг ривожланишига имкон беради.

Педагогик-психологик адабиётларни ҳамда тадқиқот ишларини таҳлил қилиш натижасида биз бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиши ва ривожланиши унумдорлиги етти омилнинг мажмуавий тасирига боғлиқлик бўлишини аниқладик. Уларнинг таъсир кўрсатиш нисбатлари қандай? Буни экспериментлар (тажрибалар) ёрдамида омиллар таъсир кўрсатишининг турли хил даражага эга эканлигини топиш орқали аниқланади. Шунинг учун биз тажриба-синов ишлари давомида турли омилларнинг бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларининг жараёни ва натижасига таъсирини аниқлашга ҳаракат қилиб кўрамиз. Бунинг учун эса биз тадқиқотчилик кўникмалар шаклланганлиги ва ривожланганлигини қандай мезонлар ва даражалар бўйича баҳолашимизни аниқлаш лозим.

1.3-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлигини аниқлаш мезонлари ва даражалари

Касб таълими йўналишлари талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараёнини ташкил этиш изланувчанлик фаолиятларини бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Уларнинг шаклланганлик даражасини аниқлаш учун бундай кўникма ва малакаларни эгаллаш жараёнини назорат қилиш, ўқитиш методикасини такомиллаштиришга йўналтирилган чораларни ўз вақтида қабул қилиш, баҳолаш мезони ва воситаларини ишлаб чиқиш, қўлланилаётган ўқитиш методлари, усуллари ва ўқув услубий тавсияларнинг самарадорлигини кўрсатиш зарур.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришда хатоликлар, камчиликларни аниқлаш, уларнинг вужудга келиш сабабларини топиш ҳам жуда муҳим вазифадир. Ишлаб чиқилган методик тавсиялар ўқитувчиларга бунга ўхшаш камчиликларга йўл қўймасликларига имкон беради.

Тадқиқотчилик кўникмалари умумийлиги билан бир қаторда ҳар бир ўқув предмети учун ўзига хосдир. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича диссертация ишларини таҳлил қилиш шунини кўрсатдики, кўпчилик муаллифлар томонидан бир қатор фанлар бўйича айрим кўникмаларни баҳолашнинг турли хил масалалари ўрганилган ва уларни бўлажак ўқитувчиларда тадқиқотчилик кўникмалари шаклланганлик мезонларини аниқлаш учун аналог (ўхшатиш) сифатида олиш мумкин.

Тадқиқотчилик кўникмалари шаклланганлик мезонларини талабада тадқиқотчилик топширигини муваффақиятли бажариш орқали ҳосил бўлган кўникма қондасидан келиб чиқиб аниқлаш мумкин.

Бўлажак ўқитувчиларда тадқиқотчилик кўникмалари шаклланганлик ва ривожланганлик мезонларини аниқлашда О.И. Митрош қуйидагилардан фойдаланилган [63] :

- педагогик таклиф ҳақиқийлиги ва ҳар томонламалиги;
- бажарилаётган амаллар ва фаолиятлар тўлиқлиги;
- кўникмалардан фойдаланишда мустақиллик даражаси;
- шахсий баҳолаш мулоҳазаларининг асосланганлиги.

Худди шундай илмий тадқиқотлар ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлашдаги тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш мезонлари сифатида қуйидагиларни аниқлаш тавсия этилади:

- мустақиллик даражаси;
- талабаларнинг бажараётган ишга муносабати, муаммоларни ҳал қилиш бўйича берилган таклифларнинг миқдори, техник тўғаракларда иштирок этаётганлиги, илмий техника ва марказларда иштирок этаётганларининг сони билан баҳоланадиган ижодий фаоллиги;

• ўқувчилар намоён этадиган қизиқиши, машғулотда бериладиган саволларнинг миқдори ва хусусияти билан қайд этилиши мумкин; техник тўғаракларда ва илмий ижодий марказларда шуғулланишни хоҳловчилар сони билан қайд этилиши мумкин.

Биз мазкур мезонларни касбий таълим йўналишлари талабаларда тадқиқотчилик кўникмалари шаклланганлигини аниқлаш учун фойдаланиш мумкин, деб ҳисоблаймиз, бироқ талабаларнинг педагогика олий таълим муассасасида ўқитишнинг умумий мақсади касб-ҳунар коллежларда махсус фанларни ўқитиш мақсади ва касбий йўналтирилганлиги билан ажралиб туришини таъкидлаб ўтиш зарур. Бу йўналтирилганликни бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмалари шаклланганлик мезонларини танлашда ҳам ҳисобга олиш лозим.

Бошқача айтганда, агар талабаларнинг кўникмалари ва малакаларини ҳар қандай объектни, ҳодиса ёки жараёни тадқиқ этиш жараёнида эгаллашлари мумкин бўлса у ҳолда бу изланишлар касбий педагогик мақсадлар сифатида хизмат қилганда эгаллашлари мумкин. Шу муносабат билан тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик мезонларини ишлаб чиқишда касб-ҳунар коллежлари ўқувчилари учун бериладиган педагогик топшириқларини ҳам инобатга олиш зарур.

Шундай қилиб, бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлигини баҳолаш учун биз қуйидаги мезонларга амал қилинишни таклиф этамиз:

- тадқиқотлар ўтказишда турли фан соҳаларидан олган назарий билим ва амалий ҳамда кўникмалардан фойдалана олишига;
- тадқиқот амалларини ўтказишда таклиф этаётган вариантлари сонига;
- тадқиқотлар ўтказишдаги мустақиллиги;
- бажарилаётган ишга қизиқиши;
- тадқиқотни ўтказишга сарфланган вақт;
- ижодий масалалар ечимларини излашнинг фаол методларидан фойдаланиши;
- тадқиқот натижаларини таҳлил қилиши ва уларга математик ишлов беришга;
- тадқиқот натижалари бўйича хулосалар ва тавсиялар ишлаб чиқишига қараб.

Назарий лаборатория ва амалий машғулотларда талабаларнинг тадқиқотчилик фаолиятини баҳолаш учун биз илмий ишларда таклиф этилган талабалар ижодий фаолиятларини баҳолаш мезонларидан ҳам фойдаландик. Уларнинг мазмунини қайта ишлаб

чикиб, биз талабаларнинг тадқиқотчилик фаолиятини баҳолашнинг қуйидаги мезонларни шакллантирдик.

Назарий машғулотларда:

- тадқиқотчилик топшириқларни ёки масалаларни ечиш учун таклиф этилган вариантлари сони;
- тадқиқот топшириғи ёки масаласини ечиш учун сарфланадиган вақт миқдори;
- тадқиқотчилик топшириғи ёки масалаларини ечишда ижодий масалалар ечимини излашнинг фаоллаштирилган методидан фойдаланиш;
- тадқиқотчилик топшириқлари ёки масалаларини ечишда бошқа фан соҳаларидаги билимлардан фойдаланиш.

Лаборатория машғулотларида биз қуйидаги мезонларни танлаб олдик:

- бажариш учун танлаб олинган тадқиқотчилик топшириғининг мураккаблиги;
- тадқиқотчилик топшириғини бажариш учун зарурий воситаларни танлай олиши;
- назарий билимларни амалий фаолиятга ўтказишни амалга ошириши;
- тадқиқотчилик топшириғи ёки масаласини ечиш йўллари аниқлаш;
- тадқиқотчилик топшириғи ёки масаласини ечишнинг таклиф этилган вариантлари миқдори;
- топшириқни бажариш учун сарфланган вақт миқдори.

Амалий машғулотларда қуйидаги мезонлардан фойдаландик.

Топшириқни англаш босқичида:

- ўқитувчиларга берилган саволлар миқдори ва хусусияти;
- курсдошларга берилган саволлар миқдори ва хусусияти.

Қўшимча маълумот олиш босқичида:

- маълумотнома ва қўшимча ахборот билан ишлаш кўникмаси;
- янги билимларни эгаллаш эҳтиёжи;
- катта ҳажмдаги ахборотда бош ва муҳимини ажрата олиш;
- қизиқтираётган муаммо бўйича илғор тажрибани умумлаштириш.

Ечим йўли ва воситаларини танлаш босқичида:

- ечимга сарфланган вақт миқдори;
- назарий билимлардан ва тадқиқотчилик фаолияти тажрибасидан мустақил фойдаланиш кўникмаси;
- мустақил тадқиқотчилик фаолиятининг ўзи таҳлил қилиш ва ўзи назорат қилиш ҳамда қутилган мақсад ва вазифаларга мувофиқ тузатиш киритиш: ечиш ғоясини ўқитувчига тушунтира олиш.

Объектни, маҳсулотни, намунани тайёрлаш даражасида:

- материални тежаб сарфлаш кўникмаси;
- ишлаш учун асбоблар ва мосламаларни тўғри танлаш кўникмаси;
- оқилона ҳаракат қилиш режасини тузиш кўникмаси;
- технологик операцияни бажариш учун сарфланган вақт;
- топшириқ қўйилиши ва реал тайёрланган объект, маҳсулот ёки намуна натижаси реал боғлиқлиги.

Бундан ташқари, тадқиқотчилик фаолиятининг талаба шахсига таъсирини аниқлаш зарур деб ҳисобладик. Бундай мезонларга қуйидагиларни киритдик:

- талабаларнинг тадқиқотчилик хусусиятига эга бўлган аудиториядан ташқари машғулотларда (талабалар кўргазмалари, конференциялар, конкурслар ва х/к) иштирок этиши;
- касб таълими йўналишлари битирувчилар томонидан касб-хунар коллежларида тадқиқотчилик йўналишидаги тўғарақларнинг ташкил этилиши;
- илмий амалий конференциялар, ижодий семинарлар ва тренингларда иштирок этиш.

Талабаларнинг тадқиқотчилик ишига бўлган шахсий муносабатини аниқлаш мезонларни қуйидаги гуруҳларга ажратдик:

- 1) тадқиқотчилик фаолияти билан шуғулланишга ундовчи сабаблар;
- 2) тадқиқотчилик кўникмалари ва малакаларини эгаллашга ундовчи сабаблар;
- 3) тадқиқотчилик фаолиятини амалга оширишда мустақил фикрлаш қобилияти;
- 4) ўқув тадқиқотчилик фаолиятига доимо тайёр туриши;

5) тадқиқотчилик фаолиятини амалга оширишда шахснинг ижодий фаолияти ва ташаббускорлиги;

б) тадқиқотчилик кўникмаларини эгаллашга бўлган қизиқиш ва эҳтиёжи.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик даражасини аниқлаш учун биз бу соҳада тўлиқроқ кўриб чиқилган диссертация тадқиқотларини таҳлил қилдик.

Масалан, Педагогика олий ўқув юртлари талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик даражалари сифатида О.И.Митрош қуйидагиларни ажратади:

а) биринчи даража (қуйи) билишга оид суствлик, ёмон анланганлик билан ифодаланади, шунинг учун ҳам тадқиқотчилик амалларини ноизчил бажариш, тадқиқот фаолиятини ташкил этувчи бутун бир қатор муҳим элементларнинг бажарилишини баҳолаш билан ифодаланади;

б) иккинчи даража (ўртача) тадқиқотчилик топшириғича қизиқиш муносабатида бўлишни, аммо амалларни етарлича изчил бажармаслик, тадқиқотчилик фаолияти айрим элементларнинг талаб этилмаслиги билан ифодаланади (чуқур, такроран ўқиб чиқилишини, маълумотнома адабиётлар ишлашни, шахсий баҳолаш мулоҳазаларини асослаш);

в) учинчи даража (юқори), унга юқори фаоллик ва мустақиллик, амалларнинг тўлиқлиги ва онгли бажарилиши, уларнинг бажарилишида оқилона кетма-кетликни топиш кўникмаси.

В.Н.Литовченко педагогика мутахассислигидаги талабаларда тадқиқотчилик кўникмалари шаклланганлигининг қуйидаги даражаларини ажратади [59]:

а) биринчи даража, қуйи, касбгача бўлган даража, тадқиқотчилик ҳаракатлари малакали анланмаган, интиутив (ўзидан ўзи) амалга оширилиши билан ифодаланади. Талабалар махсус ва умумилмий фанлар бўйича бўш тайёргарликни намоён этишади, тадқиқотчилик масалаларини мустақил кўя олишмайди ва улар малакали ҳал қила олишмайди;

б) иккинчи даража, ўртача – пастрок, кўникмаларни дастлабки малакани эгаллаш даражаси деб аталган, чунки уларни шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилади. Унинг учун талабаларнинг кузатиш, далил ва ҳодисаларни таққослаш, сабаб - оқибатли

алоқаларни топиш, улар асосида хулосаларни ифодалаш каби тадқиқотнинг ягона амаллари бажарилади;

в) учинчи даража, ўртача, тадқиқотчилик кўникмаларининг чегараланган шаклланганлиги даражаси сифатида аниқланган. Мазкур даража иш мақсадини ифодалаш, далиллар, ходисалар ўртасидаги боғлиқликни ифодалаш, аввал эгалланган билимлар асосида фикр бериш; айтилган фикрни тасдиқлаш учун тажрибани лойиҳалаш; тажриба ўтказиш ва хулосани ифодалаш каби кўникмаларнинг намоён бўлиши кузатилади;

г) тўртинчи даража, ўртадан юқори, тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик дейилади, амалларнинг илмий асоси, уларнинг мақсадга мувофиқлиги, наворотлик элементларининг ва амаллар таркибида асликнинг мавжудлиги билан ифодаланади. Кўникмалар етарлича яхши ривожланган, уларнинг анча аниқ, ифодали эканлиги, амалларнинг тезлиги ва тежамкорлиги кузатилади;

д) бешинчи даража, юқори ёки тадқиқотчилик кўникмаларини муваффақиятли эгаллаш, ўз ичига билимларнинг юқори назарий асосда бўлишини қамраб олади, шунингдек, ижтимоий аҳамиятга эга ва билишга оид асосга эгаллиги билан устунликка эгаллиги, ечимларнинг илмий асосланганлиги, амалларнинг мақсадга мувофиқлиги, ижодий ёндашувнинг намоён бўлиши, ечимларининг ўзига хослиги, тадқиқотчилик малакаларининг эркин фойдаланилиши билан ифодаланади.

В.П. Бударкевич умумтаълим мактаби ўқувчиларининг меҳнатга тайёрлашда тадқиқотчилик хусусиятидаги мустақил ишни ташкил этишда 4 та босқични ажратди (тайёргарлик, қисман – изланувчи, изланувчи ва тадқиқотчилик). Бу босқичларда тадқиқотчилик кўникмалари шаклланганлигининг 4 та даражаси белгиланган [37].

Бизнинг фикримизча, О.И. Митрош [63], В.Н. Литовченко [59], В.П.Бударкевич [37] таклиф этган тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик даражаларини бизнинг касбий таълим талабаларининг асосан назарий тадқиқотчилик фаолиятини ва амалий хусусиятга эга унча катта бўлмаган тадқиқотчилик ишларини ташкил этишда ва ўтказишда фойдаланилиши мумкин, биз улардан тажриба – экспериментал ишда албатта фойдаланамиз. Аммо бизнинг тадқиқотимиз учун оддийдан мураккабгача бўлган турли

хил объектлар ва жараёнларни тадқиқ этишда талабаларнинг фаолиятини энг тўлиқ акс эттирадиган тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик даражаларини аниқлаш зарур.

Биз тадқиқотчилик топшириқлари ва масалаларини ечиш даражаларини қуйидагича белгиладик:

- 1 – даража – жуда майда ихтиролар;
- 2- даража – майда ихтиролар;
- 3 – даража – ўртача ихтиролар;
- 4 – даража – йирик ихтиролар;
- 5 – даража – жуда йирик ихтиролар.

Ҳар бирининг мазмунини бўлажак касб таълими ўқитувчисининг тадқиқотчилик фаолиятига қўлланилган ҳолда қайта ишлаб, қуйидагича даражаланишни тавсия этамиз.

Биринчи даража – энг майда тадқиқотлар.

Объектнинг (буюм, жараён, ҳодисанинг топшириқ шартига боғлиқ ҳолдаги) ташқи кўриниши бўйича унинг тузилишига аралашмаган ҳолда, яъни кўз билан кузатиб (қараб туриб камчиликларни, ноаниқликлар аниқланади, шунга ўхшаш объект билан таққосланади ва улар орасида фарқ нимадалиги аниқланади) тадқиқот ўтказилади. Мазкур даражада шу фан соҳасидаги билимларидан, объектнинг таркиби, тузилиши тўғрисидаги билимлардан фойдаланилади. Бу даража бошланғич тадқиқотчилик кўникмалари: таққослаш, таҳлил қилиш, энг яхши вариантни танлаш кўникмаларининг шаклланишига ёрдам беради.

Масалан, бирор бир касаллик мисолида қараладиган бўлса у ҳолда даволаш жараёнини кўз билан кузатиб, унинг тиббий кўрсаткичларини ўрганиб бошқа натижалар билан таққослаш орқали таҳлилий хулосалар ишлаб чиқади.

Иккинчи даража – майда тадқиқотлар.

Мазкур даражадаги тадқиқотларни ўтказиш учун объектнинг фақат биттасининг конструкциясини, унинг таркибининггина билибгина қолмай, балки турли фан соҳаларидан кўшимча билимлар ҳам керак бўлади. Мазкур даража учун объектни кўздан кечиришнинг ўзи етарли эмас, унинг бирор қисмига аралашиб ёки кўшимча билимлар ёрдамида унга мослама ишлаб чиқиш зарур.

Бу даража бошқа фан соҳаларидаги билимлардан фойдаланиш каби тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради.

Масалан, мазкур даража учун уни ҳал этишнинг мумкин бўлган вариантларини танлаш лозим.

Масалан, автомобиль ишчи органлари ишлаши ўрганилиб, уларнинг кўрсаткичларини аниқлаш учун махсус ўлчаш асбобларини ва мосламаларини танлаш талаб этилади.

Учинчи даража – ўртача тадқиқотлар.

Мазкур даражадаги тадқиқотлар ўтказиш учун бутун объект ёки жараённинг тузилиши таҳлил қилинади. Объектнинг бирор бир қисми функциясини яхши бажармаётганлиги аниқланиб, унинг ўхшашлари тўғрисида мустаҳкам билимлардан фойдаланиб, янги, янада мукамал қурилма билан алмаштириш лозим. Агар топшириқни бажариш учун керакли қурилма бўлмаса, у ҳолда мазкур даражада уни ишлаб чиқишни назарда тутати.

Масалан, шу масаланинг ўзини ечиш учун талабаларга техника соҳасидаги билимлар зарур; машғулотда ўқитувчининг йўналтирувчи саволлари ёрдамида талабалар механизм ёки қурилмаси конструкциясининг янги вариантларини таклиф қиладилар.

Бу даражада автомобилнинг бутун ишлаш принципи, уларнинг механизмлари ва қурилмаларини ўрганилиб, тушунчасини яхши бажармаётган ёки камчилиги бор механизм ёки қурилма аниқланиб, унинг ўрнига янги конструкцияда таклиф қилинади.

Бу даража объектни фақат қисмлари бўйича эмас, балки яхлит тарзда таҳлил қилиш тадқиқотчилик кўникмасининг шаклланишига ёрдам беради.

Тўртинчи даража – йирик тадқиқотлар.

Мазкур даражада тадқиқотлар ўтказиш учун фаннинг турли соҳаларидан чуқур билимлар фойдаланилади. Талаба ҳали маълум бўлмаган мосламанинг, конструкциянинг шундай вариантини ё ишлаб чиқиш лозим ёки масалани бирор бошқача, одатдан ташқари йўл билан ечишни таклиф этиши керак.

Масалан, юқорида кўрсатилган масалани кимё соҳасидаги билимлар ёрдамида ўқувчилар билимини хотирада қолишини оширишга имкон берувчи мойлаш материалларини ишлаб чиқиш ва тайёрлаш, шунингдек, ўқув жараёни учун янги қурилма ёки мосламани янги конструкциясини ишлаб чиқишни талаб этади.

Бу даража билимларни фаннинг бир соҳасидан бошқасига кўчиришнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришга ва

ривожлантиришга, шунингдек, натижаларидан дастлабки масала ёки топшириқларни бажариб фойдаланиш мумкин бўлган фаннинг бошқа соҳаларида ҳам тадқиқот ўтказиш кўникмаларини шакллантиришга имкон беради.

Бешинчи даража – жуда йирик тадқиқотлар.

Мазкур даражани куйидаги тарзда ифодалаш мумкин: талабанинг ўзи ўқитувчининг ёрдамисиз муаммони излайди ва тадқиқотчилик ишини қўяди ҳамда ўзи уни ечиш вариантларини таклиф этади. Аммо тадқиқот бирор фан соҳаси учун кенг миқёсли бўлиши керак. Масалани ечиш вариантлари бир қанча бўлиши мумкин, соддадан тортиб то мураккабгача (мосламаларни, объектларни, жиҳозларни тайёрлаш).

Бу даража тадқиқотчилик муаммосини кўриш ва ифодалаш кўникмасини шакллантиришга, уни ҳал этиш йўллари аниқлашга имкон беради.

Бундан ташқари, биз талабаларнинг лаборатория тадқиқотчилик ишларини бажарганликлари учун баҳолашнинг тахминий мезонларни ҳам 5 баллик тизимида ишлаб чиқдик.

Агар талаба турли фан соҳаларидаги билимлардан фойдаланиб, ўқитувчининг ёрдамисиз, мустақил равишда тадқиқотчилик ишини ўтказган бўлса, тадқиқот ўтказишнинг бошқа вариантини таклиф этган бўлса, ишни муддатида, сифатли, юқори савияда бажарган бўлса, “5” баҳо қўйилади.

Агар ўқитувчи йўналтирувчи саволлар кўринишида кичик-кичик ёрдамлар кўрсатган бўлса; талаба фаннинг бир соҳасидаги билимлардан фойдаланган, иш сифатли ва муддатида бажарилган бўлса, “4” баҳо қўйилади.

Агар ўқитувчи талабага йўналтирувчи саволлар ва маслаҳатлар кўринишида катта ёрдам кўрсатса, тадқиқотни бажаришда талаба рағбатлантиришга муҳтож бўлган бўлса; тадқиқотчилик иши сифатида унча юқори бўлмаса ва муддатда бажарилмаган бўлса, бундай ҳолда “3” баҳо қўйилади.

Юқорида санаб ўтилган мезонлар ва даражалар ўтказилаётган тажриба – синов иши давомида биз томондан таклиф этилган касб таълими йўналишлари талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш методикасининг самарадорлигини ўрганиш учун асос бўлиб хизмат қилди. Тадқиқотчилик

кўникмаларининг шаклланганлик даражасини баҳолаш учун биз (ҳал қилиниши) тегишли тадқиқотчилик фаолиятини намоён этишни талаб қилувчи тадқиқотчилик хусусиятига эга бўлган топшириқ ва масалаларни, шунингдек анкеталаш, суҳбатлар ўтказиш ва ҳ.к. ларни талаб этувчи ташхисловчи назорат ишларини амалга оширдик.

1.4-§. Тадқиқотчилик фаолияти бўлажак касб таълими ўқитувчисининг касбий имкониятини ошириш омили сифатида

Замонавий ахборотлашган жамиятда тадқиқотчилик фаолият инсон фаолиятининг ижтимоий-аҳамиятли ва иқтисодий мақсадли жиҳати бўлиб ҳисобланади. У иқтисоднинг истиқболли ривожини таъминлайди, маданиятни бойитади, ижтимоий тараққиётни аниқловчи жамият интеллектуал захираси мустаҳкамлигини таъминлайди.

Тадқиқотчилик фаолиятининг назарий асослари П. Файербенд, М.Хайдеччер ва бошқаларнинг ишларида келтирилган [152].

Тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этишда фаннинг табиий-ишмий, гуманитар, умумкасбий, махсус ва техник соҳаларидаги тадқиқот методологиясида муҳим фарқлар мавжудлигини эътиборга олиш зарур. ОТМларда талабаларнинг, шу жумладан бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик фаолиятининг натижаси бўлиб борлиқни ўзгартириш ҳисобланади. Шунинг учун тадқиқотчилик фаолияти шакллантиришда унинг барча тузилмавий компонентларини эътиборга олиш керак. Тадқиқотчилик фаолияти компонентларидан бири бўлиб фикрлашнинг аниқ стили мавжудлиги ва унинг асосида тадқиқотчилик кўникмаларининг аниқ мажмуасини шакллантириш ҳисобланади. Тадқиқотчилик кўникмалари бўлажак касб таълими ўқитувчиси шахснинг таянч компонентлари сифатида унинг касбий шаклланиши жараёнининг етакчи характеристикаларини акс эттиради, атроф олам билан алоқасини ифодалайди, билиш фаолияти самарадорлигини аниқлайди, тадқиқотчилик фаолиятига оид билиш, кўникма ва малакаларини билиш ва амалий фаолиятнинг турли соҳаларига муваффақиятли кўчиришга имкон беради.

ОТМлардаги асосий масалалардан бири бу талабалар илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш ҳисобланади. Бу биринчи навбатда шу билан боғлиқки илмий тадқиқот ишлари жараёнида талабаларда фикрлаш ривожланади, мустақил илмий изланишга имкон берувчи кўникма, малака ва ҳаракат усуллари шаклланади. Бундан ташқари, илмий тадқиқот ишлари доирасида талабаларга ўз ижодий потенциалларини амалга ошириш учун имкониятлар тақдим этади. Бундан кўриниб турибдики, ОТМлар касбий таълим йўналишларида умумкасбий фанлар соҳасида талабалар илмий тадқиқот ишлари мажмуавий шакллантиришни амалга ошириш мумкин бўлган шарт-шароитни яратиб ҳақидаги масала бугунги кундаги долзарб масалалардан ҳисобланади.

Шу муносабат билан бу соҳада қўлланиладиган тадқиқотчилик фаолиятининг ташкилий шакллари ва кўринишларининг ўзига ҳос хусусиятларини очиш зарур.

Е.Ю. Гирфанова тадқиқотчилик фаолиятининг қуйидаги таснифини келтирган:

- ўқув жараёнидаги тадқиқотчилик фаолият;
- ўқув жараёнини тўлдирувчи тадқиқотчилик фаолият;
- ўқув жараёни билан параллел олиб бориладиган тадқиқотчилик фаолият [44].

Тадқиқотчилик фаолият жараёнида талабалар ижодий қобилиятини ривожлантиришнинг қайд этилган ҳар бир йўналиш изланаётган натижага эришиш учун яратиладиган аниқ шарт-шароитда амалга оширилади. Биринчи йўналиш доирасида бундай шарт-шароит бўлиб ўқув фани, қўлланиладиган ўқитиш технологияси ва тадқиқотчилик ҳаракатларидаги мустақил иш мажмуаси мазмунида ижодий йўналганликни кучайтириш ҳисобланади. Иккинчи йўналишни амалга оширишда талабалар илмий жамаияти (бирлашмаси) орқали талабаларнинг илмий қизиқиши ва қобилиятига индивидуал ёндашишга мўлжал олишда рўй беради.

Учинчи йўналиш доирасида энг иқтидорли талабаларни топиш ва уларни ОТМлар илмий тадқиқот ишлари режаси доирасидаги илмий тадқиқотларда иштирок этишга жалб қилиш орқали рағбатлантириш рўй беради.

Бизнинг тадқиқотимизда таълим олувчининг тадқиқотчилик фаолияти ўқув жараёнида ва у билан параллел равишда амалга

ошириладиган мустақил, аудиториядан ташқари таълим жараёнидаги фаолият сифатида тавсифланган ҳамда таълим олувчининг тадқиқотчилик фаолиятида илмий техник ижодкорлик аниқ тузилмалаштирилган. Турли тадқиқотчилар томонидан (Г.С. Альтшуллер, В.С. Шубинский ва бошқалар) таклиф этилган техник ижодкорлик даражаси тузилмаси бир неча таснифи мавжуд [12, 167].

Г.С. Альтшуллер ишида техник ижодкорлик даражасининг куйидаги босқичлари келтирилган:

1. Маълум муаммога маълум ечимни қўллаш.
2. Маълум ечимни янгидан қўллаш ёки қаралаётган соҳада қўлланилмайдиган, одатий бўлмаган воситалар билан эски масалани янгича ечиш.
3. Принципиал янги муаммо учун принципиал янги ечимни топиш [12].

Ижодкорликнинг қайд этилган босқичлари тадқиқотчидан шахснинг муҳим хусусиятларини намоён этишни талаб этади.

Г.С. Альтшуллер бўйича улар орасидан куйидаги сифатларни қайд этиш мумкин:

– янгиликни ҳис этиш; танкидийлик; ижодга мойиллик; билишга ташналик; интуиция; ижодий тасаввур; тиришқоқлик, бардошлилик билимлар чуқурлиги ва кенглигининг етарлилиги; ижодий масалаларни ечишда эвристик ва рационал методлардан фойдаланиш кўникмаси; муваффақиятга эришишга ишониш [12].

Инсон ижодкорлиги эса унинг тадқиқотчилик хулқининг энг ёрқин намоён бўлиш сифатида иштирок этади. Тадқиқотий, ижодий изланиш инсон учун куйидаги икки нуктаи назарда муҳим ҳисобланади: қандайдир янги маҳсулотни олиш; изланиш жараёнининг аҳамиятлилиги. Ижтимоий ва таълимий нуктаи назардан айниқса, шу нарса муҳимки, инсон тажриба ўтказишга қобилиятли ва нафақат ижодкорлик натижаларидан, балки ижодкорлик, тадқиқотчилик изланиши жараёнининг ўзида ҳақиқий қониқиш билан тажриба ўтказади.

Биз ўз тадқиқотимизда тадқиқотчилик хулқи – деганда изланувчанлик фаоллик базасида қурилган ва ностандарт объектларни баргараф этишга йўналтирилган хулқ типини тушунамиз.

Тадқиқотчилик фаолиятининг моҳиятни, унинг педагогик тизим ва бутун жамиятнинг ривожланишидаги ролига суяниб, ушбу

шу тадқиқот мақсадларига кўра касбий таълим тизимида тадқиқотчи фаолиятининг ўзига хослигини таҳлил қиламиз. Улар қаралаётган таълим турининг ўзига хослиги, унинг интегратив моҳиятидан келиб чиқиб аниқланади.

Касбий таълим тизими касбий педагогик кадрлар тайёрлашни таъминлаш учун мўлжалланган. У таълимнинг ўзига хос тури ҳисобланиб, унинг доирасида касб-ҳунар коллежлари учун умум-касбий ва махсус фанлар ўқитувчиларини тайёрлаш амалга оширилади. Мазмунли режада касбий таълим, шахсни шакллантириш жараёни бўлиб, инсонни аниқ касб бўйича, касбий фаолиятларнинг бутун кўламини бажаришга, шунингдек, касбий фаолиятда ўз-ўзини намоён этиш учун самарали тайёрлашга қаратилган.

Педагогларнинг тадқиқотчилик фаолиятини ўрганиш Э.Д.Днепров, М.С.Бургин, В.Н.Загвязинский, В.В.Краевский, Н.Д.Никандров, Т.И.Шамова ва бошқалар ишларида акс этган [56, 38, 60, 81, 109, 165].

Педагог шахсининг ижодий илмий фаолият йўналишларига В.И.Загвязинский, В.А.Кан-Калик, В.А.Сластенин ва бошқалар эътибор қаратган [60, , 73, 137].

Е.Д.Днепров, Н.Д.Никандров, А.В.Хуторской ва бошқаларнинг тадқиқотларида бўлажак ўқитувчиларни тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш тажрибаси умумлаштирилган [56, 109, 162].

Касбий таълим жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, техник-технологик ва маданий соҳасининг ҳолати ва ривожланишига икки қарра таъсир кўрсатади: энг аввало, касб таълими ўқитувчиларининг ўзларининг тайёргарлигининг сифати билан, сўнгра улар тайёрлаган ОТМ битирувчиларининг билим ва кўникмалари даражаси билан белгиланади.

Шунинг учун касб таълими ўқитувчиларини тайёрлаш муаммолари тизим ташкил этувчи характерга эга. Касбий таълим педагогик ва муҳандис-техник таълимдан фарқ қилувчи муҳим ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, улар мутахассисларни тайёрлашга мўлжал олишда ва таълим жараёнининг касбий йўналганлигини амалга оширишда ва битирувчиларнинг касбий фаолиятининг ўзига хослигида намоён бўлади.

Бўлажак касб таълим ўқитувчиларининг тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш касбий таълим моҳиятининг куйидаги характеристикалари бевосита таъсир ўтказди:

– техникавий, психолог-педагогик тор профилли билимлар интеграциясига асосланган соҳа (тармоқ) ва психолог-педагогик тайёргарлик ва битирувчиларининг касблар бўйича тайёргарлигининг бирлашмаси ва ўзаро чуқур алоқаси. Бунда тизим ташкил этувчиси сифатида психоло-педагогик тайёргарлик иштирок этади, у мақсадга мувофиқ соҳа ва махсус тайёргарликни методологик таъминлайди;

– касбий ва касб-хунар таълимининг ўзаро алоқадорлиги. Касбий таълим касб-хунар таълими эҳтиёжларига мўлжалланган. Таълимнинг ушбу тури бутун жамият ривожланишини кадрлар, илмий-методологик, технологик ва ахборот билан таъминлашда муҳим ўрин тутди;

– ушбу тизимнинг фан, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, ижтимоий ва маданий соҳалар билан интеграцияси. Бу шунда намоён бўладики, касб-хунар коллежларида ўқув жараёни тобора ўқув-ишлаб чиқариш характериға (турли-туман амалиётлар тизими, ишлаб чиқаришнинг ҳар хил вариантлари, корхона ва ташкилотлар билан ҳамкорлик шакллари) эға бўлиб бормокда. Бундан ташқари, касб-хунар коллежларида ўқув жараёни мослашувчан ва у ёки бу касб ва тайёргарлик даражасидаги мутахассисларға меҳнат бозоридаги эҳтиёжларға боғлиқ, бу эса янги таълимий дастурларни доимий яратиш зарурлигини, ўқув режаларини такомиллаштириш, янги таълим технологиялари ва бошқаларнинг зарурлигини шарт қилиб қўяди;

– ишлаб чиқариш техник, методик, инновацион-технологик ҳужжатлар, ўқув жиҳозларини ишлатиш ва хизмат кўрсатиш, янги техника ва технологияни ўзлаштириш каби битирувчиларни касбий фаолияти турлари хусусиятлари;

– кўппрофиллик (касб-хунар коллежларида бир нечта боғлиқ фанларни

ўқитиш) касбий мойиллик, тадқиқотчилик ва илмий-методик фаолият (мутахассисларни тезкор тайёрлаш) ни таъминловчи тизим бўлган касбий таълим педагогларини касбий тайёрлаш хусусиятлари;

Таъкидлаб ўтилгандек, касбий таълим касб-хунар коллежларида ишлаб чиқариш - технологик фаолиятни корхоналарда амалга оширишга қодир мутахассисларни тайёрлаш билан боғлиқ. Касб таълими ўқитувчиси умумий касбий-педагогик фаолият доирасида турли фаолият турларини бажаради.

Уларнинг хусусиятларини қараб чиқамиз.

Бўлажак касб таълими ўқитувчисини касбий фаолиятининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, у меҳнатнинг икки ёқлама характерига эга. Бир томондан, унинг асосий мазмунини кишилар билан ўзаро муносабати ташкил этади, иккинчи томондан бу касб кишидан доим белгиланган касбий соҳа бўйича махсус билим, кўникмаларни талаб қилади. Касб таълимининг бўлажак педагоглари учун бу аниқ касбий (соҳавий) фаолият тури бўйича билим ва кўникмалар ҳисобланади.

Бўлажак касб таълими ўқитувчининг асосий фаолият турларига қуйидагилар киради:

– ўқув - тарбиявий фаолият – мутахассисларни касбий тайёрлаш таълим дастури бўйича яхлит ўқув-ишлаб чиқариш жараёнини ва таълим олувчиларни касбга йўналтиришни амалга ошириш, талабаларда шахсий ва касбий сифатларни шакллантириш, қулай таълим-тарбия муҳитини яратиш;

– ўқув - методик фаолият – касб таълим жараёнининг мажмуавий ўқув-методик таъминотини лойиҳалаш ва ишлаб чиқиш, илғор ишлаб чиқариш тажрибалари ва инновацион таълим технологияларини ўрганиш, улардан ўқув-тарбиявий ва ишлаб чиқариш фаолиятида фойдаланиш;

– ташкилий-бошқарувчилик фаолияти - ўқув ишлаб чиқариш ва тарбиявий жараёни ташкил этиш, ўқув гуруҳи, ишлаб чиқариш жамоаси фаолиятга раҳбарлик қилиш, ностандарт педагогик ва ишлаб чиқариш ҳолатларида оптимал ечимини танлаш, ишлаб чиқариш дастури талабларини бажаришни таъминлаш;

– ишлаб чиқариш – технологик фаолият – фаолият турлари ва уларнинг мазмуни битирувчилар тайёргарлигининг мазмуни ва даражасининг минимумига қўйилган малака талабларига мувофиқ белгиланади.

Касб таълим ўқитувчисининг тадқиқотчилик фаолияти – воқеиликни ақс этириш шакли, билиш фаолияти тури, мақсадга

мувофиқ излаш жараёни, педагогик фаолиятни, педагогик воқелик объектларини ўрганиш ва педагогик воқелик ҳақида объектив билимларни назарий тизимлаштиришни таъминловчи янги илмий билимларни ишлаб чиқишдан иборат.

Касб таълими ўқитувчи – тадқиқотчилик фаолияти касбий таълим сифатини ошириш, касбий таълим тизимини, фан, ишлаб чиқариш, ижтимоий ва маданий соҳаларни интеграллашув асосида ривожлантиришни мақсад қилиб олади.

Касб таълим ўқитувчиси тадқиқотчилик фаолияти қуйидагиларни ўз ичига олади: янги билимларни олиш учун тадқиқотларни ўтказиш зарурлигини аниқлаш; тадқиқотчилик вазифаларини қўйиш; фаразларни ишлаб чиқиш; тадқиқотни ўтказишни режалаштириш; тадқиқотчилик ҳаракатларини бажариш; дастлабки маълумотларни таҳлил қилиш ва тадқиқот натижаларини баҳолаш.

Жаҳонда ҳозирги кунда касб таълими ўқитувчинининг бир неча модели мавжуд. Бу моделларнинг ҳар бирида унинг тайёргарлигининг у ёки бу белгилари устунлик қилади. Улардан баъзиларини қараб чиқамиз [36, 67-6].

1. Бельгия модели. IX Халқаро педагогик конгрессда маъқулланган. Унга мувофиқ, касб таълими ўқитувчисига нисбатан қуйидаги талаблар гуруҳи қўлланилади:

1) шахс сифатида (қарашлар кенглиги, мослашувчанлик, янгиликка қизиқиш, жавобгарлик, эмоционал барқарорлик).

2) мутахассис сифатида (муҳим академик таълим ва мустақил таълим, таълим соҳасида чуқур илмий билимлар).

3) касбга оид (ўқитиш методлари ва воситаларини тадқиқотчилик фаолият методларини эгаллаш).

2. Инглиз модели. Унга кўра тадқиқотчилик соҳасидаги ўқитувчининг касбий йўналиши қуйидаги омилларга боғлиқ:

1) талабалар эҳтиёжларини билиш;

2) ўз фаолияти самарадорлигини баҳолай олиш;

3) ўқув дастурлари ва уларга мос материалларини ишлаб чиқишни билиш.

4) касбий маҳоратга эга бўлиш.

5) коммуникабеллик.

6) тадқиқотчилик ишhini шахсан олиб бориш.

7) ўз касбий маҳоратини такомиллаштириш.

3. Ўзбек модели. Уларнинг ҳар бири ўзида қандайдир ғояни сақлайди:

1) педагог томонидан ўқитишнинг классик вазифаси бажарилади (таълим олувчиларга билимларни узатиш);

2) педагог талабаларнинг ижодий ва билиш ташаббусини рағбатлантиради ва ривожлантиради;

3) талабани компетентли мутахассис сифатида шакллантириш мақсадида ўқув жараёнини қатъий бошқаради;

4) педагог, педагогик майдон деб номланувчи, яъни бўлажак мутахассис шахсини ривожлантириш учун шарт-шароитлар мажмуасини яратди;

5) ўқитувчи таълим олувчининг интеллектуал фаоллиги ва ижодий изланишини рағбатлантиради.

Биринчи турдаги ҳаракатлар туфайли у ёки бу турдаги тадқиқотчилик вазифаларини ҳал қилиш эҳтиёжи аниқланади, мақсадлар қўйилади, уларни ечиш режалаштирилади, тадқиқотчилик ҳаракатларини бажариш методлари танланади, уларнинг натижалари баҳоланади. Иккинчи турдаги ҳаракатлар – бу шахсий тадқиқотчилик ҳаракатлари, уларни бажариш натижасида фаразлар илгари сурилади, ахборотни йиғиш, қайта ишлаш ва муҳим қилиш амалга оширади, хулосалар қилинади.

Биринчи боб бўйича хулосалар

Фалсафий ва психолог - педагогик адабиётларни ҳамда мазкур муаммога бағишланган фундаментал тадқиқот ишларини таҳлил қилиш асосида олий таълим муассасаларида кадрларни тайёрлашдаги ўқув жараёнида талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларининг ўрни муҳим эканлиги тўғрисида хулоса чиқарилганлиги ўрганилди. Тадқиқотчилик кўникмалари шахснинг таянч компонентлари сифатида касбий шаклланиш жараёнининг етакчи тавсифларини ифодалайди. Талабанинг атроф дунё билан алоқаларининг универсиаллигини акс эттиради, ижодий жиҳатдан ўзини намоён қилишга қобилиятини ифодалайди, билишга оид фаолиятнинг самарадорлигини белгилайди, тадқиқотчилик фаолияти бўйича билим, кўникма ва малакаларини эгаллашга ҳамда амалий фаолиятининг истаган соҳасига кўчирилишига имкон беради. Шунинг

учун тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлик даражаси билим олиш ва ўрганиш ҳамда ижодий самарадорлигининг мезонларидан бири ҳисобланиб, унда шахснинг касбий такомиллашишига мўлжалланган ўқув жараёни тадқиқотчилик – ижодий йўналиши бўйича ташкил этилади.

Биз талабаларнинг “тадқиқотчилик фаолияти” тушунчасининг моҳияти ва мазмунини, фаолиятларини, шахсий – ижодий ёндашишлар нуктаи назаридан таҳлил қилдик. Биз тадқиқотчилик фаолияти моҳиятини илмий билиши, кўникма ва малакаси, уларнинг натижаларига ижобий муносабатда бўлиш ва ривожланган интеллектуал қобилият билан ифодаланувчи ҳамда унинг ўзини баҳолаш ва ривожлантиришни таъминловчи шахснинг интегратив компонент сифатида таърифлаймиз.

“Ўқитувчи – талаба” ва “ўрганиш – ўқиш – тадқиқотчилик” диалектик тизимларида турли хил ўзаро таъсирлар асосида талабаларнинг фалсафада, педагогикада, психология соҳаларида талабалар тадқиқотчилик кўникмалари ва малакаларининг шаклланиши муаммоларининг назарий таҳлили амалга оширилди. Шахсга йўналтирилган таълим асосида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш биз томондан тизимли ёндашув асосида таълим бериш сифатида қаралди.

Фалсафий, педагогик ва психологик адабиётларни таҳлил қилиш натижаларига кўра тадқиқотчимизнинг назарий методологик асослари белгиланди.

Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ҳамда ривожлантириш жараёнининг мазмуни унинг яхлит ривожлантирувчи тавсифини акс эттирувчи ва функционал компонентларини (илмий дунёқараш, ахлоқий, коммуникатив, ахборотли таъсирчан, ўргатувчи, шахсий ривожлантирувчи) белгиловчи тузилма компонентларининг (гносеологик, технологик, ижодий, шахсий) диалектик бирлиги сифатида намоён бўлади.

Талаба шахси фаолиятининг фавқулодда ҳолатини кўриб чиқиш қуйидагиларни тасдиқлашга имкон берди: шахснинг ўқув – тадқиқотчилик фаолияти яхлит ва интегратив характерга эга бўлгани учун у шахснинг билишга оид тажрибаси (тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланиши дидактик методларидан фойдаланиш билимлари, кўникмалари ва малакаларининг яхлит бирлиги)

билишга ва унинг натижасига қадрли муносабати асосида шаклланади.

Шу нуқтаи назардан ўқув жараёни давомида талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш муаммосининг ҳолати назарий таҳлил қилинди. Шунингдек, касб таълими йўналишлари талабаларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг мавжуд педагогик шароитларининг ва уларнинг шаклланганлик натижаларининг мувофиқлиги ўқитувчилар ва талабалардан анкета сўровлари ёрдамида ўрганилган эди. Анкета сўровлари талабаларни ўқитиш давомида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришга ўқитувчиларнинг илмий-методик тайёрлиги даражаси паст эканини кўрсатади. 1 – 4 курс талабаларидан анкета сўровлари натижалари таълим олувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш учун педагогик шароитлар барча талабаларнинг имкониятларини тўлиқ амалга ошириш мумкун эмаслигини тасдиқлайди.

Юқорида баён қилинганлар бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг юқори даражада тадқиқотчилик кўникмаларига эга қилиб тайёрлаш бугунги куннинг долзарб вазифалардан эканлиги ҳамда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг илмий-методик асосларини ишлаб чиқилмаганлигини кўрсатди.

Шундай қилиб, “Талабанинг тадқиқотчилик кўникмалари” тушунчаси бўйича ўтказилган назарий таҳлиллар талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш мезонлари ва ривожланиш даражаларини ишлаб чиқиш, уларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш муаммосининг ҳолатини аниқлаш бизга диссертациянинг иккинчи бобида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш методикасини ишлаб чиқишга, амалда жорий этиши учун дидактик шароитлар яратишга, уларни шакллантириш методларини танлашга ва бу жараёни бошқариш босқичларини асослашга имкон беради.

II БОБ. БЎЛАЖАК КАСБ ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ БОСҚИЧМА- БОСҚИЧ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

2.1-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини босқичма-босқич шакллантириш ва ривожлантириш дастурини ҳамда унинг таркибига бўлган дидактик талабларни ишлаб чиқиш

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини босқичма-босқич шакллантириш ва ривожлантириш методикасини ишлаб чиқишига бўлган дидактик талабларнинг асосийларидан бири бу ўқитишга комплекс ёндашиш ҳисобланади, чунки, таълим улар сони барча жабҳаларни ва уларнинг ҳар бирида назарий, амалий, лаборатория ва аудиториядан ташқари машғулотларни қамраб олганда самарали бўлади.

Дастлаб касб таълими талабаларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш дастури ишлаб чиқилиши ҳамда шу дастур асосида методика яратилиши лозим.

Дастур таркибини танлаш – муҳим масала бўлиб, уни бажаришда фаннинг барча материалларидан кераклиси танлаб олинади ва дидактик тамойиллар асосида маълум тартибда тизимлаштирилади. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича ишлар шартли равишда еттига бўлиниб:

- ўқув фанларининг маърузаларида;
- лаборатория ва амалиёт машғулотларида;
- технологик амалиётда;
- битирув малакавий ишларида;
- педагогик амалиётда;
- мустақил иш машғулотларида;
- аудиториядан ташқари машғулотларида (рефератлар ва курс ишларини бажаришда, тўғаракларда, лойиҳаларда) тадқиқот элементларини ўз ичига олади.

Биз талабаларда тадқиқотчилик қобилияти ва кўникма ҳақида тушунчаларни аниқлаштириш учун бутун курс билан анкеталар ўтказдик ва унинг давомида “тадқиқот” тушунчаси ҳақида қуйида келтирилган саволларга жавоб берилишини сўрайди:

1. “Тадқиқот” тушунчасини қандай тушунасиз?
2. Қандай қобилиятни сиз тадқиқотчиликка киритасиз?
3. Илгари ҳам тадқиқотчилик қобилиятларини бошқа соҳаларда ёки муаммо ҳамда топшириқлар ечишда ишлатганмисиз ва қайси фанларда?

4. Кунлик ҳаётингизда тадқиқотчилик қобилиятларини ишлатганмисиз? Мисол келтиринг.

5. Техника, технология, педагогика бўйича тадқиқотчилик топшириқларини ўйлаб топинг ва таклиф этинг.

Анкеталаштириш натижалари шуни кўрсатдики, барча талабалар “тадқиқот” тушунчасига ўз таърифини беришга уринишади, бироқ уларнинг ҳаммаси ҳам тадқиқотчилик қобилиятларига қайсиларни киритишни билишмайди.

Кўпчилик талабалар кундалик ҳаётда тадқиқотчилик қобилиятларини ишлатишига ишонишади, аммо мисоллар келтира олишмайди. Талабалар тадқиқотчилик вазифаларини қўйишда ҳам катта қийинчиликларга дуч келишади. Шунингдек, ўтказилган суҳбатлар кўрсатдики, талабалар тадқиқотчилик жараёни, тадқиқотларни ўтказиш технологиялари ҳақида билимларни ва кўникмаларни эгаллашни исташади, чунки улар кундалик ҳаётда ҳам, касбий фаолиятда ҳам фойдали бўлишига ишонишади.

Касбий таълим йўналишлари талабаларида бошланғич тадқиқотчилик кўникмаларини шаклланганлик даражасини аниқлаш учун бизлар асосий педагогик эксперимент тасдиқ қисми ҳисобланган тадқиқот топшириқларини ечишни таклиф этдик. Олинган натижалар маълумотлар таҳлили кўрсатдики, барча талабаларда биринчи даражали тадқиқот топшириқларини ечиш қобилияти шаклланган, ва уларнинг ярми иккинчи даражали масалаларини еча олади. Шунингдек, жадвалдан маълумки, биринчи даражали масалаларни ечишда вариантлар сони бирдан учгача бўлади, иккинчисида эса вариантлар сони бирдан ошмайди.

Дастлабки экспериментал натижалари таҳлили талабаларда тадқиқотчилик қобилияти ва кўникмалари бошланғич даражаси борлигини кўрсатди ва унинг асосида бизлар бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш таркибига қўйиладиган талабларни аниқладик.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мазмунига қўйиладиган зарурий талаб бўлиб таклиф этиладиган дастурнинг талабалар бошланғич билим ва кўникмалари инобатга олиниб, ишлаб чиқилиши ҳисобланади.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришнинг бошланғич босқичидаги назарий ишга талабаларни тадқиқотчилик иши асосини ташкил этувчи ўқув материали билан таништириш, тадқиқот вазифаси, тадқиқот фаолияти тузилмаси ҳамда унинг фаолиятини кучайтириш усуллари ва ҳ.к. ҳақида маълумотларни бериш киради.

Ҳозирги кунда ихтисослик фанларини ўқитиш соҳасида тадқиқотчилик масалаларини ечишни ўргатиш бўйича аниқ методика мавжуд эмас, бироқ сўнгги вақтларда тадқиқотчилик фаолиятини фаоллаштирувчи методикалар ва кучайтирувчи ҳамда ижодий қобилиятларни шакллантирувчи методикалар кўпроқ қўлланилмоқда. Ижодий фаолиятга йўналтирилган кўпинча тадқиқотчилик иши билан бирга олиб борилиши туфайли бу тадқиқотчилик фаолиятида ҳам қўлланилиши мумкин. Олимлар тадқиқотчилик ўрганиш ижодий меҳнатга тайёргарликнинг муҳим воситаси деб ҳисоблашади. Айнан шунинг учун мазкур ишда бизлар талабалар ижодий жараёнини кучайтириш методикалари билан таништиришни афзал деб биламиз.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш учун бизнинг шароитимизга энг қулай бўлган қуйидаги мезонлар танланди:

- баён этиш соддалиги;
- тушуниш осонлиги;
- қисқа муддат ичида тушуна олиниши;

- талабалар тадқиқотчилик фаолиятини фаоллаштириш ва кучайтиришнинг юқори самараси. Бу мезонларга ўхшашларини топиш морфологик анализ кабилар тўғри келади.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш самарадорлиги, албатта, олинган билимларни амалий қўллашдан иборат, шунинг учун комплекс дастурни бизлар ўқув устахоналар лабораториялар мисолида ишлаб чиқдик. Шунингдек, бизнинг фикримизча, касбий таълим йўналишлари талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш учун характерли ишлаб чиқариш жараёнлари билан боғлиқ тадқиқот муаммоларини ўқув жараёнида қўллашда самаралироқ бўлади. Ўқитишни ҳаётий муаммолар билан бундай боғлиқлиги, ишлаб чиқаришда натижаларни қўллай олинishi талабада бажариладиган ишга масъулиятни ва жиддий муносабатни шакллантиради.

Ўтказилган назарий ва экспериментал изланишлар шунини кўрсатдики, бўлажак касб таълими ўқитувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш таркиби қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш дастури комплекс характерга эга бўлиши, яъни ўқитишнинг барча соҳаларни ва уларнинг ҳар бирида назарий, амалий, лаборатория ва аудиториядан ташқари машғулотларни қамраб олиши керак.

2. Дастур таркиби:

- касбий таълим йўналишлари талабаларида мавжуд тадқиқотчилик қобилиятларининг бошланғич даражасига мувофиқ келиши керак;

- талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини ривожланишига ёрдам бериши керак, бунинг учун дастур мазмунини курсдан курсга мураккаблаштириб бориш лозим;

- реал материал-техник шароитларга жавоб бериши керак;

- талабалар тадқиқотчилик фаолияти билан фаол шуғулланиши учун жараён қизиқарли бўлиши керак;

- ҳудудий ишлаб чиқариш жараёнларига мувофиқ келиши керак.

**Бўлажак касб таълими ўқитувчиларда тадқиқотчилик
кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш комплекс
дастури**

Курс	Семестр	Ўқув фанлари номи	Тадқиқот иши таркиби		
			Назарий машғулотларда тадқиқот қобилияти ва кўникмаларини олиш.	Амалий машғулотларда тадқиқот қобилияти ва кўникмаларини олиш.	Аудиториядан ташқари машғулотларда тадқиқот қобилияти ва кўникмаларини ошириш.
1	1	1. Мухандислик графикаси.	Тадқиқот ишини ўтказиш элементлари билан танишиш.	График масалаларни тадқиқот элементлари билан бажариш.	Муаммоли вазиятларни яратиш.
	2	1. Мухандислик графикаси 2. Техника ва технология ривожланиши тарихи.	“Аналогларни топиш” методикаси билан танишиш. Назарий тадқиқот масалаларни ечиш.	Тадқиқот масалаларни ечиш.	Тадқиқот вазифаларни бажариш.
2	3	1. Мухандислик графикаси. 2. Материалшунослик. 3. Ўқув устахоналарида практикum.	“Морфологик анализ”, “мия штурми” методикалари билан танишиш.	Тадқиқот масалаларни ечиш. Тадқиқот лаборатория ишларини бажариш.	Тадқиқот вазифаларни бажариш.
	4	1. Материалшунослик. 2. Тиқув саноати технологияси асослари. 3. Кийимни моделлаш ва конструкциялаш. 4. Ўқув устахоналарида практикum.	ФҚА методикаси билан танишиш. Назарий тадқиқот масалаларни ечиш.	Тадқиқот масалаларни ечиш. Тадқиқот лаборатория ишларини бажариш. Тадқиқот лаборатория қурилмаларини ишлаб чиқиш.	Тадқиқот лаборатория қурилмаларини кўникмаларни мустақкамлаш воситаси сифатида ишлаб чиқиш ва қуриш.
3	5	1. Тиқув саноати технологияси асослари. 2. Кийимни моделлаш ва конструкциялаш.	Назарий тадқиқот масалаларни ечиш.	Тадқиқот муаммоларини ва уларни ечиш йўлларини топиш.	Тадқиқот лаборатория қурилмаларини қуриш.

2.1-жадвалнинг давоми

		3. Ўқув устахоналарида практикum.			Курс лойиҳалари устида иш.
	6	1. Ижодий фаолият асослари. 2. Тиқув саноати технологияси асослари. 3. Кийимни моделлаш ва конструкциялаш. 4. Ўқув устахоналарида практикum. 5. Технологик амалиёт.	Ижодий вазифалар ечимини топишни фаоллаштирувчи методикаларни ўрганиш. Назарий тадқиқот масалаларни ечиш.	Тадқиқот масалаларни турли методикалар ёрдамида ечиш.	Тадқиқот қобилияти ва кўникмаларини технологик операцияларни бажаришда кўллаш.
4	7	1. Ижодий фаолият асослари. 2. Тиқув саноати технологияси асослари. 3. Педагогик амалиёт.	Ижодий вазифалар ечимини топишни фаоллаштирувчи методикаларни ўрганиш.	Технология бўйича машғулотларни тадқиқот элементлари билан ўтказиш. Педагогик амалиёт давомида технология бўйича машғулотларни тадқиқот элементлари билан ўтказиш.	Курс лойиҳалари устида ишлаш.
	8	1. Ижодий фаолият асослари. 2. Тиқув саноати технологияси асослари.	Ижодий вазифалар ечимини топишни фаоллаштирувчи методикаларни ўрганиш.	Тадқиқот масалаларни турли методикалар ёрдамида ечиш.	
5	9	1. Ижод ва дизайн.	Тадқиқот масалаларини топиш ва ечиш.		Диплом лойиҳалари устида ишлаш.
	10.	1. Педагогик амалиёт.		педагогик амалиёт даврида мактабда технология бўйича машғулотларни ўқитишга тадқиқот ёндашувни кўллаш.	Диплом лойиҳалари устида ишлаш.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мазмунига бўлган талабларни бажаришда маълум шартлар бажарилиши лозим.

Шарт – бу бирон нарса билан боғлиқ бўлган вазият бўлиб, педагогик жиҳатдан шартлар қўйилган мақсадга эришишга кўмаклашувчи асос ёки шароитлар мажмуи сифатида қаралиши лозим.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш шартларига талабаларни тадқиқотчилик ишига ўргатувчи педагогга бир қатор талаблар қўйилади.

Психологик-педагогик адабиётлар таҳлилидан аниқландики, педагогга бўлган биринчи талаб ундаги педагогик қобилиятлар мавжудлигидир. Педагогик қобилиятлар – шахс сифатлари, болалар билан ишлашга мойилликда акс этган интеграция, болаларга мухаббат, улар билан мулоқотдан лаззатланишдир.

Педагогик фаолиятнинг муваффақияти кўп ҳолда педагогик қобилиятга боғлиқ бўлади [18,60].

Педагогик қобилият – бу шахснинг индивидуал психологик хусусияти бўлиб, бир ёки бир нечта кўринишда педагогик фаолиятларнинг самарали бажаришнинг шартидир [47].

Умумий ва махсус қобилиятлар мавжуд бўлиб, улар педагогик фаолият жараёнида шаклланади, ривожланади ҳамда эгалланган билим, кўникма ва малакаларга боғлиқ бўлади. Бу икки қобилият бир-бирига боғлиқ бўлмаган ҳолда юзага келиши мумкин [64].

Педагогик қобилият асосини ақлий меҳнат, илмий ва методик фаолият ташкил қилади. Буларга ғояларни тушуниш, ўзининг мустақил фикрини баён этиш, юзага келадиган муаммони мустақил ҳал қилиш, амалий ҳаракатларни тез ва тўғри бажариш, тасаввурлар, предмет, объект, ҳодиса ва жараёнларни фарқлаш каби қобилиятлар киради. Бу сифатларнинг шаклланиши орқали интеллектуал қобилият ҳосил қилишади.

И.П.Подласый қобилиятларнинг қуйидаги асосий гуруҳларини ажратади [77]:

■ ташкилотчилик, яъни ўқитувчининг таълим олувчиларни жамлаши, уларни иш билан банд қилиш, вазифаларни ажратиб бериш, ишни режалаштириш, хулосалаш каби хусусиятларида акс этади;

▪ дидактик қобилиятлар буларга ўқув материали, кўргазмали, жиҳозларни тўғри танлаш ва тайёрлаш, ўқув материални содда ва тушунарли тушунтириш, ўрганиш фаоллигини оширишда ақс этган жиҳатлар киради;

▪ тарбияланувчининг маънавий дунёсига кира олиш, уларнинг психологик хусусиятларини аниқлашда ақс этувчи қобилиятлар;

▪ ўқитувчининг талабалар, уларнинг ота-оналари, касбдошлар билан алоқаларни ўрната олишда ифодаланган коммуникатив қобилиятлар;

▪ талабаларга эмоционал таъсирда ифодаланган шахсий қобилиятлар;

▪ тадқиқотчилик қобилиятлари;

▪ илмий-амалий тадқиқотларни мустақил амалга оширувчи қобилиятлар.

Албатта, санаб ўтилган барча қобилиятларга ҳар бир педагог эга бўлиши керак. Аммо таъкидлаш жоизки, ҳар бир педагог айнан ўзининг ўқитадиган фани учун характерли қобилиятларга ҳам эга бўлиши лозим.

Бизнинг фикримизча, касбий фаолиятда тадқиқотчилик билан шуғулланадиган касб таълими ўқитувчиси қуйидаги тадқиқотчилик кўникмаларига эга бўлиши керак:

▪ ўқувчилар олдида назарий тадқиқот вазифаларни қўйиши ва турли методикалар ёрдамида ўқувчиларни тўғри жавобга йўналтириши;

▪ ўқитадиган фани бўйича лаборатория-амалиёт машғулотларида тадқиқот ишини ташкил этиш;

▪ дарсдан ташқари вақтда талабаларни тадқиқотчилик фаолияти билан қизиқтириши (тўғараклар, лабораториялар ва х.к.);

▪ талабаларни нафақат дарсда, балки дарсдан ташқари ҳам мураккаб вазиятлардан чиқиш йўлларини топишга ўргатиш;

▪ талабаларни тадқиқотчилик қобилияти ва кўникмаларини бошқа вазиятда ҳам қўллашга ўргатиш.

Талабаларни тадқиқотчилик кўникмаларига муваффақиятли ва самарали ўргатишда материал-техник база катта аҳамиятга эга.

Тадқиқотчилик ишини ташкил этиш ва ўтказишда зарурий материал-педагогик шароитларни яратиш, тадқиқот характерли ўқув фаолияти учун мавжуд жиҳоз ва воситаларидан самарали

фойдаланиш, ишлатиш ва шунигдек, талаба ва ўқитувчининг иш жойини рационал ташкил этиш керак. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик фаолиятини самарали ташкил этиш куйидаги шароитлар яратилиши ва моддий билим техник базасини яратиш изланувчиларни ўз ичига олади.

Маъруза аудиторияси. Биз ўтказган назарий ва тажриба-экспериментал ишлари натижалари асосида фанлари бўйича маърузаларга ижодий масалалар ечимларини қидиришни фаоллаштириш ва кучайтириш методикалари билан таништирувчи назарий кўшимчаларни ҳамда муаммоли вазиятларни киритдик. Шу туфайли маърузаларда баъзан вақт етишмовчилиги кузатилади. Бу муаммони маъруза таъминотининг материал-техник базасини тўғри ташкил этиш ҳисобидан ҳал қилиш мумкин. Уларга биринчи навбатда куйидагилар киради:

1. Кўргазмали воситалар:

а) реал воситалар (моделлар, коллекциялар, жиҳозлар, аппаратлар ва бошқ.);

б) босма воситалар (расмлар, плакатлар, графиклар, жадваллар);

в) проекцион материаллар (видеофильм, слайдлар ва ҳок.)

Кўргазмали воситалар куйидаги функцияларни бажаради:

▪ предметнинг ташқи кўриниши билан замонавий кўринишда ва тарихий ривожланиши билан танишиш;

▪ ҳодиса ёки жараён характеристикаларини таққослаш ёки улар ўзгариши ҳақида тасаввурни шакллантириш, маҳсулотни лойиҳалаш, тайёрлаш ва эксплуатация қилиш босқичлари;

▪ предмет тузилиши ва ишлаш принципи, уни бошқариш, хавфсизлик техникаси ҳақида тасаввурини шакллантириш.

Ўқитиш воситалари куйидаги талабларга жавоб бериши керак:

▪ восита ўқув жараёнининг бошқа элементларига қўйиладиган барча талабларига жавоб бериши, қабул қилишга осон ва тушунарли бўлиши керак;

▪ бир хил мақсадга эга бўлган барча жиҳозлар бир-бирига мувофиқ бўлиши керак;

▪ ўқитиш воситалари миқдори ва турлари ўқув дастурида белгиланган мавзуларга мос бўлиши керак.

2. Ўқитишнинг техник воситалари: кинопроекторлар, диапроекторлар, эпипроекторлар, фильмоскоплар, микроскоплар ва ҳ.к.

Ўқув-кўргазмали воситаларни ишлатиш, кинофильмлар, видеофильмлар, слайдлар тақдимоти назарий маълумотларни тушунтириш, схема ва чизмаларни чизиш вақтини сезиларли қисқартиради, турли муаммоли вазиятларни тузиш ва талабалар олдида тадқиқот вазифаларни қўйиш имконини беради. Бу нисбатан катта бўлмаган масалалар бўлиб, улар кузатувларга, анализга, таққослашга ундовчи, мустақил умумлаштиришни ва фактларни таққослашни талаб этади. Бундан ташқари, ўқитишнинг техник воситаларини ишлатиш шу туфайли талабаларда кузатув кўникмаларини шакллантиришни, улар тадқиқот ишини ўтказиш жараёнида муҳим роль ўйнайди.

3. Электрон таълим ресурслари. Буларга электрон дарслик ва ўқув қўлланмалар, мультимедиалар, виртуал стендлар, электрон лўғатлар, маълумотномалар, электрон кўргазмалар киради.

Ўқув лабораториялари. Ўқув лабораторияларининг материал-техник базаси талабаларда экспериментлар тури бўйича бажариладиган ақлий ва амалий фаолиятларни шакллантириш, тадқиқот муаммоларини қўйиш ва ечиш, тадқиқот ишини фаоллаштирувчи усуллар ва методларни ишлатишга кўмаклашиши керак.

Шу сабабли ўқув лабораторияларида жадваллар, схемалар, махсус адабиётлар билан ишлаш, ҳисоботларни тайёрлаш учун мебель жиҳозлари ва тадқиқотчилик ишини бажариш учун зарурий лаборатория ускуналари (қурилмалар, воситалар, ўлчов аппаратураси, ўқитишнинг техник воситалари) билан таъминланган бўлиши керак.

Баъзи ҳолларда лабораториямизда тадқиқотни ўтказиш учун маълум бир тадқиқот қурилмаларини талабаларнинг ўзлари томонидан тайёрланиши, ўз навбатида бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик қобилияти ва кўникмаларини шакллантиришга катта ёрдам бериши керак.

Ўқув устахоналари. Ўқув устахоналари материал-техник базаси ҳақида фикр юритилганда шуни таъкидлаш керакки, мавжуд қурилмалар, станоклар ва воситалар тадқиқотчилик фаолияти объектларини лойиҳалаш ва тайёрлаш учун зарурий шароитларга жавоб беради.

Талабаларнинг тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этишда баъзи қуйидаги қийинчиликларга дуч келиши мумкин:

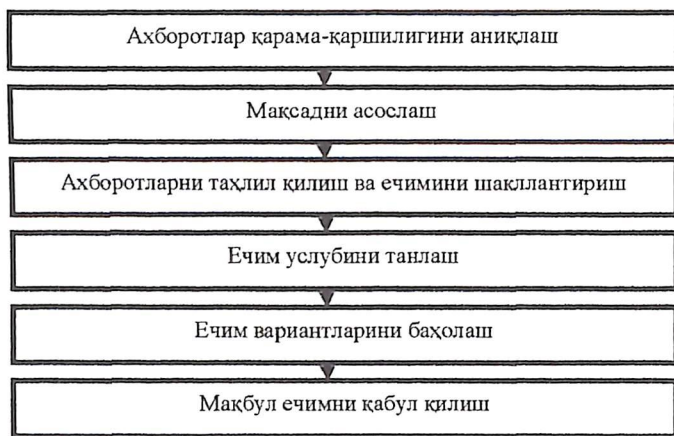
- кабинет ва лабораторияларда ускуналар етишмовчилиги ёки эскирганлиги;
- машғулотлар учун илмий-техник ва педагогик адабиёт етишмовчилиги;
- педагогик таълим тизимида шахснинг тадқиқотчилик сифатларини шакллантиришнинг етарсиз илмий-назарий ва методик таъминоти.

Демак, бўлажак касб таълими ўқувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш методикасини ишлаб чиқишда юқорида келтирилган дидактик талаблар бажарилиши керак.

Хар қандай ижодкорликда уни ечишнинг мақсад ва вазифаси мазмуни тахминан қуйидаги босқичлардан иборат:

- изланаётган ечимга эришишнинг умумий йўналишини белгиловчи концепцияни аниқлаш;
- масала шarti ва ечимини аниқлашга оид ахборотлар йиғиш;
- масалани ечиш услубини танлаш ва уни текшириб кўриш.

Ана шулар ичида ахборот таъминоти энг муҳим босқич ҳисобланиб, у ижодкорлик масалаларни ечишнинг мувофиқ ва тўғри стратегияси ҳамда тактикасини ишлаб чиқишнинг асоси ҳисобланади ва қуйидаги тамойилларга таянади (2.1-расм):

2.1-расм. Тадқиқотчилик фаолиятини амалга ошириш компонентлари ва уни амалга ошириш алгоритми.

Талабаларни ижодкорлик фаолиятига тайёрлаш жараёнининг самараси кўп жиҳатдан унинг ахборот таъминоти ва мақсадли равишда педагогик жиҳатдан бошқариш йўналишларининг тизимли ва узлуксиз бўлишини тақозо этади. Маърузада ахборот таъминоти ҳар бир ташкил этувчиси тўғрисидаги фикрлар атрофлича баён қилинади.

Бунда назарий ва образли фикрлаш, тасаввур, идрокнинг чуқурлиги ва кенлиги, мустақиллик ва хатти-ҳаракатларни танқидий баҳолаш муҳим ҳисобланади. Айни ўринда катта ҳажмли ахборотларнинг мавжудлиги ҳам талаб қилинади. Шунини айтиш керак-ки, ахборотларнинг етишмаслиги ижодий фаолият суръатига салбий таъсир кўрсатади. Кашф этилган ихтиролардан беҳабар бўлиш оқибатида мавжуд ихтиронинг қайта яратилиши борасидаги ҳолатлар бунга мисол бўла олади.

Тадқиқотчилик кўникмасини шакллантиришнинг муҳим шарти фаолиятдир. Демак, ўқитувчининг асосий вазифаси ушбу фаолиятни ташкил этиш шакли, метод, восита ва йўналишларни белгилаб берувчи зарур ахборотлар билан таъминлаш ҳисобланади (2.2-расм).

2.2-расм. Тадқиқотчилик кўникмасини шакллантиришнинг ахборот таъминоти.

Ахборот таъминотининг ҳаддан зиёдлиги ҳам вазифани ижобий ҳал этмайди. Шу сабабли, ахборот таъминотини педагогик жиҳатдан бошқариш, уларнинг илғор техника ва технология ютуқлари билан бойитилганлигини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир.

Ижодкорликка эришиш жараёнини педагогик жиҳатдан бошқаришнинг предмети инсон омили бўлиб, у ўзига хос тарбиявий ишлар ва уни бошқариш, ижодий масалаларни ечиш методикаси ва алгоритмининг ўрганишни кўзда тутди.

Тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этиш тайёрлаш жараёнига нисбатан педагогик ёндашув тизими шахс ижодкорлиги ва яратувчанлигини бошқаришнинг бош масалаларидан бири ҳисобланади ва у ўз ичига зарурий ахборотларни йиғиш, таҳлил қилиш уни қайта ишлаш мақсадни аниқлаш, мақсадга эришиш режасини ишлаб чиқиш, режа бўйича ижодкорлик ишларини ташкил этиш, унинг амалга ошишини назорат қилиш, ушбу тизим фаолиятини тартибли олиб бориш ва махсус ечимлар қабул қилиш каби босқичларни олади.

Айтилганларидан кўринадики, тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлашнинг муҳим шарти мақсадли педагогик бошқаришда қатнашчи (шахс)ни юқори даражадаги объектив ахборотлар билан таъминлаш ҳисобланади. Объектив ахборотгина мақсадга йўналтирилган фаолият учун ҳаракатланувчи восита бўла олади ва тўсиқларни осон енгиб ўтишни таъминлайди. Ҳатто озгина кечикиб келган ахборот ҳам ижодий фаолиятга жиддий путур етказиши мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, фаннинг ривожланиши билан ижодкорлик бир-бирини тақозо этади. Ижодий фаолиятини ташкил этиш жараёнини ахборотлар билан таъминлаш муайян даражада бошқариш йўналишларини ўз ичига олади. Аммо ўқув машғулотини таълим методлари билан бойитиш таълим тизими ва мантиқини бузмаслиги керак. Педагогик технология талабаларда тадқиқотчилик ва ижодий қобилиятини шакллантиришга имкон берувчи ахборотлар йиғиш ҳамда уларнинг машғулот жараёнида фойдаланиш йўлида маълум имкониятларни яратади. Ушбу маълумотлар эса фан асосларнинг ахборот таъминоти мазмуни ва тадқиқотчилик методларини бошқариш имкониятларини белгилайди.

2.2-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнининг концептуал ғоялари

Касб таълими ўқитувчисининг тадқиқотчилик фаолиятининг моҳиятини қараб чиқиш, уларни ОТМларда тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнини илмий асослаш имконини берди.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг асосий етакчи ғоялари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

– таълим ва тадқиқотчилик фаолиятининг бирлигини таъмин қилиш;

– тадқиқотчилик фаолиятини илмий таъминлаш;

– талабалар тадқиқотчилик фаолиятини турли таълимий фаолиятни таъмин этиш шакллари орқали ривожлантиришнинг узлуксизлиги.

Қайд этилган етакчи ғоялар бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёни ва унинг алоҳида қисм тизими, яъни мақсад, мазмун ва воситалар тизимини таъмин этишчи функциясини баъжарадилар.

Улар қуйидагилар орқали ифодаланади:

– талабаларни тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг қуйидаги учта қисми тизимини яратиш: ўқув фаолияти жараёнида, ўқишдан ташқари фаолиятда ва талабани илмий-ишлаб чиқариш, илмий тадқиқотчилик ва инновацион фаолиятга жалб этиш орқали тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш;

– бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг мақсад ва мазмуни, методлари ва воситалари узвийлиги ҳамда узлуксизлиги;

– талабаларни тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг илмий-методик таъминотини ишлаб чиқиш.

Замонавий босқичда касбий таълимнинг инновацион ривожланишини тадқиқ қилиш қуйидаги хулосалар чиқариш имконини беради, касбий-педагогик таълимни гуманитарлаштириш, технологиялаштириш, ахборотлаштириш, интеграциялаш ва бошқа ривожланиш тенденциялари шароитларида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик фаолиятининг мазмунли ва процессуал характеристикаларини қайта кўриб чиқиш зарурияти мавжуд.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнини ёритишнинг асоси бўлиб, тадқиқ қилинаётган жараён йўналиши ва мазмунини белгилаб берадиган тайёрлаш мақсадини шакллантириш майдонга чиқади. Мақсадлар бўлажак касб таълими ўқитувчисини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнининг тахмин қилинадиган натижаларини акс эттиради.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг замонавий шароитларда тадқиқотчилик фаолияти таркиби ва мазмунини, шунингдек, касбий таълимда, иқтисодда, бошқарувда инновацион жараёнлар ривожланишининг йўналишларини таҳлил қилиш, тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш мақсадини бошлаб олиш имконин берди.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш мақсадлари:

– умумкасбий ва махсус билим, тадқиқотчилик кўникмалари, илмий дунёқарашни шакллантириш ҳамда шахсий-касбий сифатларни доимий ривожлантириш, бўлажак касбий фаолиятни такомиллаштириш;

– бўлажак мутахассиснинг касбий маданиятини ривожлантириш;

– касбий таълим сифатини ошириш.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнини шакллантирилган мақсадларига кўра тавсифлаш, қуйидагиларни бажаришни ўз ичига олади:

– тайёрлаш жараёни концептуал бўлиши керак, яъни бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашга асос бўлувчи ғояларни белгилаб берадиган назарий ёндашув ва тамойилларга таяниш керак;

– тайёрлаш жараёнига яъни аниқ ижтимоий – иқтисодий, педагогик ва илмий-техник шароитлардаги инновацион жараённинг мазмунига бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш бўйича ҳаракатлар таркиби ва кетма-кетлиги ҳақидаги умумий тасаввурлар киритиш керак;

– тайёрлаш жараёни технологик бўлиши керак, аниқ таълимий амалиёт шароитларида уни самарали амалга ошириш мумкин бўлиши ва қаралаётган жараённинг тасвири, тайёрлаш технологияси, шакли ва воситаларига кўрсатмалар ҳамда тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлик талабларини ўз ичига олиши керак;

– тайёрлаш жараёни ўз ичига психолого-педагогик, муҳандислик-техник, ишлаб чиқариш-технологик компонентларни олиб, уларнинг ўзаро алоқадорлиги асосида қурилиши керак. Бу бўлажак касб таълими ўқитувчисини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш сифатини оширишни таъминлайди.

Бўлажак касб таълим ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнини ишлаб чиқиш асосига қуйидаги тамойиллар қўйилган:

– тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнини ташкил этишдан мажмуавий ташкил этишга ўтиш учун ўқиш, ўқишдан ташқари ва талабаларнинг инновацион – тадқиқотчилик фаолиятининг интеграцияси;

– тадқиқотчилик фаолиятда касбий тайёргарлик ва тайёрликни юқори сифати асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини ракобатдошлигини таъминлаш;

– тадқиқотчилик фаолиятга тайёргарлик ва тайёрлик жараёнининг босқичма-босқич мантиғини ҳар томонлама изохлаш ва илмий асослаш имконини берадиган мажмуавийлик ва изчиллик тамойилига асосланиш.

Бўлажак касб таълими ўқитувчисини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнининг асосий босқичлари педагогик объектларнинг илмий тадқиқоти мантиғига асосланади ва қуйидаги кетма-кетликдаги ҳаракатларни ўз ичига олади:

– тадқиқотчилик фаолиятга тайёргарликнинг босқичларини мақсад ва вазибаларини шакллантириш;

– бўлажак касб таълими ўқитувчилари тадқиқотчилик фаолиятининг моҳияти ва тузилиши ҳамда унга тайёрликнинг хусусиятини ўрганиш;

– тадқиқотчилик фаолиятга тайёргарликнинг асосий босқичларини ишлаб чиқиш;

– бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг асосий технологиялари, воситалари, шакллари ишлаб чиқиш;

– педагогик таълимда инновацион жараёнларнинг ўзига хослигини ҳисобга олган ҳолда тайёргарлик жараёнини амалга оширишнинг шартлари ва талабаларини аниқлаш.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг ишлаб чиқилган жараёнининг яхлит тавсифи концептуал асослаш, умумдидактик ва хусусий методика даража-сида тақдим этилиши керак.

Концептуал асослаш ўз таркибига қўйилган вазифалар ечи-мининг мазмуни ва тузилмасининг янгилигини ва тадқиқот учун муҳим аҳамиятга эга бўлган бир нечта қоидалар билан ифодаланган бош ғояни олиши керак. Умумдидактик тавсиф, қонунлар, ёнда-шувлар, дидактик назария тамойиллари нуктаи назаридан ўргани-лаётган объектнинг баъзи бир мезоний баҳосини таъминлайди ва концептуал қоида дидактик назария билан қанчалик мувофиқла-шувини очиб беради, унинг қонунлари ва тамойилларининг реал таъсири воситасида амалга оширилиши мумкин. Хусусий методик даража берилган тадқиқот натижаларидан амалий фаолиятда фойда-ланадиган ходимларни уларни амалга ошириш учун зарур бўлган механизмлар билан қуроллантиради. “Концепция-дидактик таъми-нот – хусусий методик тавсиф” схемаси бўйича жараёни тасвирлаш тадқиқ қилинаётган объект ҳақида тўлиқ тасаввурни ҳосил қилади, амалиётда яхши қабул қилинади ва реал ўқув жараёнларида амалга оширишнинг юқори кўрсаткичига эга бўлади.

Тадқиқотда бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқи-қотчилик фаолиятга концептуал даражадаги тайёргарлиги жараё-нининг тасвирланиши қуйидагиларни: бўлажак касб таълими ўқитувчисини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёни, илмий-педагогик, илмий-техник, илмий-технологик фаолиятларга алоҳида тайёргарликни ва тадқиқотчилик касбий фаолиятдаги тайёргарликни касбий таълим, иқтисод ва бошқарувдаги инновацион жараёнлар мазмунига боғлиқ бўлмаган ҳолда алоҳида яхлит интерактив шакллантиришни таъминлаб бериши керак.

Тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнини куриш асосида, аниқ тузилмали, мазмунли характеристикаларни бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий тайёрлаш жараёнига киритиш зарурлигига олиб келадиган ўқиш, ўқишдан ташқари тадқиқотчилик фаолиятларининг чуқур интеграцияси мавжуд. Бўлажак касб таъ-лими ўқитувчисини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёни-нинг умумдидактик тавсифи уларни тадқиқотчилик фаолиятга

тайёрлаш асосларини аниқлайдиган назарий ёндашув ва тамойиллар баёнини ўз ичига олади.

Ёндашув деганда, тадқиқ қилинаётган жараёни моделлаштиришнинг йўналиши, таянчини аниқлайдиган назариянинг асосий қоидаси тушунилиб, бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг назарий ёндашув сифатида башоратлаш, тизимли, интегратив ёндашувлар тушунилади.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнини тадқиқ қилишда санаб ўтилган назарий ёндашувларнинг ўрнини аниқлаймиз. Тизимли ёндашув – деганда шундай ёндашув тушуниладики, унда ўрганилаётган нарса ва ходиса аниқ яхлит таълимнинг қисмлари ёки элементлари сифатида қараб чиқилади. Элементлар объект ичидаги ҳамда ташқари муҳитдаги турли-туман ўзаро муносабатлар ва алоқалар билан тавсифланади. Педагогикада тизимли ёндашув айрим педагог олимлар томонидан ишлаб чиқилган [169]. Тизимли ёндашувни амалга ошириш объектнинг яхлитлиги ва тузилмавийлигига риоя этиш, унинг ички ва ташқи алоқаларининг барча тўпламларини ҳисобга олиш ва тадқиқот объектини микдорий ва сифатий ўзгаришларнинг ўзаро алоқаларининг ривожланишида кўриб чиқишдан иборат.

Ушбу ёндашув нуқтаи назаридан бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш, яхлит жараён сифатида унинг барча ташкил этувчилари билан биргаликда ва унга таъсир этиши мумкин бўлган барча омилларни ҳисобга олиб, тадқиқ қилинади ва амалга оширилади ҳамда касбий-педагогик ишлаб чиқариш, ташкилий-бошқарувчилик, илмий тадқиқотчилик, экспериментал, тижоратчилик каби фаолиятларининг ўзаро алоқаси талабларидан келиб чиққан ҳолда кўрилади.

Интегратив ёндашув таълим мазмунини эгилувчанлигини таъминловчи, шахс эҳтиёжлари ва таълим дастурини индивидуаллаштириш ва шахсий-касбий ривожланишига таъсир кўрсатувчи турли хил аниқ фаразлар орқали унинг баъзавий тайёргарлик даражасини дидактик тизимга мослаштириш йўли билан шахснинг ўқиши ва ривожланишининг энг қулай шароитини яратишга йўналтирилган.

Интегратив ёндашувни амалга ошириш вариантлик, эгилувчанлик, мослашувчанлик таъминланган таълим мазмунининг аниқ

тузилмасини назарда тутуди, таълим олувчиларни индивидуал имкониятларига мослашиш имконини беради ва ўқитишнинг юқори даражада технологиялашганлигини таъминлайди. Шунинг учун интерактив ёндашувни шахсий-фаолиятли ёндашув билан узвий-боғлиқ, фаоллик, онглилик ва мустақилликка таянувчи деб таснифлаш мумкин.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашда интегратив ёндашув оптималлаштиришни, таълим мазмуни ва илмий тадқиқот мазмуни тузилмалари, таълим олувчиларнинг таълим олиш траекториясини мустақил ишлаб чиқиш имкониятини таъминлаш, касбий-педагогик, муҳандис-техник, ишлаб чиқариш-технологик тайёргарлик мазмунини интеграциялаш, бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик фаолияти турли босқичлари мантиғи ва ўзаро алоқасини ҳисобга олади.

Ташхисли (прогностик) ёндашув бир томонда тузилмали-функционал параметрлари, бошқа томондан билиш ҳажми (касб таълими тизими) билан шартлашилган тадқиқотчилик ишлари муаммосини аниқлаш имконини беради.

Талабаларнинг илмий тадқиқотчилик фаолиятини ривожлантириш методикаси устидан ўқитувчи-педагог томонидан назорат юритиш ва талабанинг ўз-ўзини назорат қилиши қайтар алоқа амал қилиши учун шарт-шароитларни яратиш, бу таълим олувчининг илмий тадқиқотчилик фаолиятини тартибга солиш боришни, уни ташкил этиш шаклларига, методларига ва воситаларига ўзгаришлар киритиб боришни таъминлайди.

Назорат-тартибга солиш компоненти ўқитувчилар ва талабалар томонидан эришилган натижаларнинг баҳоланиши ҳамда ўз-ўзини баҳолаш жараёнини кўзда тутуди. Қоидага кўра, талаба томонидан илмий тадқиқотчилик муаммоларини ҳал қилишнинг энг бошида қуйидаги вазиятлардан биттасининг англаб олиниши рўй беради – билимларнинг реал даражаси зарур бўлган даражада пастлиги; маҳоратнинг реал даражаси зарурий даражадан пастлиги; реал воситалар ҳажми зарур бўлганидан камлиги.

Талабаларнинг тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш методикаси бир қатор ўзига хосликларга эга бўлиб, улар ичида устуворлари бўлиб қуйидагилар саналади:

– тадқиқотчилик фаолияти мақсадларининг ўқув мақсадларига бўйсундирилганлиги;

– тадқиқотчилик фаолияти асосий мотивларининг мазмуни;

– тадқиқотчилик фаолиятининг педагог-ўқитувчилар ва илмий ходимлар раҳбарлиги остида амалга оширилиши;

– талабаларда илмий ишларни амалга ошириш жараёнида касбий мустақилликнинг, ўз касбий фаолиятида амалий масалаларни ижодий ҳал қилишга қобилиятларнинг шаклланиши;

– келгусида тўқнаш келиши мумкин бўлган муаммоли вазиятларни муваффақиятли ҳал қилиш учун билим ва маълумотларни кенгайтириш.

Ижодий фаолликни шакллантириш ва ривожлантириш – босқичма-босқич ҳал қилинадиган муаммодир. Шахс фаоллиги турли, яъни ўқув, илмий, ишлаб чиқариш, ижодий фаолиятлар таъсирида шаклланади ва ривожлантирилади. Ўқув фаолиятининг илмий тадқиқотчилик фаолиятини ривожлантириш методикасидан асосий фарқли томонлари энг аввало, уларни амалга ошириш мақсадлари, предмети ва натижаларидан иборат бўлади. Илмий тадқиқотчилик фаолиятини ривожлантириш методикаси жараёнида тадқиқотчи-талабанинг шахсий хусусиятлари ва сифатлари шаклланиши рўй беради. Интегразив-ривожлантирувчи ёндашув асосида шахсий сифатларнинг ўқув, ўқишдан ташқари ва тадқиқотчилик фаолиятига таъсирини намоён қилиш, шу билан бирга олий таълим муассасаси мутахассисининг қуйидаги тадқиқотчилик сифатларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

– шахснинг илмий тадқиқотчилик фаолиятига муносабатларини тавсифловчи мотивацион сифат (тадқиқотчилик қизиқишининг шаклланганлик даражаси, фаолиятнинг бу турида муваффақиятга эришиш истаги ва унга интилиш даражаси);

– операцион сифатлар (илмий тадқиқотчилик фаолиятида шахс қўллайдиган ақлий усул ва операциялар);

– фаолиятли сифатлар (ўз фаолиятида ахборотнинг турли манбаларидан рационал фойдаланиш ва мустақил таълим олиш жараёнини оптимал равишда бошқара олиш маҳорати);

– талабаларнинг илмий тадқиқотчилик фаолияти жараёнида ҳамкорлик усулларини қўллаш олиш маҳорати ва қобилиятларини тавсифловчи коммуникатив сифатлар;

- баҳолаш сифатлари (ўз фаолиятини рефлексив баҳолаш усулларини эгаллаганлик).

Талабанинг шахсий хусусиятлари ва сифатлари унинг илмий тадқиқотчилик фаолияти учун қандай аҳамиятга эга бўлишини ҳисобга олган ҳолда урғу илмий хусусиятга эга бўладиган фаол изланувчилик фаолиятига эҳтиёжни ва бундай фаолият маҳоратини шакллантиришга қаратилиши мумкиндир.

Тадқиқотчилик фаолиятининг хусусиятлари қуйидагилар ҳисобланади:

– илмий билимларни техника, техник тизимлар технологияларини яратиш учун қўлланиш ва бошқалар;

– эгаллаган билимлар, кўникмалар, компетенцияларни техника ва технологиялар намуналарини тезда алмаштириш муносабати билан касбий фаолиятнинг бошқа соҳаларига кўчириш;

– техниканинг фаолият юритиши ва инсоннинг у билан боғлиқ хулқининг қадриятли асосларини ҳисобга олувчи техниканинг ижтимоий маъносини излаш, бу эса муҳандислик фаолиятининг ижтимоий (инсонпарварлик) мазмуни билан тўлдирилишига имкон беради;

– тадқиқот билан узвий алоқа;

– иштирокчилик ва конструкторлик вазифаларини самарали бирга қўшиб олиб бориш, қарорларни мустақил қабул қилиш кўникамаси;

– фаолиятнинг ижодий лойиҳаларини кучайтириш;

– курслараро алоқа - тадқиқотчилик масалаларни ҳал қилиш учун курсдошлар билан бирга бир жамоа бўлиб ишлашга тайёр бўлиш.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш тамойиллари орасидан энг асосийларини, яъни бутун касбий тайёргарлик жараёни мазмуни ва уни ташкил этишнинг асосини таснифлайдиган касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик фаолиятининг ўзига хос хусусиятлар ва уларнинг касбий тайёргарлик жараёнига таъсирини акс этирувчи қуйидаги тамойилларни ажратиб олиш керак.

Илмийлик тамойили – талабаларга ўрганиш учун илмий жиҳатдан асосланган, амалда синаб кўрилган маълумотлар берилишини талаб этади. Уларни танлаб олишда фан ва техниканинг

энг янги ютуқлари ва кашфиётларидан фойдаланиш керак. Илмий билимларни эгаллаш жараёнида талабаларда илмий дунёқараш, тафаккур ривожланади. Ҳар бир дарсда ўқитиладиган ўқув материалнинг илмий мазмуни кенг ва чуқур бўлиши ва талабада нафақат билим, балки тафаккур ҳосил қилишни ҳамда талабанинг ижодий қобилиятини шакллантириши керак. Бунинг учун эса ўқитувчи ўз илмий савиясини изчил равишда ошириб бориши, замонавий педагогик технологиялар, кашфиётлар ва илмий янгиликлардан хабардор бўлиши лозим. Талаба ўрганаётган билимлар албатта назарий тасдиқланган ва амалда синалган бўлиши керак.

Тизимлилик тамойили – талабалар ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникмаларни тизимли баён қилиш – янги билим, кўникмаларни илгари ўзлаштирган билим, кўникмалар билан боғлаш шу орқали талабаларнинг тушунча ва тасаввурлари доирасини кенгайтириш ҳамда чуқурлаштириш, материални қисмларга ажратган ҳолда ўрганиш, уларнинг асосий жиҳатларини, умумий ғоясини алоҳида ифодалаш билан талабаларнинг мангикий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришдан иборатдир. Тизимли ёндашув замирида оддийдан мураккабга, эскидан янгига, билимдан кўникмага, кўникмадан эса малакага қараб тизимли равишда ҳаракат ётади.

Интегративлик тамойили – турли фанлардан олинган билимлар, кўникма, малака ва тажрибани ҳисобга олиш, таълим мазмунини эгилувчанлигини таъминлаш, таяниш, интеграция қилиш, касбий коммуникатив, ижтимоий компетентликни баравар ривожлантиришнинг энг қулай шароитини яратишни назарда тутаяди.

Интегративлик ва фанлараро муносабат, бу мазмун, технологиялар даражасида фанларнинг интеграциясига мўлжалланган, шунингдек, уларнинг бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий фаолияти билан алоқасини таъминлайди.

Шунингдек интегративлик тамойили турли илмий соҳалар материални интеграция қилиш шароитида билимларни яхлит идрок қилишга, фанлараро боғланишлар ва алоқаларнинг мавжудлигига йўналтирилган. “Интеграция қисмларини бирор бутунгина бирлаштиришни назарда тутаяди”. Педагогик интеграцияни биз мақсадлар, мазмун, тамойиллар, ўқув жараёнини ташкил этиш шаклларини бирлаштириш жараёни тарзида, шунингдек, ўқув жараёни

компонентларининг ўзаро таъсирлашувида йирик модулларининг яратилиши сифатида қараймиз.

Башорат (прогностик) қилиш – тамойили касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга инновацион жараёнларнинг касб таълими, ишлаб чиқариш, техника, технология, иқтисодиёт, бошқарув ва бошқа соҳаларга ривожланиш динамикасини ҳисобга олиб, уларнинг илгарилаб борувчи мазмуни асосида тайёрлашни кўзда тутати. Бунда, тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг прогностик мақсади сифатида ностандарт муаммоли вазиятларда ечим ва ҳаракатларни қабул қилишга мавжуд билим, кўникма ва малакаларни қўллашга тайёрликни шакллантиришда иштирок этади.

Инновационлик тамойили – бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашдаги инновацион таълимнинг мақсади, вазифалари мазмуни, технологияси, шакли асосида амалга оширишни кўзда тутати.

Илгарилаб борувчи – касбий тайёргарлик тамойили бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг асосланган мазмунини башорат қилишни эгаллаш заруратини белгилайди.

Шундай қилиб, қайд этилган ёндашув ва тамойиллар бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнининг ижтимоий-иқтисодий шартлашилган, мажмуавий, амалиётга мўлжалланган, эгилувчан, оммавий асосий ғояларини очиб беради. Фаолиятга тайёрлаш жараёнининг хусусий касбий методикаси баёни ўз ичига бўлажак касб таълими ўқитувчисини тадқиқотчилик фаолиятга амалиётда таклиф этилаётган тайёрлаш жараёнини амалга ошириш мазмуни, технологияси воситалари, шакллари, тайёрлаш жараёни босқичларини изоҳлашни олади.

Исталган фаолиятнинг универсаллигини кўрсатиш билан бирга В.П.Беспалько куйидаги босқичларни ажратиш кўрсатади:

1. Белгиланган мақсадларга мос ҳолда фаолият қондалари ва методлари танлаб олинадиган йўналтирувчи босқич.
2. Мақсад билан белгиланган натижага эришиш ва объект ёки вазиятнинг ўзгариши рўй берадиган ижро этиш босқичи.
3. Натижа ва мақсаднинг таққосланиши рўй берадиган назорат босқичи.

4. Фаолиятнинг тугаши ёки унинг босқичларидан бирининг айрим операцияларни такомиллаштириш учун қайтарилиши таҳлилий жиҳатдан шарҳланадиган тўғриловчи босқич.

В.И.Андреев, В.И.Журавлев, В.И.Загвязинский, А.И.Кочетов, М.Н. Скаткина ва бошқа олимларнинг илмий ишларини таҳлил қилиб чиқиш ҳар бир босқичларни талабалар тадқиқотчилилик ва мустақил таълим фаолиятига нисбатан мазмунан аниқлаштириш имконини берди [16, 59, 60, 78, 135].

Шунга кўра, йўналтирувчи босқич муаммони белгилаш, тадқиқот мавзуси ва мақсадларини белгилаш, тадқиқот объекти ва предметини аниқлаштириб олиш, гипотезаларни юқори суриш, тадқиқот методларини танлаб олиш кабилардан иборат бўладиган тадқиқот соҳасини ўрганиш билан тавсифланади. Ижро этиш босқичи ўз ичига тадқиқот режасини ишлаб чиқиш, тадқиқот методикасини шакллантириш, методикани амалга ошириш, гипотезани назарий асослаш ва исбот қилиш йўли билан тадқиқотчилилик масалаларини ҳал қилиш, хулосаларни чиқаришни жамлайди. Назорат босқичи объектни яхлит ҳолда тушуниш учун муаммонинг топилган ечими ишончилигини текшириш ва аҳамиятини белгилаш, ечимни қўллаш соҳаларини белгилаш, натижаларни амалиётга жорий қилиш кабилардан иборат бўлади. Тўғриловчи босқич зарур ҳолларда ҳар бир босқичдаги воқеа - ҳодисаларни тўлдириш ва аниқлаштириш билан амалга оширилади.

В.И.Андреевнинг илмий ишларида тадқиқотчилилик фаолиятининг “бошланғич” босқичи атамаси қўлланилади. Бу босқичда алоҳида эътибор шунга қаратиладики, бунда тадқиқот жараёнида юзага келган муаммоли вазият шахсий муаммо сифатида қабул қилиниши лозим, яъни муаммоли вазият ўз ҳолича тадқиқотчилилик жараёнининг ҳаракатлантирувчиси сифатида ташқи омил бўлиб ҳисобланади ва бу ерда унинг шахс томонидан қабул қилиниши муҳимдир [16].

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилилик фаолиятга тайёрлаш жараёнини тадқиқ қилиш натижалари бўйича фаолият турига мотивацион, когнитив, фаолиятли тайёргарликни шакллантириш мантиғида қўйидаги босқичлар ажратиб олинди: мотивацион-мўлжалли; аналитик-тадқиқотчилилик; модели-ташхисли; ташкилий-методик; касбий-изланувчилик; рефлексив-баҳолаш.

Тадқиқот мақсади ва вазифаларига мувофиқ санаб ўтилган босқичларни тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш мазмуни, технологияси, воситаси, шакллари кўрсатган ҳолда тавсифлаймиз.

Таъкидлаш лозимки, бўлажак касб таълим ўқитувчисини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш мазмуни касбий таълим жараёнида тадқиқотчилик ташкил этувчини киритиш орқали психолого-педагогик, муҳандислик техник, ишлаб чиқариш-техник компонентларининг ўзаро алоқасида кўрилади. Тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш мазмунининг тизим ташкил этувчи компоненти сифатида мотивацион тайёрликни шакллантирувчи психолого-педагогик компонент чиқади. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашнинг мазмуни динамиклик, мажмуавийлик, интегративлик билан тавсифланади ва иқтисодиёт, ишлаб чиқариш ва таълимнинг мазмуни, қонуниятлари, йўналишларини ўз ичига олади. Касб таълим ўқитувчиларининг инновацион фаолияти компонентларини психолого-педагогик, тармоқ ва ишлаб ишлаб чиқариш-технологик ўзаро алоқаси уларни тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш мазмунини мақсадга мувофиқ тайёрлаш босқичлари бўйича ажратишни таъминлайди.

1. Мотивацион-йўналтириш босқич. Касб таълими ўқитувчисининг тадқиқотчилик фаолияти ҳақида билимларни шакллантиришни тадқиқотчилик фаолиятга эҳтиёжлари ривожланишини таъминлайди.

Мотивацион-йўналтириш босқич натижаси тадқиқотчилик фаолиятга мотивацияни шакллантириш ва бўлажак касб таълими ўқитувчиси томонидан англашни кўзда тутаяди, яъни:

– тадқиқотчилик фаолияти воситасида касбий таълимни такомиллаштириш зарурлиги;

– тадқиқотчилик фаолияти маҳсулининг амалий ўрнини кўрсатиш муҳимлиги;

– шахсий – касбий сифатлар доимий ривожланиши зарурлиги.

Бу босқичда талабаларнинг ижодий, коммуникатив, рефлексив кўникмалари фаоллашади. Тадқиқотчилик фаолиятнинг индивидуал услубини излашга, илмий йўналишни танлашга йўналтирилган.

2. Таҳлил-прогностик босқич. Таҳлил-прогностик кўникмаларини (тадқиқот учун ахборот йиғиш, муаммолар ва зиддиятларни

ажратиш, педагогик воқеликнинг ҳодиса ва жараёнларини таҳлил қилиш) шакллантиришни таъминлайди.

3. Касбий-изланиш босқич. Ижрочилик-изланувчанлик тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришни таъминлайди.

4. Рефлексив-баҳолаш босқич. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараёнини англашни таъминлайди. Бу босқичнинг вазибалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади: талабаларда тадқиқотчилик фаолияти натижаларини баҳолаш, шахсий ва касбий ривожланиш даражасини ўзгартириш имконини берувчи рефлексив кўникмаларни ривожлантириш. Рефлексив-баҳолаш босқичи мазмуни қуйидагиларни ўз ичига олади: тадқиқотчилик фаолияти самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолаш; тадқиқотчилик ҳамда касбий кўникмалар рефлексияси.

Касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёни натижаси тадқиқотчилик фаолият ҳақидаги шакллантирилган билимлар тизимида, тадқиқотчилик фаолиятини амалга оширишга амалий тайёрлик, касбий-педагогик фаолиятни такомиллаштириш эҳтиёжиди шаклланган илмий дунёқарашда ифодаланадиган таълим олувчининг шахсий ва касбий ривожланиши сифатида аниқланиши мумкин. Бунда ҳал қилувчи натижа бўлиб бўлажак касб таълими ўқитувчисиди касбий маданият ривожланиш ҳисобланади. Касбий маданият мавжуд билимларнинг педагогик мақсадга мувофиқ ўзаро муносабатларини ўрнатиш, бўлажак мутахассислар томонидан билимларни ўзгартириш, шунингдек, инновацион фаолият усулларини ишлаб чиқишда ифодланади. Касбий маданиятни педагогик феноменларни таҳлил қилиш, синтез, таққослаш, асбтракциялаш, умумлаштириш, аниқлаштириш бўйича кўникмалар мажмуаси сифатида кўриб чиқиш мумкин.

Педагогик ижтимоий персепциянинг моҳияти шундан иборатки, бўлажак касб таълими ўқитувчисининг тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этишда талаба интеллектуал-эмоционал ва иродали шахс хусусиятлари унинг мотивацион соҳасига кириб кетади, бу унга инсон шахсини бутунлигича, унинг мураккаб, зиддиятли ривожланишида кўриш имконини беради.

Тадқиқот давомида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг куйидаги тадқиқотчилик кўникмалари аниқланди:

– аналитик-тадқиқотчилик кўникмалари (тадқиқот учун ахборот тўплаш, муаммо ва зиддиятларни ажратиш, педагогик борлиқ ҳодиса ва жараёнларини таҳлил қилиш);

– модулли-башоратли кўникма (тадқиқотчилик фаолиятининг бўлажак объекти образини ишлаб чиқиш, муаммони кўйиш, илмий йўналишни танлаш, тадқиқотнинг асосий ташкил этувчиларини аниқлаш, илмий изланишнинг, фан ҳолати ва амалиёт эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда мақсад ва вазифаларини аниқлаш);

– ташкилий-методологик кўникмалар (тажриба ишини режалаштириш, тадқиқот дастурини ишлаб чиқиш, умумий ва хусусий тадқиқот методикаларини ишлаб чиқиш);

– касбий-изланиш кўникмаси (излаш фаолиятини амалга ошириш, олинган ахборотларни таҳлил қилиш, янги маълумотларни умумлаштириш, тизимлаштириш);

– рефлексив-баҳолаш кўникмаси (тадқиқотчилик фаолияти жараёнини англаш, тадқиқотчилик фаолияти маҳсулотлари сифатини англаш ва баҳолаш).

Шундай қилиб, бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлашнинг ишлаб чиқилган жараёни тайёргарликнинг аниқланган мақсадларига мос келади, узвийлик, узлуксизлик, интегративлик, технологиклиги билан тавсифланади, замонавий касбий таълимдаги инновацион жараёнларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олади.

Концептуал даражадаги тайёрлаш жараёнининг асосий ғояси илмий-педагогик, илмий-техник, илмий-ишлаб чиқариш фаолиятга тайёрлаш зарурлигини акс эттиради; шу жараёни умумдидактик ёритишнинг асосини ташкил этувчи ёндашувлар ва тамойиллар орқали тақдим этилади; хусусий-методик тасвир мотивацион-мақсадли, билиш-ахборотли, операцион-фаолиятли, процессуал-ижодий, рефлексив-баҳолаш тайёрлаш босқичларининг мазмуни, технологияси, воситалар, шакллари, таклиф этилаётган жараёни амалиётда амалга ошириш шарт-шароитларини кўрсатган ҳолда тасвирлашни ўз ичига олади.

2.3-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш модели

Тадқиқотчиликда илмий-ижодий лаёқатнинг шаклланиши ва рўёбга чиқиши, камол топиши, ривожланиши учун, авваламбор, бир қанча ички ва ташқи шарт-шароитлар ҳамда имкониятлар таҳли-лидан иборат бўлиши керак. Бу таҳлиллар умумий ҳолда қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: а) тадқиқот мавзусига оид фактлар, ҳодисалар моҳияти, алоқадорлиги ва нисбатларини аниқлаш; б) тадқиқот фаразини аниқлаш ва уни рўёбга чиқариш йўллари-ни аниқлаш; в) тадқиқот вазифасини тўғри белгилаш; г) тадқиқот мақсадини кўйиш; д) тадқиқот вазифасини назарий асослаш ва фа-разни исботлаш йўли билан ечиш; е) тадқиқот вазифаси ечимининг тўғрилигини амалда қўллаш.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлан-тириш деганда талабаларнинг бўлажак касбий фаолияти муаммо-ларини ечишдаги тадқиқот вазифаларини бажариш билан боғлиқ илмий методлардан оқилона фойдаланишга ўргатиш тушунилади [119].

Касбий билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришда умумий ёндашишда мутахассисликка оид ҳодисаларни тадқиқотий ўрганишнинг танланган асосларини қўллаш моделини тўғри тузиш ва моделнинг аниқ мақсадларини мувофиқ белгилаб олишнинг аҳамияти катта.

Бу моделнинг аниқ мақсадлари тахминан:

- ўрганилаётган ҳодисанинг ташқи белгиларини аниқлаш;
- ҳодиса содир бўлаётган шароитларни аниқлаш;
- ҳодисани (мумкин бўлса) лаборатория шароитларида кузатиб кўриш;
- ҳодисанинг бош механизмини, унинг моҳиятини ҳозирги замон илмий назариялар асосида тушунтириш;
- ушбу ҳодисанинг бошқа ҳодисалар билан боғланишини ўрганиш;
- ҳодисалар, катталикларни ифодаладиган миқдорий тасиф-ларни, улар орасидаги боғланишларни аниқлаш;
- ҳодисанинг амалда энг муҳим қўлланишлари билан тани-шиш, ҳодисани уй шароитларида, табиатда (мумкин бўлса) кузатиб кўриш, кузатиш содир бўлган шароитларни тавсифлаш;

– ходисанинг зарарли таъсир ҳолатлари билан ва уларни олдини олиш усуллари билан танишишлардан иборат бўлиши лозим.

Келтирилган моделни умумлашган дейиш мумкин, чунки у ҳамма ходисаларни ўрганиш учун умумий ҳисобланади.

Ўлчашларни бажариш билан боғлиқ, иш структурасини таҳлил этиш жараёни натижасида шунга ўхшаш усул билан умумлаштирувчи режа, яъни ишни бажариш кўрсатмаси яратилади. Бундай режа саволлари назарий таянч билим нуқталари бўлиб хизмат қилади ва мутахассисликка амалий тайёрлаш мазмунниг ифода-лайди. Талаба шуларга таяниб кейинчалик ушбу фаолиятнинг соҳалари кенг ўзгарадиган шароитларида ҳам тўла мустақил бажаришга тайёр бўлади.

Мазкур айтилган модель мақсадлари умумлашган тавсифдаги тадқиқотий билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш услубини такомиллаштириш имконини беради. Шундан келиб чиқиб, қуйида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг амалий билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш учун тайёрлашга оид тадқиқотчилик фаолияти моделининг график тузилмасини келтирамиз (2.3-расм).

Бундай услубий таъминотни такомиллаштириш моделининг самарадорлиги:

- ўқув муассасасининг моддий-техникавий базаси даражаси;
- профессор-ўқитувчилар таркибининг малакавий даражаси;
- талабаларнинг тайёргарлик даражаси;
- кўзланган натижаларни баҳолаш;
- дидактик материаллар ишлаб чиқиш;
- натижаларнинг таҳлили ва модулларни оптималлаштириш каби омилларга боғлиқ бўлади.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашда тадқиқотчилик кўникмаларининг ўрни муҳим. Буларга назарий ўрганиш, кузатиш муаммони қўя билиш, фараз қилиш, мақсад ва вазифаларни белгилаш, тадқиқот методларини танлаш, фараздан келиб чиқиб режа тузиш, эксперимент ўтказиш (методлар), экспериментни ўтказиш босқичлари, эксперимент натижаларини олиш, фаразга нисбатан эксперимент натижасини таққослаш, назарий таҳлил қилиш ва умумлаштириш, амалда қўллаб қўриш кабилар билан боғлиқ кўникмалар киради. Айтилганларнинг баъзилари фан

асосларини ўрганишда, баъзилари амалиёт жараёнида, яна бошқа хиллари изланиш ишлари орқали шаклланади.

2.3-расм. Умумлашган тавсифдаги кўникма малакаларни шакллантириш модели.

Ўқитиш жараёнида талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш автоматик равишда ёки ихтиёрий равишда ҳосил қилинмайди, балки мақсадга йўналтирилган фаолиятлар асосида шакллантирилади ва ривожлантирилиб борилади.

Бугунги кунда тизимли фаолият ёндашуви асосида ўқувчиларнинг мустақил ишлаш фаолиятини ривожлантириш ва фаоллаштириш ҳамда тушуниш методлари ёрдамида ўқитиш технологиялари бир қатор илмий тадқиқот ишларида ишлаб чиқилган. Бу ўқувчиларга маълумотлар билан интенсив ишлаш методларини кўп ҳажмдаги маълумотларни тартиблаштириш, сақлаш, тақдим этиш ва ўзлаштиришни ўргатади. Ушбу методлар дарсликлар ва турли ўқув қўлланмаларни яратишда асос қилиб олиниши мумкин. Бундай методнинг янгилиги шахсий қобилиятларни ривожлантирувчи тарбия, ўқитиш психологиясини ҳамда педагогиканинг янги

гуманистик концепциясини ҳисобга олган ҳолда таълим мазмунини тизимли ёндашув асосида ишлаб чиқилишини талаб этади [22,41].

Албатта, тадқиқотчилик кўникма ва малакаларни шакллантириш шахсга йўналтирилган ва фаолиятли ёндашув асосида амалга оширилиши лозим. Биз томондан ишлаб чиқилган талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш дастури бўйича ўқитиш жараёнини бошқача ёндашув асосида ташкил этиш ва ўтказиш тавсия этилди. Бунинг учун талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш модели ишлаб чиқилди (2.3-расм). Ушбу моделга мувофиқ умумий мақсад талабалар тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш дастури бўйича давлат таълим стандартлари талаблари асосида амалга оширилади. Ушбу ўқитиш ва ўргатиш жараёни эса тизимли, фаолиятли ва шахсга йўналтирилган ёндашув асосида олиб борилади.

Шахсга йўналтирилган таълимнинг назарий асосларига қуйидагилар киради [70]:

– таълим олувчининг ўқитиш жараёнидаги ўрнини белгилаш ва шахсни ривожлантириш;

– таълим олувчининг касбий шаклланиши бўйича меъёрий талаблар қўйилади. Ушбу меъёрлар Давлат таълим стандартларида ва уларнинг талабларида ўз аксини топади;

– таълим жараёнини ташкил этишда педагогнинг ижодий қобилияти ва маҳорати катта аҳамиятга эга;

– таълим жараёнига шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларни қўллаш талаб этилади.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларида педагогик таъсирлар асосан ўқувчи шахсни шакллантиришга қаратилади.

Шахсга йўналтирилган таълимни амалга ошириш асосан мустақил ҳаракатларга йўналтирилган ўқув ва дидактик материалларни ишлаб чиқишни, ўқувчи шахсини ривожланишини назоратга олиш ишларини қайтадан кўриб чиқишни кўзда тутди. Технологиялаштириш ўқувчига ўқув материалининг мазмунини ўзи танлашига ўз-ўзини баҳолашга имконият яратади.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларини қўллашдан асосий мақсад анъанавий одатга кирган таълим технологиясидан воз

кечиш. Ўқув жараёнини янги педагогик ва психологик технологиялар асосда ташкил этишдан иборатдир.

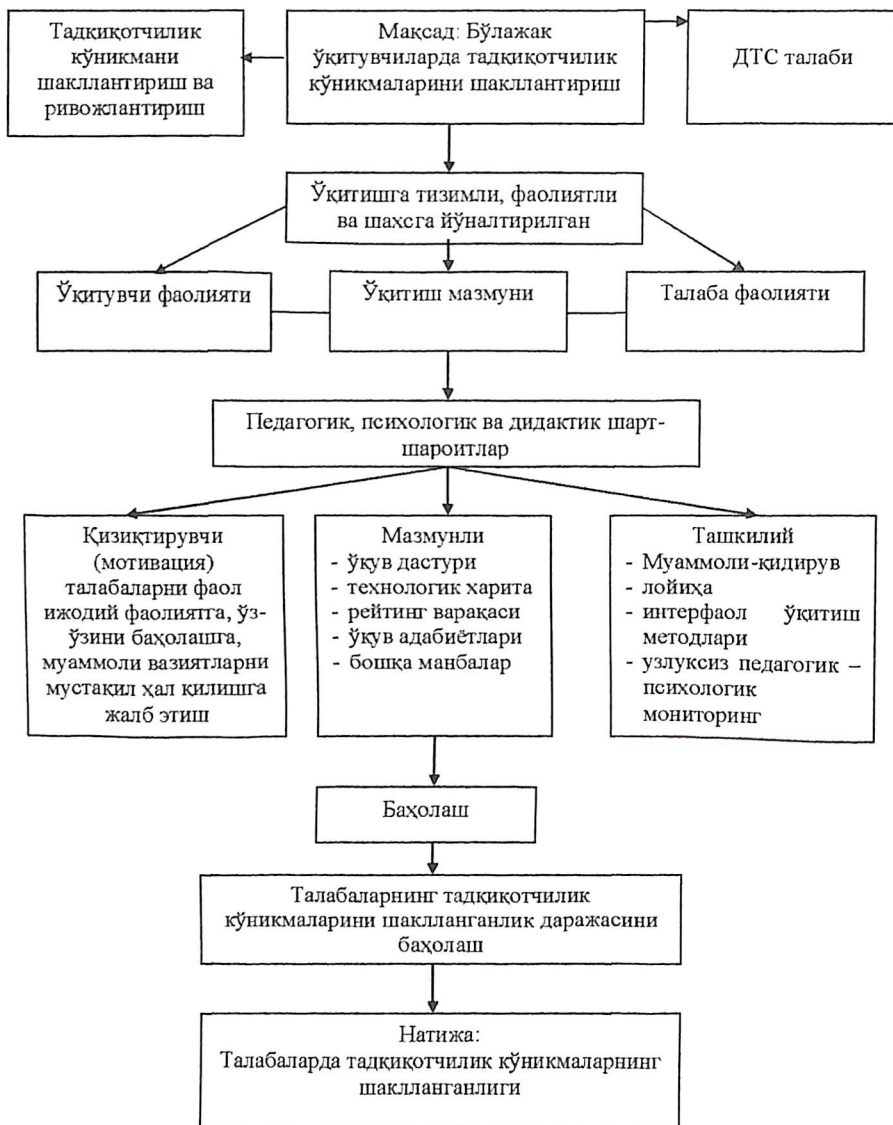
“Фаолият” тушунчасининг моҳияти ўз ичига мақсад, восита ва жараёни қамраб олади. Бу тушунчанинг мазмуни нуқтаи назаридан, ўқув жараёни ҳам мақсадлари, воситалари, натижаси ва жараёни ўзи билан характерланади. Ўқув жараёни, бўлажак мутахассиснинг фаолияти сифатида тасвирланади [8].

Умуман олганда, ўқув жараёни, мутахассис фаолиятининг кўзгудаги акс тасвиридек бўлиши лозим. Уларнинг мувофиқлик даражаси, мутахассис тайёрлашнинг сифатини белгилайди (2.4-расм).

Илмий техник тараққиётнинг ҳозирги босқичи мураккаб юқори технологияларни қўллаш, илмталаб маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан характерланади, бунда нафақат фан ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланишга шароит яратади. Бу шароитларда, фаолият ёндашувига таянган ўқув жараёнининг самарадорлиги ошади. Ўқув режа, фанлар дастури, машғулотлар тури бўйича ўқув соатлари, мутахассис фаолиятининг батафсил таҳлили асосида ўрнатилиши мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги пайтда “юз бор эшитишдан кўра, бир бор кўриш афзалдир” деган тамойилга таяниш камлик қилади. “Ҳозирги замон шароитида, ўқув жараёни “юз бор кўрмоқдан кўра, бир бор бажариш афзал” деган тамойилга асосланиб ташкил этилиши керак. Ушбу тамойил, нафақат назария ва амалиёт боғлиқлигини, балки уларнинг ўзаро таъсирини, ўзаро кучайишини, ўқув жараёнини мутахассис ишлаб чиқариш фаолиятини ҳозирги ва келгуси талабаларига таянишини, ҳисобга олади.

Талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мақсадини амалга ошириш учун қуйидаги педагогик-психологик ва дидактик талабларни бажарилиши лозим.

1. Ташкилий шароитларга талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш ҳамда ўз-ўзини ривожлантириш жараёнини тизимли, фаолиятли ва шахсга йўналтирилган ёндашув (муаммоли, лойиҳали, интерфаол ўқитиш методлари) асосида лойиҳалаштириш, узлуксиз равишда психологик-педагогик мониторингини ўтказиш компьютерли ўқитиш воситалари ва электрон таълим ресурсларини қўллаш киради.

2.4-расм. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш модели.

2. Мазмуний шарт-шароитларга ўқув-услубий мажмуалар ва дидактик материаллар билан таъминланиши, талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантирилганлик ва ривожлантирилганлик даражаларини аниқлаш бўйича баҳолаш мезонлари ва материаллари киради.

3. Қизиқтирувчи гуруҳ талабаларни олимпиадалар, конференциялар ва конкурсларга ҳамда тўғарақларга жалб этиш орқали уларни ижодий фаолиятга жалб этиш ва қизиқтириш, ўқитувчи ва талаба орасидаги дўстона муносабат ва ижодий ҳамкорликни ташкил этиш, ўз-ўзини баҳолаш ва рейтинг тизими орқали назорат қилиш тизимини ўз ичига олади.

Талабалардаги шаклланган тадқиқотчилик кўникмаларини баҳолаш учун биз диссертациянинг 1.3-параграфида ишлаб чиқилган мезонлардан фойдаланиш тавсия этилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, ўқув тарбия жараёни комплекс ёндашув (шахсга йўналтирилган, фаолиятли ва тизимли) асосида амалга ошириш орқали талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш самарадорлиги ошади, шу билан бирга талабаларнинг шахсий фазилатларнинг ривожланишига имконият яратилади.

2.4 -§. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқаришнинг психологик-педагогик асослари

Ўқитувчилар томонидан талабаларни касбга тайёрлаш жараёнида билим ва кўникмаларини ҳамда уларда тадқиқотчиликни шакллантириш жараёнларини бошқариш бўйича амалга ошириладиган педагогик фаолият жуда мураккаб жараёни бўлиб у ўзида мақсад, мазмун ва методларни мужассаслаштиради.

Талабаларни тадқиқотчилик кўникма билан куроллантиришнинг боришини ўрганар эканмиз, биз бу жараёнларни амалга ошириш учун зарур шартларни белгилаб олдик. Бўлажак педагогларнинг тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқариш талабалар тадқиқотчилик ишларини режалаштириш илмий асосланган ҳолда дидактик тамойиллар ўқув мақсади ва вазифаларига мос бўлиши керак.

Ўқитувчилар олий таълим муассасасида ўқиш жараёнида талабаларнинг тадқиқотчилик дидактик принципларни ўзида ўзлаштириш вариантларни олдиндан кўра билиш керак. Бу жараённи ўқитувчига талабаларнинг ўзлаштириш тизими модели тўғрисида аниқ тушунчага эга бўлишни талаб этади, чунки у тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантиришга хизмат қилади, талабалар эса бу фаолиятга қизиқиш билдиришади. Шундай қилиб, талабаларда тадқиқотчилик билимларни шакллантириш жараёнларни бошқаришда ўқитувчининг асосий вазифаси қизиқтириш фаолиятини тартибга солиш, рағбатлантириш ва мувофиқлаштиришдан иборат.

Тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнларини бошқаришнинг самарадорлиги ўқитувчининг назарий жиҳатдан ёндашувига назарий ҳолатларга асосланиб, кибернетика ва фалсафа, педагогика ҳамда психология соҳасида замонавий илмий ютуқлардан фойдаланган ҳолда талабаларнинг тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнларини бошқариш асослари белгилаб олинади.

Талабаларни ўқитиш ва тарбиялаш жараёнларини бошқариш назарияси бўйича бир нечта қарашларни кузатиш мумкин.

Файласуфлар, социологлар ва педагоглар томонидан ҳар қандай ўқув-ўрганиш жараёнларини ягона цикл деб қабул қилиш исботланган. У бир нечта босқичларни ўз ичига олади. Олий таълим муассасаси ўқитувчиси талабаларда тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнларини бошқаришнинг асосий коидаларини билиши шарт. Баъзи бир олимлар унинг тўртта узвий босқичларга эга эканлигини таъкидлашади. Бизнингча, бу тўртта босқич жараёнларини тўлиқ бошқаришни очиб бермайди. Унда бошқаришнинг метод ва шакллари каби зарур элементлари кўринмайди.

Бўлажак касб таълими ўқитувчисидаги илмий тадқиқот ишлари жараёнида биз ўқитувчиларга тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнларни бошқаришнинг бир нечта тизимини баҳолашни таклиф қилдик.

Бизнинг фикримизча, булардан энг самаралиси талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқаришни баҳоловчи асосий коидаларнинг давомий ва мустаҳкам узвий боғланган босқичлардир.

Биринчи босқич – аудиторияда ва аудиториядан ташқаридаги ишлар даврида талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқаришнинг мақсад ва вазифаларни аниқлаб олиш. Булар тўғрисида ўқитувчилар кафедра мудиридан қуйидаги ахборотларни олишади:

– лекциялар, семинар, лаборатория ва амалий машғулотлар, шунингдек тўгарак машғулотларда талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг асосий йўналишлари тўғрисида;

– ўқитувчиларга қўйиладиган талаблар ва ҳаракатларнинг талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришга таъсирини ҳисобга олиш;

– талабаларнинг илмий тадқиқот ишларини юритишга тайёргарлиги даражаси, унинг ички ҳолати (интилиши, хохиши, илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланишга талаби) тўғрисида;

– фойдаланиладиган таълим шакл, воситалари ва методлар самарадорлиги тўғрисида;

– олинган ахборотга асосланиб ўқитувчилар томонидан дастур ишлаб чиқилади ва уни бажариш бўйича қарорлар қабул қилишлари лозим. Бу эса ўз навбатида талабаларни тадқиқотчилик кўникмаларни эгаллашга ундайди ва илмий тадқиқот ишларига қизиқишларини уйғотади.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларни бошқаришнинг иккинчи босқичи талабаларнинг илмий тадқиқотчилик ишлари ташкил этиш тизимини қайта янгилаш комплекс режасини кафедра ва деканатлар томонидан ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Учинчи босқич – режалаштирилган комплекс режани амалга ошириш демақдир. Бу эса маъруза, семинар, лаборатория – амалий машғулотларда илмий тадқиқот ишлари элементларини киритишни назарда тутади. Бу мунтазам ва давомий бўлиб, ўқувчининг дидактик принциплари, мазмуни ва мақсадини ҳисобга олиб ўтказилиши керак.

Тўртинчи босқич – тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқариш йўлларини, воситалари, шакл ва усулларини аниқлашдан иборатдир. Бунда

қабул қилинган режаларни бажарилишининг назорати амалга оширилади.

Педагогик тажрибалар шуни кўрсатадики, жараёни бошқариш самарадорлиги талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг ҳолати тўғрисидаги доимий ахборотни олиб туришга бевосита боғлиқдир.

Бошқарув маркази талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини ўзлаштиришнинг бориши тўғрисидаги ахборотлар асосида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш такомиллаштириш режасини ишлаб чиқиш имкониятига эга бўлади ва режани амалга оширишнинг бориши тўғрисида қарор қабул қилади. (Баъзида талабалар гуруҳи гуруҳ фаоллари доирасида куратор раҳбарлигида, баъзида эса кафедра, - тадқиқот ишлари раҳбари доирасида). Бу аввал қабул қилинган режани қайта кўриб чиқиш ёки янгисини қабул қилишни тақозо этади.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқаришнинг бешинчи босқичи – режаларни бажарилишни таҳлил этади. Яъни талабаларда шакллланган тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни умумлаштиради, қўлга киритилган ютуқларни таққослаш амалга оширилмаган ҳолатларни ва муаммоларни аниқлаш, режани бажариш жараёнидаги камчиликларни ва уларнинг сабабларини ўрганишдан иборат бўлиши керак.

Олинган ахборотларни ўрганиш ва таҳлил этиш натижасида талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш тўғрисида режанинг янги варианты ишлаб чиқилади ва тегишли қарорлар қабул қилинади, натижада талабаларда тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнларини бошқариш тизими вужудга келади ва амалга оширилади. Изланишларни таҳлил қилар эканмиз, шу нарсага амин бўлиш мумкинки, талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқариш – бу маълум даражада ахборотлар билан ишлаш демакдир (маъруза, семинар, лаборатория ва амалий машғулотларда тадқиқотчилик элементларидан фойдаланиш, талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларни эгалланганлик даражаси, ўқитувчи тайёргарлиги).

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқаришни оптималлаштириш мақсадида ахборотлардан фойдаланиш – мураккаб вазифадир. Шундай талабалар борки, ўқитувчи раҳбарлигида ёки кичик гуруҳларда икки – уч киши тадқиқотчилик ишларини муваффақиятли олиб борадилар ва ўқитувчида улар ҳақида, мустақил тадқиқотчилик шуларни олиб боришга қодир деган тушунча пайдо бўлади. Келгусида улар якка ҳолда, ҳал этиш керак бўлган муаммони ечишга қийналадилар. Шунинг учун ҳам гуруҳ бўлиб, талабалар билан тадқиқотчилик ишларини олиб бориш чоғида маълум кўрсаткични белгилаб олиш қийин. Шунини унутмаслик керакки, билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнларини бошқаришда ўқитувчи бош ролни ўйнайди. У кенг қамровли режаларни бажаришда ўзаро боғловчи қўйидаги икки вазифани амалга оширади:

1. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини режалаштириш.

2. Талабаларнинг тадқиқотчилик ишларини бевосита бажариш жараёни. Агар биринчи вазифа доимий ва асосий бўлса, уни бошқа кишилар зиммасига юклатиб бўлмайди, иккинчи вазифа – талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнлари ўқув ҳамда аудиториядан ташқарида амалга оширилган баъзи ҳолларда иқтидорли талабалар билан ишлаш бўлими раҳбари томонидан бажарилиши мумкин. Бу қўпинча самарали ва мақсадга мувофиқдир, аммо қийин жараёндир.

Яна бир муҳим шароитни ҳисобга олиш керак. Ўқитувчи асосан семинар, лаборатория ёки амалиёт машғулотларда бир гуруҳ талабалар билан ишлаб ҳар бир талаба билан алоҳида шуғуллана олмайди. Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнлари самарадорлигига эришиш учун доимий равишда талабалар билан ўзаро алоқада бўлиб туриш керак. Бу муаммони ечиш учун ўқитувчи билан талабанинг ўзаро алоқада бўлиш элементларини алмаштирадиган усулларни излаб топиш керак. Шу мақсадлар учун маълум босқичда тегишли тайёрликдан сўнг, иқтидорли талаба, магистрантларни жалб этиши мумкин. Талабалар билан алоқа жараёнида улар қайсидир маънода (баъзан катта) ўқитувчиларнинг асосий бош вазифасини бажарадилар, яъни

талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини амалга оширадилар.

Талабаларда илмий тадқиқотчилик ишларини ташкиллаштириш амалиётини ривожлантириш замонавий босқичида, шунингдек, уларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқариш мақсадида тадқиқотчилик фаолиятининг аниқ соҳаларини ажратиб олиш керакки, бунда ўқитувчи мақсадга йўналтирилган ҳолда юқоридагилар ва изланишларимиз натижаларига асосланган бу жараённи бошқарсин.

Бу талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнида психологик педагогик муаммоларнинг энг муҳим қаторига қуйидагиларни киритдик:

- тадқиқотчилик фаолиятини бошқариш;
- изланишларни ўтказиш методикаси тўғрисида билимларни эгаллаш жараёнини бошқариш;
- тадқиқотчилик кўникмаларни эгаллашга қўйилган талаблар бажарилиши бошқариш;
- тадқиқотларни ўтказиш метод ва методикалари билан талабаларни ўргатиш жараёнини бошқариш;
- тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнини бошқариш;
- тадқиқотчилик ишлари билан шуғулланишга қизиқишни шакллантириш жараёнини бошқариш.

Педагогик назарияси ва амалиётида тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни ривожлантириш заминида мақсадли илмий тадқиқотчилик фаолияти ётади деб ҳисоблашади. Шу билан бир қаторда, ҳали ўқитувчилар, талабалар гуруҳи ўртасида маълум билим ва кўникмаларга эга бўлган, лекин у билан вақти-вақти билан шуғулланадиганлар ҳам учраб туради, улар тадқиқотчилик билан шуғулланишга суст қизиқишади.

Ўз-ўзидан савол туғилади. Қайси шароитларда тадқиқотчилик ишлари ташкил этилган талабаларда тадқиқотчилик кўникма ва малакалари самарали шакллантирилади. Айниқса, талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш ҳамда жараёнга педагогик раҳбарлик қилиш билан бир қаторда талабаларда мустақиллик, ўзини ўзи бошқариш қобилиятларини ривожлантириш масаласини ҳам ечиш жуда муҳимдир. Чунки

тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни фақат талабаларнинг фаоллиги маҳсули сифатида намоён бўлади. Шунинг таъкидлаш жоизки, ватанимиз олий таълим муассасаларининг бутун фаолияти, унинг мазмуни ва йўналиши талабаларнинг шахсий, ижтимоий ва касбий ривожланишига хизмат қилади.

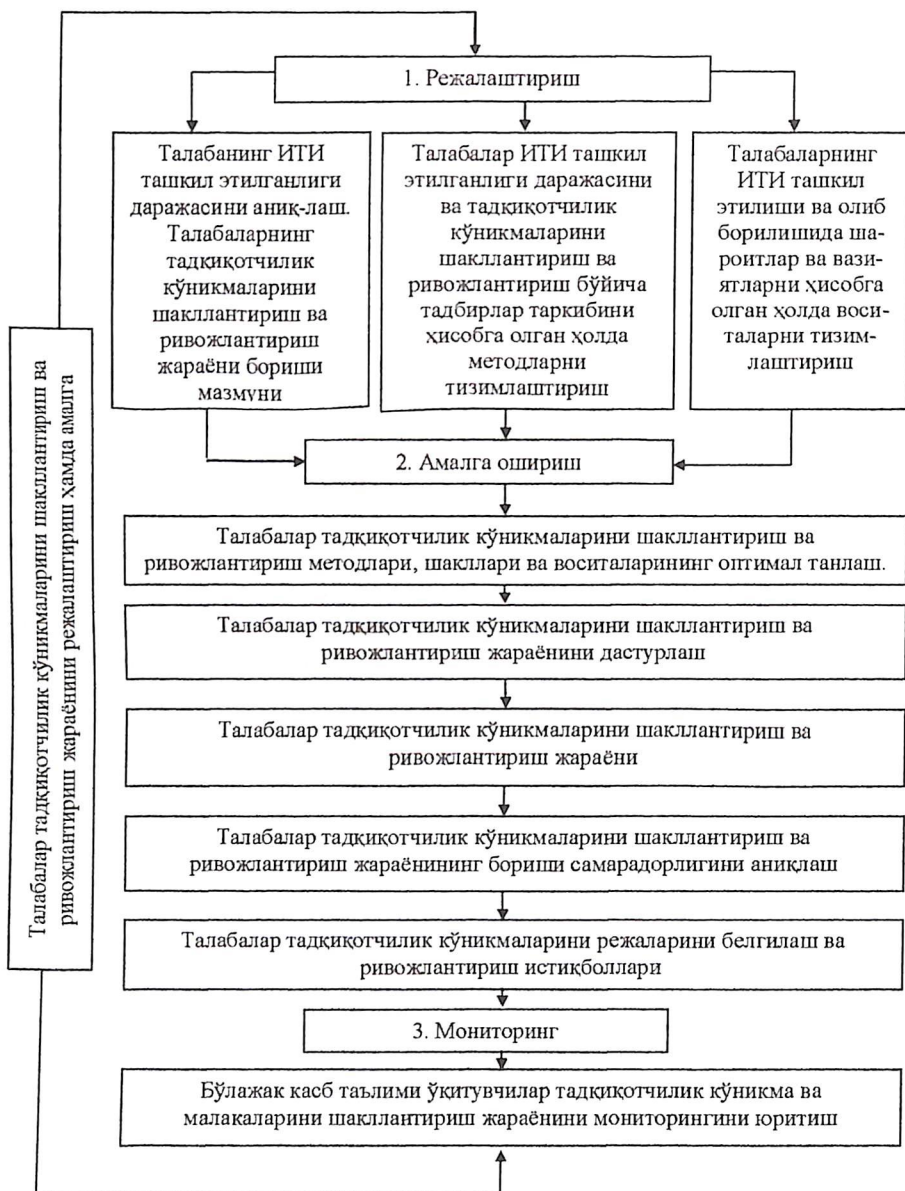
Талабаларда тадқиқотчилик фаолиятини онгли бошқариш ўзида алоҳида мавжуд тизимни назарда тутадик, қайсики у талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини жамоатчилик асосида бошқариш воситаларига эгадир. Бунда шундай тажрибалар мавжудки, улар ёрдамида талабаларда тадқиқотчилик билим ва кўникмалар эгаллашга қизиқиш уйғотади.

Талабалар томонидан илмий муаммоларни ҳал этиш қобилиятига қараб уларда тадқиқотчилик кўникмаларини шаклланганлиги ва ривожланганлиги даражасини баҳолаш мумкин. Талабаларда тадқиқотчилик ишларини ташкиллаштириш жараёнида объектив муносабатлар, маълум тизимини вужудга келтириш – бу педагогик ва тарбиявий таъсир этишининг энг юқори муваффақиятли ва зарурий асосидир. Шу асосда талабалар тадқиқотчилик билим ва кўникмалар ҳуқуқига эга бўладилар.

Биз тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш механизмни қуйидаги кетма-кетликда ифодаладик (2.5-расм).

Психологияда шу нарса маълумки, талабалар илмий тадқиқот ишларини доимий бошқариш, уларда маълум тадқиқотчилик кўникмаларини самарали шакллантириш ва ривожлантиришни таъминлайди.

Ўқитувчига тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини сифатли бошқариш учун, унга талабалар тадқиқотчилик ишларини ташкиллаштириш жараёнларини бошқариш қоидаларини яхши билиши керак. Тажриба ишларнинг бориши жараёнида шу нарсага иқрор бўлдики, талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқариш қоидаларидан бири сифатида тадқиқотчилик билим ва кўникмаларни шакллантириш жараёнини муваффақиятини таъминловчи ўқитиш методларини танладик.

2.5-расм. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини ташкил этиш ва бошқариш механизми.

Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини режалаштириш ўз ичига шароитларини таҳлилини, талабаларнинг тадқиқот ишлари билан шуғулланиш тайёргарлиги даражасини ҳисобга олган ҳолда таълим методлар, шакллар ва воситаларни танлашни ўз ичига олади ва бунинг барчаси асосида талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини дастурлаш амалга оширилади.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришни бевосита амалга оширишга режалаштириш катта таъсир кўрсатади. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини режалаштиришда тадқиқот иши амалга ошириладиган шароитлар (маърузалар, семинарлар, лаборатория-амалиёт ва аудиториядан ташқари машғулотлар) таҳлили натижаларини ҳисобга олиш керак. Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг самарали шароитлари бўлиб талабаларга ўқитувчилар томонидан қўйиладиган талаблар бир хиллиги, талабалар тайёргарлиги даражалари ҳисобланади.

Бундай ўзаро боғлиқлик, масъулият ва назорат, фаоллик ва бошқариш каби муносабатларни шакллантириш талабаларнинг илмий жиҳатда олдинга боришининг энг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Талабаларга таъсир кўрсатаётганда ўқитувчи қуйидаги қўшимча шароитларни ҳам инобатга олиш керак: талабалар қизиқиши, уларнинг эҳтиёжлари, ташаббускорлиги, фаоллиги, ҳамжиҳатлиги, уларнинг мотивлари. Бунда талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шаклландирган вазиятлар, шароитлар йиғиндиси, муҳити ҳам ҳисобга олинади.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини режалаштиришнинг кейинги жиҳати бўлиб талабаларнинг қобилияти ва кўникмалари даражасини аниқлаш, уларнинг ёш хусусиятларини (1-4 курс), қизиқишлари, эҳтиёжлари ва касбий йўналтирилганлигини ҳисобга олиш ҳисобланади. Ўқитувчига шу билан бир қаторда талабанинг ўқиш ва ўрганишга ички “қаршилик кўрсатиш” каби психологик-педагогик жараёнлар мавжудлигини ҳам ҳисобга олиш зарур. Буни талабаларга таъсир кўрсатишининг методлари ва шакллари танлашда эътиборга олиш

керак. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнинини муваффақиятли режалаштириш учун тадқиқот ишини ўтказиш давомида шароитлар ва содир бўлган вазиятларни ҳисобга олган ҳолда ўқитишнинг методлари ва воситаларини асосли ва аниқ системалаштириш лозим.

Ўқитувчи талабанинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини маъруза ва лаборатория-амалиёт машғулотида дастурлаш имконига эга бўлади. Бу жараёни дастурлаш аввало жараёни бошқариш дастурини тузиш, кейин эса мазкур дастурни ҳаётга татбиқ этишдан иборат бўлади.

Бундан келиб чиқадики, талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини бошқаришда нафақат талабанинг тадқиқот ишини бажариши давомида кузатиш методи, балки натижалар бўйича унинг фаолияти бўйича мулоҳазалар ҳам киради.

Шундай қилиб, тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини бошқариш бутун ўқув ва аудиториядан ташқари машғулотларда, талаба фаол тадқиқот ишига киририлганда бевосита амалга оширилади. Шунинг учун, маърузани режалаштириш ва ўқиш, лаборатория-амалиёт машғулотини ўтказишдан олдин ўқитувчи тадқиқот элементларини назарда тутати ва талабанинг у ёки бу фаолиятини ташкил этишдан олдин ўқитувчи педагогик вазиятнинг асосий факторларини ўрганади, таҳлил қилади ва ҳисобга олади.

Олий таълим муассасаси талабаларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш методикасини ишлаб чиқиш касбий мослашув ва касбий маҳорат босқичларида касбий жиҳатдан оёққа туриш воситаси сифатида бугунги кунларда олий таълим амалиётининг ўзининг талаб-эҳтиёжлари билан шартланади, чунки, конкрет таълим муассасасидаги таълим мазмуни мана шу олий таълим муассасалари томонидан мустақил равишда ишлаб чиқиладиган, қабул қилинадиган ва амалга ошириладиган таълим дастурлари билан белгиланади.

ОТМлар ривожининг мавжуд тенденцияларида талабаларда билишнинг тизимли типини шакллантиришга эҳтиёж тобора ошмоқда. М.М.Зинковкина ОТМларда кўп ўлчовли ижодий шахсни тарбиялаш, тизимли билимлар асосида яхлит (бир бутун) тасаввурни

шакллантиришни таъминловчи назоратнинг фанлараро шакли, интерактив курслар, фундаментал, гуманитар ва касбий фанларнинг оптимал бирлашмаси, предметлари алоқадорлик асосида уларнинг бир-бирига кириб бориши орқали амалга оширилиш лозимлигини таъкидлаган [65].

Ҳозирги вақтда ОТМлар касбий таълим йўналишларида бўлажак касб таълим ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлашда асосий масалалардан бири бўлиб, уларда тизимли фикрлашни, шунингдек янги ғояларни англаш ва мақсадли генерациялашга қобилиятлилиқни шакллантириш ҳисобланади. Талабалар ижодий масалаларини ечишни асослашни ОТМларда ўрганишни керак. Бунинг учун эса масалалар ва топшириқлар талабалар келажак фаолиятида дуч келадиган реалликка максимал даражада яқин бўлиш керак. Танланган масалалар талабаларни ўргатиш жараёнида ечиладиган масалаларга қанчалик яқин бўлса, уларнинг ижодий тайёргарлик даражаси шунчалик юқори бўлади. Бу эса ўз навбатида талабаларни билиш фаоллигини оширишга имкон беради. Билиш фаолиятининг етакчи рағбати бўлиб муаммолилиқ ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам биз ўз тадқиқотимизда бўлажак касб таълим ўқитувчиларини тадқиқотчилиқ фаолиятига тайёрлаш методикасини ишлаб чиқиш асоси сифатида муаммони, шахсга йўналтириб ўқитишни асос қилиб олдик. Уларнинг асосий қондилари эса бўлажак касб таълим ўқитувчилари тадқиқотчилиқ фаолиятига тайёрлашнинг педагогик шарт-шароитларини ташкил этади.

ОТМларда ўқув жараёнини ташкил этишга бағишланган тадқиқотлари (П.Ф.Кубрушко, И.Я.Лернер, М.В.Мухина ва бошқалар) таҳлили ва бўлажак касб таълим ўқитувчилари тадқиқотчилиқ фаолиятига тайёрлаш жараёнини мувафақиятли ташкил этишнинг мавжуд имкониятларини эътиборга олиб, биз ўз тадқиқотимизда, яъни бўлажак касб таълим ўқитувчилари тадқиқотчилиқ фаолиятига тайёрлиги методикасини ишлаб чиқишнинг назарий асосига қуйидаги тамойилларни қўйдик: тизимлилиқ, илмийлик, интегративлик, прогностик, инновацион ва илгарилаб борувчи [84, 95, 104].

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилиқ фаолиятига тайёрлаш жараёни учта шаклда амалга оширилади: талабаларнинг аудиториядаги тадқиқотчилиқ фаолияти; аудиториядан

ташқаридаги тадқиқотчилик фаолияти; инновацион-тадқиқотчилик фаолияти.

Талабаларнинг ўқув фаолиятидаги тадқиқотчилик фаолияти маъруза, амалий, лаборатория машғулоти, мустақил таълим, курс иши, битирув малакавий иши ва махсус курс дастури фаннинг турли соҳалари бўйича изланиш фаолиятини ташкил этиш орқали амалга оширилди.

Талабаларнинг ўқув фаолиятидан ташқаридаги тадқиқотчилик фаолияти эса уларнинг илмий-амалий анжуманлар, ҳар хил йўналишдаги илмий ишлар танловлари, турли даражадаги олимпиадаларда иштирокини таъминлаш орқали амалга оширилди.

Талабаларнинг инновацион-тадқиқотчилик фаолияти илмий ишлаб чиқариш, фундаментал тадқиқотчилик, амалий ва инновацион лойиҳаларда бевосита иштирок этиши орқали амалга оширилди.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлашда муаммоли маъруза машғулотларидан фойдаландик. Муаммоли таълим қандай номланишидан қатъи назар, унинг асосий хусусияти - билим олувчининг ақлий фаоллигини ошириш, мустақил, илмий, ижодий изланиш, ўзи учун янги билим, кўникма ва малакаларни кашф этишга йўллашдан иборатдир. Демак, муайян мавзунини муаммо шаклида олиб чиқиш йўли билан эгалланадиган билим, кўникма ва малакалар йиғиндисига муаммоли таълим дейилади.

Замонавий педагогик технологиялар асосида таълим жараёни ташкил этилганда, билим эгаллашнинг бир қанча бир-бирига боғлиқ бўлган босқичлари мавжуд бўлиб, тайёр билимларни ўқувчи онгига етказиш, ёдга олиш, ёдда сақлаш, қайта ёдга тушириш, сўзлаб бериш, фикрни ёзма ифодалаш каби ҳолатлар билиш, тушуниш даражаларини англатади. Бу даражаларда билим олувчидан ижодий ёндашув талаб этилмайди. Ўзлаштиришнинг кейинги даражаларида талабалардан олган билимларини амалда татбиқ этиш, маълум натижаларни қўлга киритиш, тўлдириш, бойитиш, ўзгартириш, ўзининг мустақил нуктаи назарига эга бўлиш талаб этилади. Бу ўзлаштириш даражалари учун муаммоли ёндашув аҳамиятли ҳисобланади.

Республикамизда замонавий педагогик технологияларнинг таълим жараёнига татбиқ этилиши муаммоли таълимни ҳозирги

шароитда долзарб педагогик масалага айлангирди. Муаммоли таълим ўзининг махсус тушунчаларига эга бўлиб, уларнинг моҳиятини билмасдан туриб, машғулотларни муаммоли тарзда ташкил этиб бўлмайди.

Тайёр жавоби бўлмаган, ўрганиш, тадқиқ этишни талаб қиладиган назарий ёки амалий масала муаммо ҳисобланади. Шунга кўра педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқларни ишлаб чиқиш қоидалари қуйидагилардан иборат:

– педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқлар ҳақиқий педагогик ва ишлаб чиқариш вазиятлари билан боғлиқ муаммоларга эга бўлиши керак;

– муаммоли-вазиятли топшириқлар асосини ташкил этувчи муаммони ҳал этиш тушунчаларини юзага келтирувчи ақлий фаолиятни турли усуллар (анализ, синтез, таққослаш, солиштириш, умумлаштириш ва бошқалар) ёрдамида амалга оширишни кўзда тутуди;

– муаммоли-вазиятли топшириқлар тушунчалар мазмунида акс эттирилган ҳодисалар ва жараёнлар ўртасидаги муҳим боғлиқликни объектив равишда кўрсатиши керак;

– муаммоли-вазиятли топшириқлар исботини аниқлаш ва талабалар онгида, ҳодисалар ва жараёнлар ўртасидаги боғлиқликни мустаҳкамлаш асосида тушунчаларни юзага келтириш имкониятларини кўзда тутиши лозим;

– муаммоли-вазиятли топшириқларни бажаришнинг яхлит ифодаланган ёки ифодаси топшириқ шартларини ташкил этувчи бир неча оддий тушунчалардан субъект томонидан ҳали ўзлаштирилмаган янада мураккаброқ тушунчани келтириб чиқариш имконини беради;

– муаммоли-вазиятли топшириқларни бажариш жараёнида оддий тушунчалар ёки субъектга маълум бўлмаган тушунчалар билан ёки бир-бири билан таққосланади;

– тушунчаларни таққослашда субъект фикрлашнинг турли: анализ, синтез, солиштириш, таққослаш, техник объектлар орасидаги умумийлик, типиклик ва хусусийликни топиш амалларини бажаради;

– муаммони ҳал этишда яққол бўлмасида, бироқ бошланғич тушунчалар ўртасидаги жуда муҳим боғлиқликлар очиб берилади;

– янги тушунчалар шакллантирилади ва унинг таркибига ўзгартирилган оддий тушунчалар киради;

– муаммоли-вазиятли топшириқларни бажаришда субъект қуйидаги амалларни бажаради: тушунчаларнинг шакли ва мазмунини ўзгартирмасдан қайта ишлаб чиқади; тушунчалар шаклини ўзгартириб, уларни қайта ишлаб чиқади; илгари ўзлаштирилган тушунчалардан расмий-манتيкий фикрлаш усулларидан фойдаланиб, уларни қайта ўзгартиради; назарий фикрлаш асосида янги тушунчалар шаклланади.

Муаммоли-вазиятли топшириқларни ҳал этиш жараёнида илгариги амалларни бажариш доимий назорат қилиб борилади. Уларни таҳлил қилиш натижасида субъект ўқув топшириқларини бажариш умумий усулларини ўзлаштиради. Топшириқлар муваффақиятли бажарилганда талабаларнинг мустақилликлари автоном хусусият касб этади, сўнгра тўла мустақилликка эришилади. Бошқалар эса талабаларга ўқув педагогик ва техник-технологик муаммоларни ҳал этиш жараёнида ҳисобга олинадиган ифода этилган шартлар кўринишидаги йўналишларни кўрсатиш зарур деб ҳисоблайдилар.

Талабаларнинг илмий тадқиқотчилик фаолиятларини ривожлантириш методикасида креативликнинг устувор тавсифлари сифатида биз мустақиллик ва ижодий фаолликни кўрсатиб ўтамиз. Бу тушунчаларнинг моҳиятини англаб етиш, тушуниш уларнинг талабалар илмий тадқиқотчилик фаолияти жараёнида шаклланишининг эҳтимолий йўлларини очиб беради:

- мустақил ишларни ташкил этиш;
- билиш фаолияти усулларини шакллантириш;
- фаолиятнинг тахминий асосларини ташкил этувчи умумлаштирилган билимлардан фойдаланиш;
- ўқитиш мазмунига методик билимларни киритиш;
- ўқув фаолиятини ўз-ўзи томонидан назорат қилинишини амалга ошириш.

Белгиланган масалаларнинг ҳал қилиниши талабаларда ижодий фаолиятнинг қуйидаги маҳоратлари шаклланишига ёрдам беради:

- гипотезаларни шакллантириш;
- экспериментал текшириш режасини тузиш;

- ишнинг асосий мақсадларини шакллантириш;
- вазиятларни таҳлил қилиш, хулосаларни шакллантириш;
- мазмунни абстрактлаш ва муҳимларни ажратиб олиш, маълумотларни гуруҳлаш;
- дастурлаштириш;
- фантазияни, тасаввурни рағбатлантириш;
- кузатишлар, экспериментлар натижаларини қайд этиш ва тизимлаштириш;
- натижаларни график ва жадвалли кўринишда тақдим этиш, энг оптималларини танлаб олиш;
- натижалар тавсифларини ва уларнинг ишончлилигини белгилаш;
- натижаларни реферат, доклад, мақола, тезис ва шу каби кўри-нишларда расмийлаштириш.

Илм-фанда ўз-ўзини ташкил этувчи тизимларни таҳлил қилишга интегратив-ривожлантирувчи ёндашувлар бўйича тўпланган тажрибаларда талабаларнинг илмий тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этишнинг ўзига хосликларини ўрганишда фойдаланилиши мумкин.

Инсон ҳаёти ва фаолияти давомида шахсий, ижтимоий, турмуш, таълим-тарбия ва шу каби бошқа чексиз муаммоларга дуч келади. Буларнинг ҳар бири ўзига хос ечим йўлларига эга. Таълимий муаммолар билим олувчидан ақлий операцияларни бажаришни талаб этади. Бу операциялар муаммоли ҳолатнинг хусусиятидан келиб чиқиб, бир-биридан фарқ қилади. Муаммоли саволда бажариладиган ақлий операция муаммоли вазифаникидан, муаммоли топшириқда бажариладиганлари муаммоли вазиятликдан ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Ҳаёт давомидаги бундай муаммолар гирдобидан чиқишнинг асосий йўли инсон салоҳияти ва интеллектидир.

Муаммоли таълимнинг кейинги асосий тушунчаси муаммоли савол саналади. Муаммоли савол ахборот шаклидаги саволдан фарқли, тафаккур қилиш йўли билан изланган номаълумни топишни таъминлайдиган сўроқ бўлиб, алоҳида ҳолларда муаммоли вазият ва вазифаларнинг таркибида бўлиши мумкин. Муаммоли саволга фикр юритиш орқали жавоб топилади.

“Нима учун? Нима сабабдан? Буни қандай тушунса бўлади? Бундан қандай хулоса чиқариш мумкин?” каби сўроқлар муаммоли савол пайдо бўлишини ва ечимини топишни таъминлайди.

Бир нечта ечимини кутаётган муаммоли саволнинг бир-бирига боғлиқ ҳолда қўйилиши муаммоли вазифани келтириб чиқаради. Муаммоли вазифа шарти аниқ бўлган, кимдир томонидан ҳосил қилинган, жавобини топиш доираси чекланган дидактик тушунчадир.

Муаммоли вазифанинг мазмуни билим олувчига аниқ бўлган масаланинг ноаниғи билан зиддиятлашувидан иборатдир. Топилиши зарур бўлган ноаниқ масала изланиш, фикрлаш, мантиқий хулосалар чиқаришни таъминлайди. Муаммоли вазифа, албатта, вазифа берувчи томонидан ҳосил қилинади.

Педагогика фанининг таълим методлари мавзуси юзасидан талабалар учун ўқитувчи томонидан қуйидаги муаммоли вазифани бериш мумкин:

Илғор ўқитувчининг дарсига кириб, уни таҳлил қилинг. Ўқитувчи таълимнинг қандай методларидан фойдаланди? Бу методлар фан ва мавзу мазмунига қандай даражада мослигини изоҳланг. Сизнингча, қандай методлардан фойдаланилганда дарс янада самарали бўлиши мумкин эди?

Бу вазифаларнинг ечимини топиш учун талаба биринчи ўринда мавзу юзасидан мавжуд билимларни муфассал эгаллаши, таълим методларини билиши ва уларни бир-биридан фарқлай олиши ҳамда тадқиқотчилик кўникмасига эга бўлиши зарур. Шу асосда талаба ўқитувчининг ютуқ ва камчилигини таҳлил қила олади.

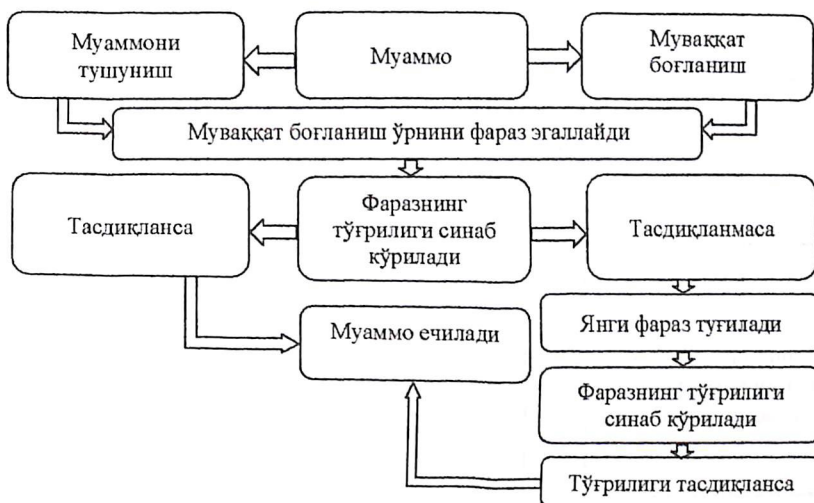
Муаммоли савол ва вазифалар биргаликда муаммоли топшириқнинг таркибига киритилади. Муаммоли топшириқ ўқитувчи, таълим берувчи, китоб муаллифи томонидан муаммоли савол ва вазифа шаклида билим олувчини муаммоли вазиятга туширадиган ўқув топшириғидир.

Муаммоли топшириқда муаммоли савол ва вазифаларнинг элементлари мавжуд бўлади. Шунинг учун ҳам у талабани муаммоли вазиятга олиб киради. Муаммоли топшириқнинг ечимини топишда, унинг шарти муҳим аҳамиятга эга.

Муаммоли вазият - субъектнинг психологик ҳолати бўлиб, муаммо билан дуч келганда ақлий қийинчиликнинг пайдо бўлиши,

зудлик билан ҳал қилишга ҳалакит берадиган янги билим ва ҳаракат усулларни излаш, уларни топиб, ҳосил бўлган қийинчиликларни бартараф этишни таъминлайди. Муаммоли вазият талабани янги билимларни эгаллашга, ижодий фикрлашга, ички интеллектини намоён этишга даъват қилади.

Бу босқичларни муваффақиятли амалга ошириш талабанинг тадқиқотчилик фаолияти тўғрисидаги тасаввурларини ойдинлаштиради. Чунки уларнинг ҳар бири куйидаги алоҳида мақсадларни ўз ичига олади ва бир бутун натижага олиб келади (2.6-расм).

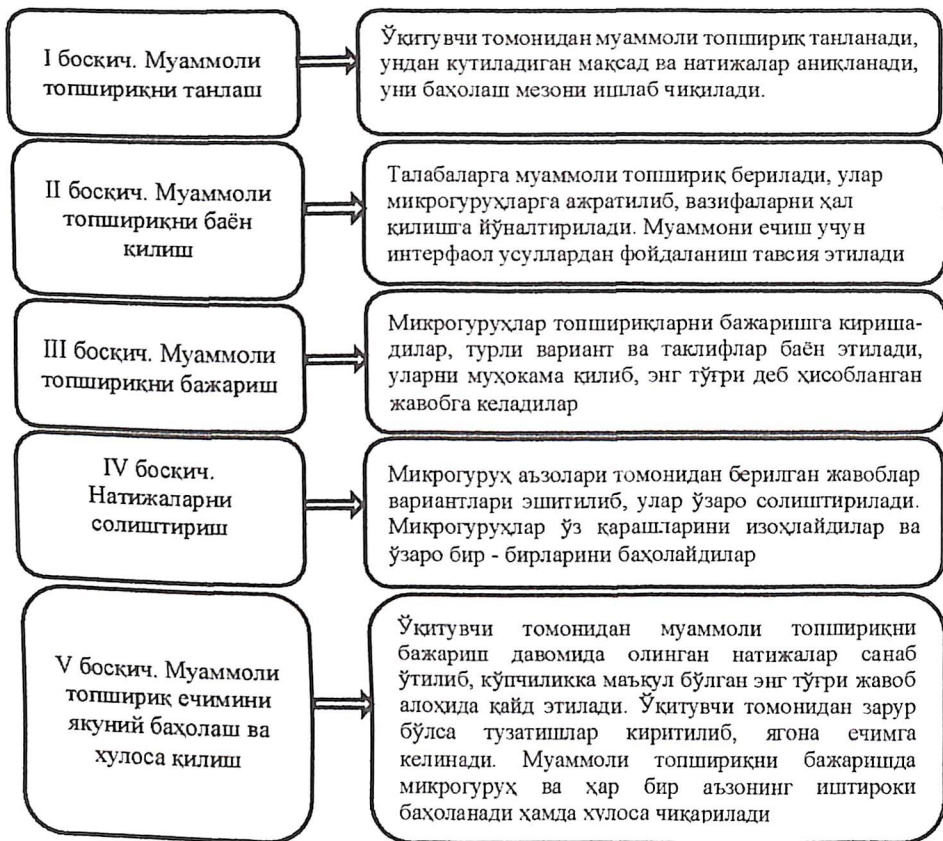
2.6-расм. Муаммони ҳал этилиш тартиби.

Муаммони ҳал этиш жараёнида талабанинг фаол иштирокини таъминлаш мақсадида бу жараённи шартли равишда куйидаги тўрт босқичга ажратиш мумкин:

– талабани муайян мавзуга қизиқтириш, уни тадқиқ қилишга ундаш;

- муаммони англаш;
- муаммо юзасидан мустақил фикрлаш;
- муайян илмий хулосалар чиқариш.

Юқоридаги топшириқнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда муаммоли топшириқ ва вазифаларнинг бажарилиш тартиби куйидагича кўринишга эга бўлади (2.7-расм).

2.7-расм. Муаммоли топширик ва вазифаларни бажариш bosqichлари.

Биринчи bosqichда ўқитувчи фаоллик кўрсатади, мавзу ёки саволнинг мазмунини ақс эттирувчи муаммони танлайди, қўлга киритиладиган натижа ва уни баҳолаш мезонларини ҳамда ҳар бир bosqichга тегишли бўлган вақтни белгилайди.

Кейинги bosqichларда фаоллик талабаларга ўтади. Даставвал, улар муаммоли топширикнинг моҳиятини тушуниб олишлари керак. Кичик гуруҳларга бўлинган холда муҳокама, мунозара, ақлий ҳужум, далиллаш, исбот қилиш ва бошқа интерфаол методлардан

фойдаланиб, ҳар бир гуруҳдаги талабалар ўзлари тўғри деб ҳисоблаган ечимларни илмий жиҳатдан изоҳлайдилар.

Ўқитувчи гуруҳлар ва алоҳида талабаларнинг фаоллигини назорат қилиб боради. Асосан, ҳар бир босқичга ажратилган вақтга қатъий амал қилишни таъминлаш ўқитувчиларнинг зиммасида бўлади.

Тўртинчи босқичда барча гуруҳлар ўзларининг жавобларини изоҳлайдилар. Бунда талабалар бир-бирларининг тадқиқот фаолиятларини ўзаро баҳолашлари зарур бўлади.

Охирги босқичда ўқитувчи барча жавобларни умумлаштириб, энг тўғри жавобни белгилайди. Зарур бўлган ҳолларда айрим қўшимча ва тўлдиришлар киритилади ва хулоса қилинади.

Шунда талабаларда муаммонинг ечимига ҳисса қўшганлик ва тўғри жавобларнинг топилишида ўзининг улуши борлигини ҳис этиш билан бир каторда, янги муаммоларни ҳал этишга қизиқиш пайдо бўлади.

Бу жараёнда талаба авваламбор қўйилган муаммонинг моҳиятини англаб етиши керак. Тадқиқотчилик кўникмалари талабаларнинг муаммоли вазиятларни ечишлари давомида намоён бўлади. Шундан келиб чиққан ҳолда, бугунги кунда олий ўқув юртларида муаммоли таълимни кенг қўллаш талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини самарали ривожлантириш имконини беради. Ўз навбатида илмий ижодкорлик шахс тафаккури тараққиётини таъминлайди.

Талабани муайян мавзуга қизиқтириш, уни тадқиқ қилишга ундаш учун мутахассис ёки илмий раҳбар мавзунинг жамият манфаатига мослиги, унинг табиий ёки илмий билимлардаги ўрни, талабанинг уни тадқиқ қилишдаги имкониятлари кенглиги каби тушунчалар билан маънавий руҳлантириши зарур. Муаммони англаш учун тадқиқотчи талаба мавзуга дахлдор илмий билимларни чуқур ўрганиши, унинг ҳал этилмаслиги қандай ижтимоий, иқтисодий, маънавий оқибатларга олиб келиши ва аксинча унинг ҳал этилиши қандай ижобий ҳолатларга сабаб бўлиши ҳақидаги тасавурларга эга бўлиши керак.

Муаммо юзасидан мустақил фикрлаш жараёни бевосита талабанинг тадқиқот ишларида қўйилган вазифаларни ҳал этиш йўллари излаши, уни амалга ошириш шартларини аниқлаши,

ундан кутиладиган натижаларни тасаввур қилиши ва ниҳоят, хулоса чиқаришида катта аҳамиятга эга.

Муайян илмий хулосалар чиқариш тадқиқот аввалида қўйилган мақсад ва вазифалар, уларни амалга оширишга йўналтирилган тадқиқот методлари, фарази, илмий янгилиги, таҳлилий маълумотлар, тажриба-синов натижалари асосида амалга оширилади. Замоनावий педагогик технологияларнинг зарур ва муҳим шартларидан бири талабани мустақил билим олиш ва тадқиқотчилик фаолиятига йўналтиришдан иборат.

Замоनावий педагогик технологияларни қўллашнинг зарур шартларидан бири, таълим жараёнида ўқитувчи таълим олувчиларнинг мустақил билим олишларини таъминловчи, уларни илмий тадқиқотга йўналтирувчи, маслаҳат берувчи, тафаккурини ривожлантиришнинг тўғри йўлларини кўрсатувчи, ҳамкорлик қилувчи шахс саналади. Бунга муаммоли таълим технологияси орқали эришиш энг маъқул йўл ҳисобланади. Яъни:

- илмий мавзунинг давлат ва жамият тараққиётидаги аҳамиятини англаш, истиқболини тасаввур қилиш;
- илмий адабиётлар, манбалар, материалларни таҳлил қилиш;
- илмий материаллар ёзиш усулларини ўрганиш;
- таҳлил асосида илмий мақола, маъруза, тезислар тайёрлаш;
- илмий мавзуларда суҳбат, мунозара, баҳс юритиш ва шахсий илмий нуқтаи назарни баён қила олиш;
- илмий конференцияларда иштирок этиш;
- муаммоли мавзуларда суҳбат-тренинглар ташкил эта олиш;
- муомала, мулоқот маданиятини ўрганиш;
- тажриба-синов ишларини ташкил этишни ўрганиш;
- тадқиқот мавзусига оид саволлар тузиш ва улар асосида мулоҳаза юритиш.

Муаммоли таълим мустақил, ижодий ва фаол ўзлаштиришни таъминлаш билан бирга, кенг қамровли фикр юритиш, аввалига ўзи учун янги билимларни кашф этиш ва кейинчалик илм-фанни ривожлантирадиган кашфиётлар қилишга замин ҳозирлайди.

ОТМда таълимни замоनावий педагогик технологияларга асосланган ҳолда муаммоли таълимни ташкил этишда ноанъанавий усулдан унумли фойдаланиб, талабалар гуруҳлари кичик гуруҳчаларга ажратилади ва маъруза матнлари бўйича топшириқлар

олдиндан такдим этилади. Кичик гуруҳ сардори бошчилигида олдиндан бериб борилган мавзу бўйича талабалар тайёргарлик кўриб боришади. Дарс жараёнида эса ҳар бир гуруҳнинг эркин фикр билдириши учун тўлиқ шарт-шароит яратилади.

Анъанавий дарсларда 80-90 дақиқа давомида ўқитувчи фаоллик кўрсатиб, талаба сушт тингловчига айланган бўлса, замонавий педагогик технологиялар талаби асосида олиб борилган дарсларда талаба эркин фикр билдириб, ҳар бир дарснинг ноанъанавий шаклларда: баҳс-мунозара, учрашув, дидактик ўйинлар, сахна дарслари, компьютер дарслари, композицияли дарслар, семинар, мушоира, аклий ҳужум, савол-жавоб тарзида ўтиши таъминланади. Ўқитувчи фаолликни талабаларга ўтказиш методикасидан фойдаланади. Дарс сўнггида кафолатланган натижа олишга оид хулосалар, тавсияларни ўқитувчи томонидан умумлаштириш имконияти яратилади. Замонавий педагогик технологиялар асосида талабаларни илмий тадқиқотчилик фаолиятини шакллантиришга йўналтириш ўзига хос дидактик хусусиятларга эга. Гуруҳлар ишида фаолликни таъминлаш учун ҳар бир талабанинг алоҳида ва бошқа микрогуруҳлар доирасида ўзини тутиши, хулқ- атвори, билими, мулоқот маданиятига амал қилиши, шахсга нисбатан гуруҳий таъсирлар, гуруҳдаги шахслараро муносабат, ўзаро мослик, гуруҳ фаолиятини бошқариш, мулоқот жараёнида бир-бирини тўғри тушуниш, тадқиқотчилик кўникмаларини намоён қилиш талабани мужассам ривожлантириш учун жуда зарурдир.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш жараёнида, уларда қуйидаги педагогик кўникмалар шаклланиши лозим:

- муаммони топиш ва шакллантириш кўникмаси;
- ўз фаолиятини босқичлар ва фазалар бўйича режалаштириш кўнимаси;
- кашфиётчилик масалаларини ечиш назариясидан фойдаланиб намунавий бўлмаган масалаларни ечиш кўникмаси;
- жамоа билан ишлаш ва жамоада ишлаш кўникмаси;
- фаолият натижаларини танқидий баҳолаш кўникмаси.

Булар орасида муаммони излаш ва шакллантириш кўникмаси ўта муҳим ҳисобланади. Шунинг учун ҳам дастлаб бўлажак касб таълими ўқитувчиларини функционал таҳлил каби методикалардан

фойдаланишга ўргатиш зарур. Бу методика фойдаланилаётган муаммога энг нозик жойни аниқлашга йўналтирилган ва фаннинг турли соҳаларида баъзи бир чекловлар билан қўлланилади.

Бўлажак касб таълим ўқитувчилари тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлаш методикасининг ишлаб чиқишнинг навбатдаги босқичи бу ўқув материални танлаш мезонини ишлаб чиқиш бўлиб, П.Р.Атутов, Ю.К. Бабанский бошқалар томонидан таклиф этилган мезонлар таҳлили асосида биз ўз тадқиқотимиз учун қуйидаги мезонларни танлаб олдик [30, 32]:

1) Ўқитиш мазмунида инсоннинг интеллектуал ва ижодий қобилиятларини шакллантириш масалаларини яхлит акс эттириш лозим.

2) Ўқитиш мазмунини бўлажак касбий фаолиятга яқинлаштириш заруратини ўзида акс эттирувчи унинг амалий аҳамиятлилик мезони.

3) Ўқитиш мазмуни мураккаблигининг бўлажак касб таълим ўқитувчисининг реал ўқув имкониятларига мувофиқлиги мезони. Ю.К.Бабанскийнинг фикрича, агар ўқитиш мазмуни таълим олувчининг ёши ва тайёргарлик даражасига ёки қаралаётган предметни ўрганиш ажратилган вақтга мос бўлмаса, у ҳолда уни оптимал деб ҳисоблаб бўлмайди [32]. Агар ўқитиш жараёнида бўлажак касб таълим ўқитувчисининг ёш ва шахсий хусусиятлари эътиборга олинмаса, у ҳолда тадқиқотчиликка тайёргарлик жараёнида уларнинг ижодкорлигини бошқариб бўлмайди.

4) Ўқитиш мазмунига ОТМда ўқув-методик ва моддий-техник баъзасини мувофиқлиги мезони.

Ўқув материални танлаш мезонлари аниқлангандан сўнг ўқитиш кетма-кетлигини режалаштириш ва бу тизим амалга ошириладиган фанни танлаш зарур. Бундай фан сифатида бизнинг тадқиқотимизда “Умумий педагогика” ва “Касбий педагогика” умумкасбий фанлари танланган. Ушбу фанни ўрганиш жараёнида бўлажак касб таълим ўқитувчиларида қуйидаги методологик тайёргарлик асослари шаклланади: фаолиятнинг мантикий тузилмасини, амалларнинг назарий ва амалий методикасини эгаллаш, тадқиқотчилик фаолияти элементи сифатида лойихалаш фаолияти кўникмаларини такомиллаштириш. Шунингдек, ушбу курсни ўзлаштириш жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини техник тизимлар

ривожланиш қонуниятларини ва техник объектлар ривожланишини башорат қилишни ўрганади. Ушбу курсни ўрганишда тадқиқотчилик тайёргарликнинг якуний босқичи бўлиб, тадқиқотчилик характеридаги лойиҳаларини яратиш ҳисобланади.

Биз ўз тадқиқотимизда “лойиҳа методлари” технологияси, кейс технология, тренинг технологиялар, ўқитишнинг жамоавий усуллари, янги ахборот технологиялари, табақалаштириб ўқитиш, ҳамкорлик педагогикаси, ривожлантирувчи таълим, ўқув билимларини босқичма-босқич шакллантириш усулларидан фойдаландик. Лойиҳа деганда вақт бўйича билим ва охири мавжуд қоида олдиндан аниқланган натижа ёки мақсадга йўналтирилган, ресурслар ва муддат бўйича берилган чекловлар, шунингдек сифатига қўйилган талаблар асосида аниқ маҳсулот ёки шароит яратиш фаолияти тушунилади.

ОТМлар касбий таълим йўналишларида умумкасбий фанлар, шу жумладан “Касбий педагогика” фанини бўлажак касб таълими ўқитувчиларига ўргатиш учун ўз ичига масала ва топшириқларни олган турли хил ҳисоблаш ишларидан фойдаланилади.

Жумладан, умумкасбий фанлар бўйича маъруза машғулотларида муаммоли таълим технологиялари (муаммоли – маъруза, олдиндан режалаштирилган хатоларни ўзи ичига олган маъруза, визуаллаштирилган маърузалардан), амалий-лаборатория машғулотларида эса лойиҳа-тадқиқот методлари (ишбилармонлик ўйинлари, ролли ўйинлар, дидактик ўйинлар ва кейс-технологияси), мустақил таълимни ташкил этишда эса топшириқлар тизими (технологик, ижодий, изланишга ундовчи, башоратловчи ва ташҳисловчи топшириқлар) қўлланилди.

Ўтказиладиган ўқув машғулотларида кўпинча янгилик элементлари мавжуд бўлмасдан олдиндан маълум ва кўп марта такрорланадиган алгоритм бўйича бошқа экспериментларни такрорлаш бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган бўлажак касб таълими ўқитувчиси етарлича янги муаммони қандай танлашни, экспериментни қандай режалаштириш ва ўтказишни билмаслиги бирдан англайди. Агар машғулотларда бир қатор техник ва технологик мақсадларни ечиш талаб этиладиган янги конструкция ва лойиҳани ишлаб чиқиш кўзда тутилган бўлса, у ҳолда бу жараён

янада мураккаблашади. Бундай ижодий масалаларга биринчи марта дуч келган бўлажак касб таълими ўқитувчиси психологик травма (жароҳат) олади, синаш ва хато методи билан бир неча масалаларни ечишга уринишдаги муваффақиятсизликлар эса уни ўзида қобилият йўқ деган хулосага олиб келади, яъни унда ўзини ўзи ривожлантиришга қизиқиш пасаяди. Биз ўз тадқиқотимизда бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлашнинг таянч воситаларидан бири сифатида тадқиқотчилик ўқув масалалари ва топшириқларини яратдик ва улардан фойдаландик (3- илова).

Масала – бу онгда акс эттирилган ёки белгили моделда объективлаштирилган муаммоли вазият бўлиб, билим ва тажрибанинг мавжуд воситалари асосида унинг ҳал этиш учун зарур ва етарли бўлган маълумотлар ва материалларни ўзида сақлайди ҳамда барча турдаги таълим муассасаларида қўлланиладиган таълим олувчиларнинг билим ва амалий малакаларини текшириш методларидан бири ҳисобланади [172].

Топшириқ – бу ўқитиш жараёнида таълим олувчи бажариш учун шакллантирилган ва расмийлаштирилган масала. Топшириқ ҳамма вақт ўзида қуйидаги талабларни сақлайди: саволга жавоб; қандайдир машқни бажариш; ниманидир исботлаш ва бошқалар. Агар топшириқ таълим олувчи томонидан мазмунли қабул қилинса, у ҳолда бу топшириқ таълим олувчилар учун масалага айланади, яъни аниқ шартда берилган мақсадни ўзида субъектив ифодалайди [172].

Келтирилган таърифлар асосида топшириқ ва масалалар ўртасидаги бизнинг тадқиқотимиз учун хос бўлган фарқларни шакллантираемиз. Бизнинг тадқиқотимиз учун асосий фарқ бўлиб муаммоли вазиятни шакллантиришдаги фарқ ҳисобланади. Агар муаммоли вазият шартда уни ҳал этиш учун етарли бўлса у ҳолда биз бу муаммони масала сифатида талқин этаемиз. Агар маълумотлар ёки уларнинг маълум бир қисмлари етарли бўлмаса ва уларни муаммоли вазиятни таҳлил қилиш ҳамда бу жараён билан боғлиқ ечимни олиш жараёнида олиш зарур бўлса, у ҳолда бундай масалани биз топшириқ сифатида талқин этаемиз.

Ўқув масаласи ва топшириқларини психолого-педагогик функцияси турли манбалардаги объектив билимларни субъектив кўринишга ўзгартириш билан, шунингдек, таълим олувчининг

фикрлаш фаолиятини шакллантириш ва такомиллаштириш жараёнини бошқариш билан боғлиқ [85, 86, 96]. Топшириқ элементи сифатида ўқув масалаларининг хусусияти шундан иборатки, ўқув амаллари воситасида уни ечишда бир жинсли хусусий масалалар бутун синфини ечишнинг умумий усуллари кашф қилинади ва эгалланади [125]. Ўқитишга технологик ёндашув талабаларига энг тўла жавоб берувчи восита сифатида масала таълим олувчининг ўқув ҳаракатлари (амаллари)ни лойиҳалаш имконини берувчи ва билимларни ўзлаштириш ва кўникмаларнинг кенг доирасининг шаклланганлик даражасини тапхислаш инструменти бўлиб хизмат қилади.

Ўқув масалалар назарияси ўқув масалаларини уларнинг тузилмаси, шунингдек педагогик моҳияти ва дидактик функциялари нуқтаи назаридан қарашга имконият берди. Аммо бундай масалалар бизнинг тадқиқотимиз учун ноқулай, чунки улар талабалардан мустақил мақсад кўйиш, яъни масалаларни ечиш мақсадини шакллантириш ва уни ечиш алгоритмини ишлаб чиқишни талаб этади. Методик асосларини ўргатишда эса, бундай масалалардан фойдаланиш мумкин эмас. Агар улар таълим олувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиради, у ҳолда бу оддий фикрий операцияларнинг қатта қисми бўлиб ҳисобланади.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятига тайёрлашда шартларнинг аниқ кўринишида эмас, балки тадқиқот мақсади, объекти ва предметини мустақил англаши ва ўз фаолиятини ташкил этишнинг аниқ усулларидан ва муаммоси ёки тадқиқотчилик вазиятли кўринишида шакллантирилган масалалардан фойдаланиш зарур.

Бизнинг нуқтаи назаримизча реал муаммоли вазиятларга асосланган ўқув масалаларидан фойдаланишда турли хил манбалардан олинган ва масалаларни ечишда мустақил эришиладиган объектив маълумотлар таълим олувчининг субъектив билимларга айланади. Ўқув масалаларининг кўпфункционалиги ўқитиш технологиясининг турли ташкил этилувчиларини, мақсадга эришиш шартлари, усуллари ва воситалари билан бирлаштиришга имкон беради.

Талабаларда тадқиқотчилик фаолиятига нисбатан содир бўлган ўзгаришлар (қизиқиш, эҳтиёж, фаоллик, ташкил этилганлик ва бошқ.) таҳлили натижасида уларни шакллантириш истиқболларини

олдиндан айтиш мумкин. Бу талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини бевосита амалга оширишнинг сўнгги босқичи бўлади. Талабаларнинг тадқиқот ишига муносабати ва унда фаол иштироки ҳақидаги билимлар тадқиқот қобилияти ва кўникмаларини шакллантириш жараёнининг бошқарилишини, ўқитувчи меҳнатини эса осонроқ ва самаралироқ бўлишини таъминлайди.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини бошқариш таркибига улар томонидан керакли ғояни тузиш; реал имкониятлар ҳисобидан тадқиқот ишларини режалаштириш; қабул қилинган режалар амалга оширилиши билан боғлиқ ташкилий ишлар ва ўз-ўзини баҳолаш, назорати киради.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнида ўқитувчилар томонидан ўқувчилар тадқиқот ишини ташкил эта оладиган касб таълими ўқитувчисининг тайёргарлиги мақсади ва вазифаларига мувофиқ илгари суриладиган педагогик факторлар ва шароитлар ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу факторлар ва шароитларга Олий таълими муассасаларда мақсадли ва ўз вақтида ташкил этилган тадқиқотчилик машғулоти киради.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини бошқариш вазифаси эса талабаларни зарурий техник воситалар ва жиҳозлар, луғатлар ҳамда ўқув адабиётлари ва тадқиқот ишини бажариш жойи билан таъминлашдан иборат.

Бошқариш тизимини ишлаб чиқишда шуни ҳисобга олиш керакки, тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёни ўқув жараёнига тадқиқот элементларини мақсадли, тартибли ва онгли киритиш, талабаларда ечимларни мустақил топишга ундовчи муаммоли вазиятларни яратиш, ўқитувчи ва талаба орасида касбий шаклланишга қаратилган кўшма тадқиқотчилик фаолиятни режали ташкил этиш ва олиб бориш воситасида муносабатларни бошқаришдан иборат.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

Талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича олиб борилган назарий ва амалий изланишлар асосида биз томондан уларни шакллантириш дастури ишлаб чиқилди.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш самараси куйидаги дидактик шароитлар билан, яъни таъминланиши; талабаларнинг тадқиқот иши ва унинг натижаларига муносабатни шакллантириш; ўқув-тадқиқот ишида “ўқитувчи-талаба” тизимидаги субъект-субъект ҳамкорлигини ташкил этиш; ўқув фанларини ўқитиш ва тадқиқот ишини чуқур ўрганиш бирлигини таъминловчи тадқиқот-ижодий муҳитни яратиш; ҳар бир талабанинг тадқиқот мавзуси ва таркибининг интегратив характерини қўллаш ва индивидуал ўрганиш тажрибаси эркинлиги асосида ижодий фаоллигини ривожлантириш; ўрганишнинг илмий методлари ва тадқиқот масала ва вазифаларини ечиш методикаларини ўргатиш орқали асослаб берилди.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг тавсия этилган дастури бутун ўқув жараёнида ўқитувчи фаолиятининг маълум босқичлари ва талабада ўқув-тадқиқотчилик қобилияти ва кўникмаларини шаклланганлик даражасига мувофиқ шароитлар орасидаги боғлиқликни акс эттиради. Талабанинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш дастурида уни амалга ошириш босқичлар кетма-кетлиги белгиланди.

Талабалар тадқиқот кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг дидактик асослари инструментал-дидактик воситалар асосида талабалар ва ўқитувчининг ўзаро боғланган ҳаракатларининг кетма-кет системаси сифатида кўрсатилди. Ўқитувчининг фаолияти талабаларнинг ўқув-тадқиқот қобилияти ва кўникмалари ҳолати мониторинги; фан бўйича дастурий ва қўшимча материаллар таркиби таҳлили ва танлови; таълимни дарс ва аудиториядан ташқари ишларнинг фаол шакллари ва методлари ёрдамида тадқиқот сифатида ташкил этиш; талабаларга тадқиқот вазифаси ёки муаммосини мустақил танлаш имконини бериш; талабаларни илмий ўрганиш ва ўқув тадқиқоти технологияларига ўргатиш; тадқиқот жараёнини дидактик ва услубий воситалар билан таъминлаш; талабаларга режалаштиришда, тадқиқот давомида ва натижаларни баҳолашда ёрдам кўрсатишдан иборат.

Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш методикаси талабанинг тадқиқот иши фаолиятида ва ўқув жараёнида умумқасбий фанлар, махсус фанлар ва

педагогик-психологик цикл фанларини ўрганишда тажриба-синовдан ўтказилди. Унинг амалга оширилиш кетма-кетлиги педагогик жараён компонентлари ва ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро боғланган фаолият турларига мувофиқ кўрсатилди.

Турлича ўқув-тадқиқот фаолиятида талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмалари нафақат шаклланади, балки мукаммалашади, тажриба орттирилади ва касбий билимлар кенгаяди. Ўқитувчи томонидан тўғри ташкил этилган ва бошқариладиган талабанинг тадқиқот фаолияти тадқиқотчилик қобилияти ва кўникмаларини босқичма-босқич шакллантириш учун катта аҳамиятга эга.

Талабанинг тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини амалга ошириш ва уни бошқариш механизми ишлаб чиқилди.

Тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини илмий асосда бошқариш ўқитишга ва илмий тадқиқот ишларига фаол ва онгли таъсирни билдиради ва талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнининг оптимал боришини таъминлашни мақсад қилади. У талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнининг ички қонунларининг илмий билимлари ҳақида ўзаро боғлиқлиги ҳамда биридан иккинчисига ўтиш асосида амалга оширилади.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларини ўрганиш натижасида таълим ва тарбия жараёнида ижодий ёндашувни кучайтириш, талабанинг ўз йўлини белгилаб олиши ва шахсий фазилатларни амалга ошишга имконият яратиш; талабанинг ўқув вазифаларини ва муаммоларини мустақил ечиш муҳимлиги; унинг ижодий қобилияти ва тадқиқотчилик кўникма ва малакаларини шакллантириш бугунги кун талаби эканлигини тадқиқотчилик ишининг дастурий-методик таъминоти билан боғлиқлиги асослаб берилди.

Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёни самарадорлиги шартларини назарий ва амалий жиҳатдан асослаш бизнинг тадқиқотимиз мақсади бўлди. Бунинг учун ўқув-тадқиқот жараёни давомида талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш моҳияти ҳамда мазмунини ёритиш; уларнинг шаклланганлиги мезонлари, кўрсаткичлари ва даражаларини аниқлаш; талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш дастурини ҳамда методикасини ишлаб чиқиш, амалда жорий этиш; ўрганиладиган жараён самарадорлигига ёрдам берувчи дидактик шароитларни аниқлаш ва экспериментал асослашдан иборат вазифалар белгиланди. Ўтказилган назарий ва амалий изланишлар натижалари таҳлили қуйидаги хулосалар қилиш имконини берди:

1. Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараёни талабанинг дунёқараши, илмий билиш қобилияти ва кўникмалари, унинг натижаларига қадрли муносабати ва ўз йўлини топиш ва ижодий ривожланиш билан характерланадиган шахсий малакавий компонентларидан ташкил топади.

Фаолиятли ёндашув жиҳатдан талабанинг тадқиқотчилик кўникмалари тизимлаштирилган таълимни ташкил этади. Бу жиҳатдан улар ўз тузилмасига, гносеологик, технологик, ижодий ва шахсийлар компонентларни олади. Тадқиқотчилик кўникмалари мазмуни эса ушбу компонентларнинг дидактик яхлитлигида ифодаланади. Функционал компонентлар эса (илмий-дунёқараш, ахлоқий, коммуникатив, ахборий ўргатувчи, шахсий-ривожлантирувчи) унинг жараёنли жиҳатини ёритади.

2. Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шаклланганлик даражалари бир қатор аниқланган кўрсаткичлар (адаптив, репродуктив, эвристик, креатив) ва мезонлар (тадқиқотчиликка мотивация, илмий фикрлашни, ўқув изланишларига, технологик тайёргарлик, шахсни ижодий фаоллиги) ёрдамида аниқланади. Математик статистика методлари компонентлар орасида ўзаро боғлиқликлар ва боғланишлар мантигини ўрнатиш имконини берди, бунинг натижасида ўрганилган жараёнларнинг тизимли ва мақсадли характери хақида хулоса қилинди.

3. Талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари ҳолати таҳлили шуни кўрсатдики, бўлажак касб таълими ўқитувчилари давлат таълим стандартларига мос ҳолда ўқитишга ижодий ёндашувни амалга ошириш заруриятини кўрсатди; талаба касбий тайёргарлиги даражасини ошириш самарадорлиги мезонларидан бири сифатида тадқиқотчилик кўникмаларини шаклланганлиги ва ривожланганлиги даражасини қўллаш мумкинлиги асослаб берилди. Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришда ўқитувчиларнинг илмий-методологик тайёргарлиги кўрсаткичлари, мезонлари ва даражалари аниқланди ва ишлаб чиқилди. Ўқитувчиларнинг илмий-методологик тайёргарлигига мувофиқ тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришнинг ва ривожлантиришнинг дидактик шартлари, дастури ва методикасини ишлаб чиқиш зарурияти кўрсатилди.

4. Касбий таълим йўналиши талабаларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш самарадорлиги қуйидаги дидактик шартлар таъминланиши билан белгиланади. Буларга талабаларнинг тадқиқотчилик фаолияти ва унинг натижаларига муносабатини шакллантириш; ўқув-тадқиқот фаолияти жараёнида “ўқитувчи-талаба” тизимида субъект-субъект ҳамкорликни ташкил этиш; ўқув фанлари ва тадқиқот ишларини чуқур ўрганиш бирлигини таъминловчи тадқиқот-ижодий муҳитни яратиш; ҳар бир талабанинг тадқиқот мавзуси, тадқиқот иши таркиби интегратив характерини қўллаш ва индивидуал ўрганиш тажрибаси эркинлиги асосида ижодий фаоллигини ривожлантириш; ўрганишнинг илмий методлари ва тадқиқот масала ва вазифаларини ечиш методикаларини ўргатиш киритилди.

5. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш модели ишлаб чиқилди ҳамда унинг компонентлари мазмун иёритиб берилди.

6. Биз томондан талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантиришнинг ва ривожлантиришнинг тавсия этилган дастури бутун ўқув жараёнида ўқитувчи фаолиятининг маълум босқичлари ва талабада ўқув-тадқиқот қобилияти ва кўникмаларини шакллантирилган даражасига мувофиқ шароитлар орасидаги боғлиқликни акс эттиради. Талабанинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш дастурида мақсадли, таркибий, технологик ва рефлексив босқичлари кетма-кетлиги белгиланган.

7. Талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг дидактик асослари инструментал-дидактик воситалар асосида талабалар ҳамда ўқитувчининг ўзаро ҳамкорликдаги ҳаракатларининг кетма-кетлиги тизими сифатида кўрсатилган. Ўқитувчининг фаолияти талабаларнинг ўқув-тадқиқотчилик қобилияти ва кўникмалари ҳолатининг мониторингининг; фан бўйича дастурий ва қўшимча материаллар таркиби таҳлили ва танлови; таълимни дарс ва аудиториядан ташқарида ишларни таълимнинг фаол шакллари ва методлари ёрдамида тадқиқотчилик элементларидан фойдаланиб ташкил этиш; талабаларга тадқиқот вазифаси ёки муаммосини мустақил танлаш имконини бериш; талабаларни илмий ўрганиш ва ўқув тадқиқоти технологияларига ўргатиш; тадқиқот жараёнини дидактик ва услубий воситалар билан таъминлаш; талабаларга режалаштиришда, тадқиқотчилик давомида ва натижаларни баҳолашда ёрдам кўрсатишдан иборат. Танланган методикамиз ўқув предметини чуқур ўрганиш ва талабларни тадқиқотчиликка йўналтириш ўқишнинг бутун даври бўйича ўқув-тадқиқотчилик фаолиятини самарали ташкил этиш имконини беради.

8. Тадқиқотларимиз шуни кўрсатдики, талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг оптимал даражаси ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро ҳамкорлигидаги фаолияти билан фойдаланиб, у қуйидаги омиллар йиғиндиси билан характерланади: тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш мақсади, таркиби, характери ва ўқитиш методлари; дидактик воситалар ва талабаларнинг ёш хусусиятлари. Барча

кўрсатилган омиллар талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнида ўзаро боғланган.

9. Талабалар тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнининг натижаларини амалга ошириш механизми ишлаб чиқилиб, унинг компонентлари етарлича ёритиб берилди.

10. Талабаларнинг ўқув-тадқиқот ишини такомиллаштириш субъекти бўлиб алоҳида ўқитувчи эмас, барча кафедра ўқитувчилари жамоаси ҳисобланади. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнининг илмий ташкил этилиши, ўқув-тадқиқот жараёнини илмий бошқариш даражасини амалга ошириш заминида бўлиши мумкин. Бунинг асосий шарти ва воситаси бўлиб ўқув-тадқиқот жараёнида талабаларнинг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг педагогик бошқариладиган системасини яратиш бўлиб, унинг мавжудлиги ўқув жараёнининг сифатини оширади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни (23 сентябрь 2020 йил) // <https://lex.uz/docs/-5013007>.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1997, 31-61 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т., 2017, 39 б.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 18 майдаги “Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизимини янада ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш бўйича Республика комиссиясини тузиш тўғрисида”ги Ф-4941-сонли Фармойиши.
5. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курагимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017, 103 б.
6. Абдуллаева Қ. Касбий фанлар орқали ўқувчиларда ижодкорлик кўникмаларини шакллантириш// Ж.Педагогик таълим.2004.- №6, 53-55 б.
7. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение, 1990, 140 с.
8. Авлиёқулов Н.Х., Мусаева Н.Н. Педагогик технологиялар. Тошкент: Фан ва ва технология. 162 б.
9. Авлиёқулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари. Муаллиф. 2001.
10. Алексеев В.Е. Активизация работ по развитию технического творчества учащихся. – М.: Высшая школа, 1989, 73 с.
11. Алексеев В.Е. Ўсмирларда ижодкорлик кўникмаларини ривожлантириш. – Т.: Ўқитувчи, 1992, 88 б.
12. Алимов Н.Н. Касб-хунар коллежи ўқувчиларини техник ижодкорлик фаолиятига тайёрлаш методикаси: Пед.фандокт. ... дисс. –Т., 2009, 138 б.
13. Амиргазина А. О. Развитие творческой активности студентов – важнейшее условие профессиональной подготовки будущего специалиста // Международная научно-практическая конференция

посвященная 50-летию основания КазГАТУ им. С.Сейфуллина.- Астана,2007, 191-193 с.

14. Амелина Н.С. Учебно-исследовательская деятельность студентов педвуза (в процессе изучения дисциплин пед. цикла): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Киев, 1982, 22 с.

15. Андрианов П.Н. Развитие технического творчества младших школьников. – М.: Просвещение, 1999, 109 с.

16. Арсенова С.П. Формирование исследовательских умений студентов в системе их профессиональной подготовки: (на материале вузов ГДР и СССР): Дис.... канд. пед. наук. – М., 1990, 250 с.

17. Атутов П.Р., Ложкин В.М. Подготовки преподавателей для профессиональной подготовки учащихся // Сов. Педагогика. – М.:1985.-№2.-С.54-57.

18. Атутов П.Р. Всестороннее развитие и профессиональная подготовка учащихся // Советская педагогика. –М.:1987.-№3, 36-41 с.

19. Атутов П.Р. Мактабда политехник таълим.-Т.: Ўқитувчи, 1988.-169 б.

20. Атутов П.Р. Концепция политехнического образования в современных условиях // Педагогика. – М.: 1999, 17-20 с.

21. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика. “Профессиональная образование”. М.: 1997, 671 с.

22. Барболин М.И. Методологические основы развивающего обучения. М.: Высшая школа, 1991, 230 с.

23. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса.-М.: Педагогика, 1982, 190 с.

24. Бабанский Ю.К. Методы обучения учащихся в средних профессионально-технических учебных заведениях. Методические рекомендации. – М.: 1982, 40 с.

25. Батышев С.Я. Диалектика творчества. – М.: 1984, 228 с.

26. Батышев С.Я. Подготовка рабочих в средних профессионально-технических училищах.-М.: Педагогика, 1988. – 175 с.

27. Батышев С.Я. О всеобщем профессиональном образовании // Советская педагогика . –М.: 1991.-№6, 66-70 с.

28. Батышев С.Я. Научная организация педагогического труда. – М.: Изд-во АЛО, 1992, 237 с.

29. Байраба Т.Н. Дидактические условия эффективности использования исследовательского метода в обучении младших школьников: Дис. ... канд.пед. наук. – Киев, 1988, 217 с.
30. Барчук Е.И. Формирование исследовательских умений в лабораторном практикуме в высшей школе: Дис. ... канд. пед. наук. - Киев, 1986, 193 с.
31. Березовин Н.А., Литовченко В.Н. Формирование у будущих учителей готовности к исследовательской деятельности // Психология подготовки к педагогической деятельности. - Минск, 1990. - Вып. 2, 70-75 с.
32. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981, 96 с.
33. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. – М.: Академия.-2002.
34. Бородина Н.В., Самойлова Е.С. Модульные технологии в профессиональном образовании. Учеб. Пособие. Екатеринбург. - 1998.
35. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на Дону, 1983, 174 с.
36. Буш Г.Я. ДIALOGИКА и творчество. – Рига: Авотс, 1985, 318 с.
37. Бударкевич В.П. Формирование исследовательских умений в трудовой подготовке учащихся 9-10 классов городской школы: Дис. ... канд. пед. наук. - М, 1981, 233 с.
38. Вейна А.М. Мозг и творчество // Наука и жизнь. 1987.-№3, 78-80 с.
39. Воробьев А.И., Лиманский С.А. Техническое конструирование. Учебное пособие для студентов ИПФ пединститутов и учащихся педучилищ. – Т.: Укитувчи, 1990. – 110 с.
40. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1991, 480 с.
41. Галиев Т.Т. Системный подход к интенсификации учебного процесса. Дис. док. пед. наук. – Караганда.: 2002, 50 с.
42. Гетта В.Г., Плуток А.М. О комплексном характере подготовки студентов к руководству техническим творчеством учащихся // Школа и производство, № 4, 1987, 59-60 с.

43. Гусев С.С., Гусева Е.А. Взаимодействие познавательных процессов и научном и техническом творчестве. Под ред. В.Т.Мещерякова. – Л.: Наука, 1989, 125 с.

44. Жалолова Д.Ф. Махсус фанларни ўқитишда ўқувчиларнинг мустақил ва ижодий ишлаш фаолиятларини ривожлантириш (Касб-хунар коллежларининг “Тикувчилик ишлаб чиқариш” йўналиши мисолида): Пед. фан. ном. дис. – Т.: 2009. 140 б.

45. Зайиров К.А. Политехнические основы формирования конструкторско-технологических знаний и умений у будущих учителей труда с применением компьютерной техники. : Автореф. Дис. ... канд. Пед. Наук. – Т.: 1994, 21 с.

46. Зеер Э.Ф. Психологические основы профессионального становления личности-педагога. Автореф. Дисс. ... док. Псих. Наук. – Л.: 1988, 35 с.

47. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебное пособие. - Ростов н/Д.: Изд-во «Феникс», 1997, 480 с.

48. Иодко А.Г. Формирование у учащихся умений исследовательской деятельности в процессе обучения химии: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. –М., 1984, 16 с.

49. Исаева З.А. Формирование у студентов университета профессиональной готовности к организации исследовательской работы со школьниками: Автореф. дис.канд. пед. наук. - Алма-Ата, 1989, 24 с.

50. Исмаилов Т.Д. Научные основы полготовки будущих учителей труда к работе по развитию технического творчества учащихся.: Дис. ... канд. Пед. Наук. – Т.: 1995, 184 с.

51. Качнев В.И., Магзумов П.Т. Творческая и техническая конструкторская деятельности в трудовой подготовки школьников (метод.рекомен). –Т.: УзНИИНТИ, 1990, 58 с.

52. Камышиникова Т.А. Исследовательский подход в обучении как средство развития у учащихся познавательной самостоятельности - необходимого качества социально - активной личности: Дис. ... канд. пед. наук. -М., 1985, 254 с.

53. Керстин Ваквитц. "Қўшлок хужалиғи соҳаси бўйича махсус дидактика". "Марказий Осиё давлатларида ўқитувчиларни ўқитишнинг (Касбий педагогика, дидактика) регионал тармоғи" лойиҳа доирасида. Тошкент-2010.

54. Козыбай А.К. Научные основы формирования профессионализма инженера- педагога: Монография, Алматы-Москва, 2004, 326.
55. Комский Д.М. Основы теории творчества. Пособие для студентов и учителей. – Екатеринбург, 1993, 192 с.
56. Кузьмин К.И. Профессиональное образование в США // Профессионал. – М.: 1997.-№7-8, 57-63 с.
57. Лащик Я. Развитие теории и практики педагогики творчества.: Автореф. Дис. ... док. Пед. Наук. – М.: 1999, 24 с.
58. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981, 186 с.
59. Литовченко В.Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР: Дис.... канд. пед. наук. - Минск, 1990, 197 с.
60. Маркова Л.К. Ўқитувчи фаолияти, мулоқоти ва шахси. - Ж.: “Совет мактаби”, 1989.
61. Магзумов П.Т. Педагогические условия формирования профессиональной направленности школьников.: Автореф. Дисс. ... канд. Пед. Наук. – М.: 1982, 19 с.
62. Магзумов П.Т., Рузметов Ф. Формирование у учащихся потребности в трудовой деятельности. – Т.: Фан, 1991, 84 с.
63. Митрош О.И. Формирование исследовательских умений у учащихся педучилищ: Дис.... канд. пед. наук. - Минск, 1993, 173 с.
64. Морева Н.А. Основы педагогического мастерства. М.; Просвещение, 2006.
65. Муслимов Н.А. “Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед.фан.докт. ... дисс. –Т., 2007, 349 б.
66. Новиков Д.А. Статические методы в педагогических исследованиях. –М.: МЗ-Пресс, 2004, 66 с.
67. Нишоналиев У.Н. Формирование личности учителя трудового обучения: проблемы перспективы: – Т.: Фан, 1995, 85 с.
68. Олимов Қ.Т. Мутахассислик фанларини ўқитиш методикаси. Тошкент. – Фан, 2009.
69. Олимов Қ.Т. Касб таълими услубияти.Тошкент. Молия-Иқтисод. 2006, 96 б.

70. Олимов К.Т. Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари// Касб-хунар таълими. №3. 2007.
71. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок.57000 слов/Под ред Н.Ю.Шведовой.-15-е изд., стереотип.-М.:Рус.яз., 1984, 816 с.
72. Панеях В.М. Творчество и судьба историка. Б.А. Романов. – Спб, 2000.
73. Перкинс Д.Н. Творческая одаренность как психологическое понятие // Общественные науки за рубежом. Р.Ж.Сер. Науковедение.-М.:1988.-№4.-С.88-92.
74. Перишкин А.В. Ўрта мактабда физика ўқитиш асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1990, 243 б.
75. Петрова И.И. Педагогические основы межпредметных связей.-М.: Высшая школа, 1985, 79 с.
76. Педагогика: Учебн. пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. - М.: Российское пед-е агентство, 1996, 602 с.
77. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. - М: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Кн. 1: Общие основы процесса обучения. - 576 с: ил.
78. Психология.Словарь. – М.: Политиздат, 1990, 393 с.
79. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений - Ростов н/Д.: изд-во «Феникс», 1998, 544 с.
80. Рашидов Х., Хабиб Х., Ёлдашева Г., Закирова А. Касбий педагогика. Тошкент.-2007. 136 б.
81. Райнером Хельмиг. «Методы профессионального обучения и повышения квалификации» в рамках «Региональной сети обучения преподавателей (профессиональная педагогика/дидактика) в центрально-азиатских странах. Тошкент-2010.
82. Разумовский В.Г. Физика ўқитиш методикаси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1984. – 202 б.
83. Разумовский В.Г., Рабоджийская Р.К. Обучение школьников и развитие их способностей // Физика в школе. – Т.: 1994.-№2.
84. Рожкова Е.И. Формирование творческой деятельности студентов технических вузов средствами модульного обучения: Дисс. ... канд. Пед. Наук.-Калуга, 1991, 197 с.

85. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: 1976. Педагогика, – 416 б.
86. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Учпедгиз, 1996, 642 б.
87. Рубинштейн С.А. Основы общей психологии: - СПб.: «Питер», 1999, 705 с.
88. Скакун В.А. Методика производственного обучения в схемах и таблицах. Методическое пособие М: изд. отдел НОУ «ИСОМ» 2005.
89. Содиқов У. Математика дарсларида ижодий фикрлашни шакллантириш усуллари // Ж. Педагогик таълим. -2006.- №1. –Б.27-28.
90. Соатова Г.К. Каким должен быть современный преподаватель профессионального колледжа. «Подготовка инженерно-педагогического кадров для учебных заведений технического и профессионального образование» материалы международной научно-практической конференции . Астана-2010. - 6 б.
91. Сталяров Ю.С. Развитие технического творчество школьников: опыт и перспективы. – М.: 1983, 160 с.
92. Тигров В.П. Развитие технического творчества студентов индустриально-педагогических факультетов: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1988, 174 с.
93. Томасов Кёлер. «Выбор и разработка учебных и обучающих средств» в рамках «Региональной сети обучения преподавателей (профессиональная педагогика/дидактика) в центрально-азиатских странах. Тошкент-2010.
94. Тучкова Т.У. Функциональные опоры как средство обучения иноязычному диалогическому общению в средней школе: Дис. ... канд. пед. наук. -Липецк, 1989.
95. Турматов Ж.Р., Тоғаев Х., Алимов Н.Н. Касбий таълим мутахассисликка оид тадқиқотчилик билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш модули ҳақида “Ўрта махсус, касбунарс таълими тизимиға педагогик ва ахборот технологияларини таъбиқ этиш муаммолари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. (Халқаро экспертлар жалб қилинган ҳолда). Тошкент-2004. ЎМКҲТРИ. 150-151- б.

96. Турматов Ж.Р. Талабалар касбий тайёргарлигида тадқиқотчилик кўникмаларининг ўрни ва аҳамияти
97. Турматов Ж.Р., Алимов Н.Н., Ўқувчиларни техник ижодкорлик фаолиятга тайёрлашда ахборот таъминоти. Жиз. ПИ.
98. Турматов Ж.Р., Алимов Н.Н. Касб-хунар таълимида табиий фанларни ўқитишнинг илмий тадқиқот ва ижодкорлик ишлари интеграцияси
99. Мокрицкая Н.И. Формирование исследовательских умений у студентов технических специальностей при обучении общетехническим дисциплинам: Дис. канд. пед. наук. - Н. Новгород, 2006, 219 с.
100. Муслимов Н.А. Бўлажак касб-таълими ўқитувчисини касбий шакллантириш. - Т.: Фан, 2004 - 132 б
101. Муслимов Н.А. Бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнида компетентлик. Меҳнат ва касб таълими ўқитувчилари касбий компетентлигини таъминлашнинг интегратив технологиялари: Республика илмий-амалий конференция материаллари. - Тошкент: ТДПУ, 2010. - Б. 114-118.
102. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед. фан. док. ... дис.- Т.: 2007. - 315 б.
103. Мусурмонова О. Юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик асослари: Дис. ...пед. фан. докт. - Тошкент, 1993. – 364 б.
104. Мухина М.В. Развитие технического мышления у будущего учителя технологии и предпринимательства средствами системы познавательных заданий. Дисс. канд. пед. наук. - Н. Новгород. - 2003. -210 с.
105. Успанова В.В. Сохранение психологического здоровья детей как условие развития творческого мышления в образовательном пространстве // Международная научно-практическая конференция посвященная 50-летию основания КазГАТУ им. С.Сейфуллина. Астана-2007.-С. 239-241.
106. Устемиров К., Шаметов Н.Р., Васильев Н.Б. Профессиональная педагогика (Под ред. К.Устемирова) Алматы, 2005
107. Хасанбоев Ж. ва бошқалар. Педагогика фанидан изоҳли луғат. Тошкент. Фан ва технология. 2009, 421 б.

108. Ханно Хорч. "Ориентированное на действие обучение, связанное с рынком труда» в рамках «Региональной сети обучения преподавателей (профессиональная педагогика/дидактика) в центрально-азиатских странах (Казахстан, Таджикистан, Кыргызстан и Узбекистан)». Ташкент-2010.

109. Хорошко Н.Ф. Теория и практика развития конструкторской мобильности школьников: Дисс. ... док. Пед. Наук. – Ставрополь, 1995, 426 с.

110. Ходжабоев А.Р. Научно-педагогические основы учебно-методического комплекса подготовки учителя труда: Дис. ... док. Пед. Наук. – Т.: 1992, 406 с.

111. Шарипов Ш.С. Педагогические условия формирования изобретательского творчества студентов.: Автореф. Дисс. ... канд.пед.наук. – Т.: 2000, 20 с.

112. Шарипов Ш.С. Касб-хунар таълимида ўқувчилар ижодкорлик қобилиятларини узлуксиз ривожлантириш. Монография. – Ташкент, Фан, 2005, 140 б.

113. Шипилова Т.Н. О понятиях «исследовательские умения и навыки» и различных подходах к их формированию // Творческое отношение преподавателей, студентов и учащихся к учебно-познавательной деятельности. - Липецк: ЛГПУ, 2001.-С. 3-15.

114. Шумилин А.Т. Вопросы становления теории творчества // Проблемы философии. Сб. научных трудов.-Киев: школа. Голов. Изд-во, 1978.-вып. 44.-С.12-15.

115. Якиманский И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Педагогика, 1996.-91 с.

116. Ҳасанбоев Ж. ва бошқалар. Педагогика. Дарслик, “Фан ва технология”, Т.; - 2010, 435 б.

117. Ғозиев Э. Умумий психология. Психология мутахассислиги учун дарслик. 2-китоб.-Т.: 2002.39-43 б.

118. Ulrich Kline. Projekt - und transferorientierte Ausbildung - PETRA (Лойихаларга ва мавжуд билимларни янги вазиятга қўллашга қаратилган таълим). Printed in Germany

119. Frank Vengkefer. Berufliche Bildung und Consulting GmbH, («Касбий педагогика» махсус соҳасининг муҳим масалалар асосида Франк Венгкефернинг концепцияси). D-13189 Berlin, 2002

120. Petsche, H.J., Zapf, A. & Kohler, T. (2007). *Die Neuen Medien und die kulturelle Vielfalt Europas*. Empirisch-vergleichende Erhebung unter Studierenden Deutschlands, Polens, Spaniens, Tschechiens und Ungarns unter besonderer Berücksichtigung des Internets. Berlin, Trafo Verlag.

121. Lompscher, J. (1994): Was ist und will psychologische Didaktik?, IN: *LLF-Berichte/ Interdisziplinäres Zentrum für Lern- und Lehrforschung, Universität Potsdam. BiL, Bildungsinnovation und individuelle Lernförderung e.V. - 7 (1994)*

122. Spanhel, D.: Forderung der Medienkompetenz im Handlungsfeld Schule. In: Schell, F., Stolzenburg, E., Theunert, H. (Hrsg.): *Medienkompetenz. Grundlagen und pädagogisches Handeln*. München 1999 S. 159 - 166

123. Bundesinstitut für Berufsbildung (2008). *Modulsystem „Handlungs- und prozess-orientiert ausbilden“ in der Berufsbildung* http://www.bibb.bund.de/lernzentrum/handl_prozess_ausb/handlung_auswahl.html; Bonn.

МУНДАРИЖА

КИРИШ..... 3

I БОБ. ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАРДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА

1.1-§. Талабалар тадқиқотчилик фаолияти муаммоларининг педагогик ва психологик таҳлили..... 5

1.2-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш жараёнига таъсир этувчи омиллар.26

1.3-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларидаг тадқиқотчилик кўникмаларининг шаклланганлигини аниқлаш мезонлари ва даражалари..... 42

1.4-§. Тадқиқотчилик фаолияти бўлажак касб таълими ўқитувчисининг касбий имкониятини ошириш омили сифатида... 52

2-БОБ. БЎЛАЖАК КАСБ ТАЪЛИМИ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ БОСҚИЧМА- БОСҚИЧ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

2.1-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини босқичма-босқич шакллантириш ва ривожлантириш дастурини ҳамда унинг таркибига бўлган дидактик талабларни ишлаб чиқиш 62

2.2-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тадқиқотчилик фаолиятга тайёрлаш жараёнининг концептуал ғоялари 75

2.3-§. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида тадқиқотчилик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш модели 89

2.4-§. Талабаларда тадқиқотчилик кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини бошқаришнинг психологик – педагогик асослари 95

Иккинчи боб бўйича хулосалар..... 120

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР..... 123

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР..... 127

Л.Т.РАЗИКОВА

**ТАЛАБАЛАРДА ТАДҚИҚОТЧИЛИК
КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-
ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ**

Тошкент – «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» – 2021

Мухаррир: М.Ҳайитова
Тех. муҳаррир: А.Мойдинов
Мусаввир: А.Шушунов
Мусахҳиҳа: Ш.Мирқосимова
Компьютерда
саҳифаловчи: М.Зойирова

E-mail: nashr2019@inbox.ru Тел: +99899920-90-35

Нашр.лиц. АЛ№009, 20.07.2018. Босишга рухсат этилди 23.03.2021.

Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.

Шартли босма табағи 9,0. Нашр босма табағи 8,5.

Тиражи 100. Буюртма № 18

«Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи»

босмаҳонасида чоп этилди.

100174, Тошкент ш., Олмазор тумани Университет кўчаси, 7-уй.

Разикова Лола Туйчиевна 1944 йилда Самарқанд вилояти, Самарқанд шаҳрида туғилган. Oilали, 1 нафар фарзанднинг онаси.

Л.Т.Разикова 1968 йил Самарқанд давлат университетини тамомлаган. 1980 йилда М.В.Ломоносов номидаги Москва давлат университети аспирантурасини муваффақиятли тамомлаб, филология фанлари бўйича фан номзоди илмий даражасини олган.

1983-1998 йиллар давомида Самарқанд давлат университетидо доцент, кафедра мудири лавозимларида ишлаган.

Л.Т.Разикова педагогик фаолияти давомида 100 дан ортик илмий ва услубий ишларнинг муаллифидир. Жумладан, 4 та ўқув қўлланма, 20 та услубий қўлланма ва 80 дан ортик илмий мақола ва тезислар чоп эттирган.

2012 йилдан буён Самарқанд давлат тиббиёт институти “Педагогика ва психология” кафедраси мудири лавозимида ишлаб келмоқда.

INNOVATSIYA
NASHRIYOTI

ISBN 978-9943-7134-5-1

9 789943 713451